

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון

חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון חלקין

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

חוברת ו' (224)

סיון-תמוז, תשכ"א

שנה כ"ב (כרך מ"ד)

ה ת ו כ ן

- 61 הלאומיות היהודית כגולה . . . . . אריה טרסקובר
- 69 זלמן שוקן . . . . . אברהם גרנות
- 78 איזהו גיבור (שיר) . . . . . יוחנן טברסקי
- 83 שני שירים . . . . . אפרים א. ליסוצקי
- 84 זאב וגלי ערב; מלכויות (שירים) . . . . . גבריאל פרייל
- 85 יין-אביב (שיר) . . . . . יצחק פינקל
- 86 ביוגרפיות-לינקולן בעברית . . . . . א. ר. מלאכי
- 92 עלית רבנים גדולה לא"י לפני 750 שנה . . . . . א. ב. ריבלין
- 95 התיאטרון העברי במדינת ישראל (סוף) . . . . . חיים גמזו
- הערכות ודברי בקורת:
- 100 (א) על יום-טוב הלמן . . . . . הלל בכלי
- 103 (ב) איינשטיין על העם היהודי ושלוש העולם . . . . . יצחק עברי
- 109 (ג) ג. קרסל . . . . . ירוחם טולקס
- 112 ידיעות . . . . .
- מפתח לכרך מ"ג

"בצרון"
1141 פרודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Second Year of Publication

Vol. XLIV - SIVAN-TAMUZ, 5721 (May-June, 1961) - No. 6 (224)

To Pennsylvania's beloved communal leader
and Maecenas,
GEORGE FRIEDLAND - Benefactor of Jewry and Israel,
Lover of Torah and Hebraic culture,
this issue is dedicated, in recognition of his leadership

CONTENTS :

Jewish Nationalism in the Diaspora	<i>Aryeh Tartakower</i>	61
Zalman Schocken	<i>Abraham Granott</i>	69
Who Is a Hero (Story)	<i>Yochanan Twersky</i>	78
Two Poems	<i>Ephraim E. Lisitzky</i>	83
Waves of Evening; Dominions (Poems)	<i>Gabriel Preil</i>	84
Wine of Spring (Poem)	<i>Irving J. Finkel</i>	85
Lincoln Biographies in Hebrew	<i>A. R. Malachi</i>	86
The Great Rabbinic Migration to the Holy Land 750 Years Ago <i>A. B. Rivlin</i>		92
The Hebrew Theatre in Israel (Conclusion)	<i>Hayim Gamzu</i>	95
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:		
(a) On J. T. Hellman	<i>Hillel Bavli</i>	100
(b) Einstein on the Jewish People and World Peace <i>Itzhak Ivry</i>		103
(c) G. Kressel	<i>J. Tolkes</i>	109
News		112
Index to Volume XLIII		

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוֹן

ירחון למדע, ספרות ולבעיות הזמן

ניו-יורק, התשכ"א
כרך מ"ג   שנה כ"ב

מפתח ותוכן הענינים של "ב צ ר ו ן"

שנה כ"ב, כרך מ"ג, תשרי-ניסן, התשכ"א

התנועה — י. מיסאל, 65 ; הלאומיות הישראלית — אריה טרסקובר, 87 ; צמאון להשכלה ודעת בישראל — י. גלבוע, 115 ; התמורות החברתיות בכפר הישראלי — י. גלבוע, 162 ; בעיית הפליי טים העבריים — ת. נעמן, 172 ; התנועה הציונית מול פני ההתבוללות — אפרים שמואלי, 185 ; קיום עם ישראל בעיני מדע העמים הטוביטי — צ. רודי, 207
הבעש"ט, 154
בס, ש, ב.הבקורת העברית על גבריאל פריילי, 50
ברייסקי, י, בעין המצלמה, 26
ברנר, י, ח, 110

ג

גודמאן, א, 121
גולדבלום, ד"ר, 11-10
גולדברג, לאה, 50
גולדמן, ג, 181
גורדיס, ר. (בקורת על ספרו), 180
גינצבורג, י, 184
גלבוע, י, צמאון להשכלה ודעת בישראל, 119 ;
התמורה החברתית בכפר הישראלי, 162
גרינברג, ח, 59

ד

דאנין, אברהם, 230
דובלין, לואיס, 56
דיואי, ג'ון, 46
דייוויס, מ, 64
דיקמן, ש, שירתו של אלחנן אינדלמן, 233
דמשקי, ש, בקורת על ספרו של ז. תורן, בצל גניטי, 236

ה

הוגו, ויקטור, 131
היינה, ה, 142
הרצל, ב, 56, 99

ה ע ר כ ו ת ו ד ב ר י ב ק ו ר ת :

ברכה לגבריאל פרייל — ש. שלום, 36 ; הנוף והנפש — אהרן צייטלין, 37 ; שירת המאני — בכבשונו של חזן — אליעזר ד. פריקלאנד, 42 ;
הבקורת העברית על גבריאל פרייל — א. מרתאן, 49 ; פילוסופיה ופוליטיקה — מ. רושוולד, 54 ;
ציונים על ספרים חדשים — א. בורשטיין, 56-57 ;
אלטנילנד — ד"ר הרצל ; היהדות — דת העתיד — לואיס דובלין ; הצליבה השנית — מ. סמיואל ;

א

אבוהב, ר' עמנואל, 216
אבינועם, א. (גרוסמן), הבקורת העברית על גבריאל פרייל, 49
אבן-חלדון, 177
אברבנאל, 216
אבשלום (חיים לין), ב.הבקורת העברית על גבריאל פרייל, 49
"אגרת אריסטיאטי", 22
אייכמאן, משפט, 237
אוישקין, 184
אורנשטיין, ז, (בקורת על ספרו), 57
אורלן, ח, צירי הקונגרס הציוני הראשון, 82
אייזנשטדט, רב צעיר ומשנתו במשפט העברי, 71
איינשטיין, א, 184
"אליאנסי", 215
אלמושינו, ר' משה, 218
אמרסון, ראלף, 45
אלתרמן, ג, 63
אסטינס, קאנטינוס רפאל, 223
אנסל, ג, (בקורת על ספרו), 57
אפשטיין, אברהם, ב.הבקורת העברית על גבריאל פרייל, 50
אפשטיין, ד"ר אליהו א, זכרון לחכם — ד"ר צבי זונה, 234
אינדלמן, א, 233
אש, שניאור זלמן, קוים לדמותו של יעקב כהן, 134

ב

בארוך, ו, 64
בבלי, ה, ב.הבקורת העברית על גבריאל פרייל, 50 ;
שירתו של יעקב כהן, 123
בורשטיין, א, ציונים על ספרים חדשים, 56
ביגיראנו, חיים, 220
בן חביב, ר' יעקב, 217
בובר, מ, 64
בוסקא, מ, סוד הצמצום בטיפורו של מרדכי עובדיהו, 228
ביאליק, 63
בן-סירא, 22
בן-צמ, מ, זכרונות על אודיסה בתקופת ההשכלה, 100, 225
בן-צבי, יצחק, 25
בלאנק, ש. ל, בעוון אבות, 145

ב ע י ו ת ה ז מ ן :

על דמותה של הלאומיות היהודית בימינו — אריה טרסקובר, 1 ; הקונגרס הציוני הכ"ה ועתידה של

לוי, ד"ר לוי, 224
הלוי, שמואל סעדיה, 220
לווין, ד"ר שמריהו, 106—111
לומברוזו, ר' יעקב, 218
ליכטנבוים, יוסף, 51
לנדר, פ., 51
ליסיצקי, א. א., בוקר טוב, 86 ; שלמה משורר, 206

מ

מאן, תומאס, 24
מארק, יוליוס (בקורת על ספרו), 179
מהלר, ר., 56
מוסינזון, י., אהבת נעורים, 196
מוהר, מ., 63
מירסקי, ש. ק., 63
מישאל, י., הקונגרס הציוני הכ"ה ועתידה של
התנועה, 65
מלאכי, א. ר., על שנת הולדת סוקולוב, 119 ;
כארי ולא חרי, 240
"המליץ", 11
מרכס, ש., השפה היהודית-הספרדית (לאדינו), 214
ממלכאום, ב., 111
מרגולית, מ., 71
מנדלסון, י., 64
מקליש ארציבאלד, 49
מרתאן, א., הבקורת העברית על גבריאל פרייל, 49

נ

נורדא, מפס, שאלת היהודים ופטרונה, 213
נורמן, יצחק, 52
נירס-נירנברג, א., הנאהבים והנעמיים, 106
נעמן, ח., בעיית הפליטים הערבים, 172

ס

סאנבורג, קארל, 45
סולובייטשיק, ד"ר, 8
סוקולוב, ג., 119
סלעי, י., ספר חדש על רבי ישראל בעש"ט, 230
סמואל, מוריס, 57
"ספר היובלות", 22
ס פ ר ו ת י פ ה :
בעין המצלמה (סיפור) — י. בר יוסף, 26 ; הצייד
הע"ף ; יונה (שירים) — ג. פרייל, 38 ; שיכור
בריו (שיר) — ש. שלום, 80 ; בוקר טוב (שיר)
— א. א. ליסיצקי, 86 ; שלמה משורר (שיר) —
א. א. ליסיצקי, 206 ; בדרך (קטע מדומן) — יוחנן
טברסקי, 81 ; בעוזן אבות (סיפור) — ש. ל.
בלאנק, 145 ; אהבת נעורים (סיפור) — יגאל
מוסינזון, 196
ספרים שנחקבלו במערכת, 63

ע

עברי, יצחק, מחודש לחודש, 181
עובדיהו, מ., 122

פ

פוט, ד., 64
פילון האלכסנדרוני, 22
פינסקר, ד"ר ליאון, 8
פיינשטיין, מ., 52, 121
פירקוביץ, אברהם, 211
פלורינטין, דוד, 223

התורה כאורח חיים — ו. אורנשטיין ; הנאהבים
והנעמיים — א. נירנברג, 108 ; בין אמריקה
לישראל — ל. שפאל, 111 ; התנועה השיתופית
בישראל — הג"ל, 112 ; "בשבילי אמונת ישראל"
ליהושע ייבין — גרשון א. חורגין, 113 ; מפעלו
המוטיקלי של ד"ר מ. זאנדברג — מ. חכם, 114 ;
חזון בשירת יעקב כהן — ראובן ואלגרווי, 130 ;
ספר על חקר החברה והמדינה בימי הבינים
— מ. פרלמן, 177 ; ספרים על היהדות — ל.
שפאל, 179 ; כיצד חוקרים חסידות בישראל ? —
ח. ליברמן, 154 ; "סוד הצמצום" בסיפורו של
מרדכי עובדיהו — מאיר בוטאק, 228 ; שירתו של
אלחנן אינדלמן — ש. דיקמן, 233 ; זכרון לחכם —
ד"ר ישעיה זנה — א. אפשטיין, 234 ; "בצל גניס"
לח. תורן — שלמה דמשק, 235 ; שירתו של יעקב
כהן — הלל בבלי, 123

ו

ואלגרווי, ר., החזון בשירת י. כהן, 130
ויטמאן, וואלט, 45
ווילד, א., 138
וכסמן, מ., 121
ולדוף, ט. ד., 54

ז

זאנדברג, 114
זיימס, ויליאם, 46
זילברשלאג, יצחק, 50
זק, נתן, 51
זנה, 122, 234

ח

חומסקי, ז., הרגע הארמי של העם העברי ולשונו, 13
חורגין, גרשון א., "בשבילי אמונת ישראל" ליהושע
ייבין, 113
"החינוך", 189
חכם, מ., מפעלו המוטיקלי של ד"ר מ. זאנדברג, 114
חלדוף, א., 177
חרמוני, 63

ט

טברסקי, י., בדרך, 81
טרוינשטאדט, 60
טרטקובר, א., הגאומיות הישראלית, 87
טשרניחובסקי, ש., 111
טשרנוביץ, 77
טשרני, כרמי, 51

י

יוסף בן מתתיהו, 22
ייבין, ד"ר יהושע, 113
יערי, א., 154
יפה, מרדכי, 51

כ

כהן, יעקב, 35, 120, 123, 134, 137, 184
הכורים, 211
כץ, ל., 58

ל

לאדינו, 214
לאיברמן, ח., כיצד חוקרים חסידות בישראל ? 154

רודי, צ. קיום עם ישראל בעיני מדע העמים הסור
בייטי, 207
רוזנטאל, פראנץ (בקורת על תרגום "המוקדימה"
לאבן-חילדון), 177
רושוואלו, מ., פילוסופיה ופוליטיקה, 54
רטנר, 64
ריבולוב, מנחם, 52
רב צעיר, 70

ש

שאגאל, מ., 64
שבת, ש., 63
שור, 105
שלום, ג., 155
שלום, ש., ברכה לגבריאל פרייל, 36 ; שיכור בריו
(שיר), 80
שמואלי, א., התנועה הציונית מול פני ההתבוללות,
185
שמיר, מ., 53
שמעוני, דוד, 140
שמריהו לוי, 106
שניאורסון, פ., אגרות י. כהן, 137
שניאור, ז., 46, 132
שפאל, ל., בין אמריקה לישראל, 111 ; התנועה
השיתופית בישראל, 112 ; ספרים על היהדות
(על ספריהם של יוליוס מארק ורנברט גורדיט), 159

ת

תורן, ח., (בקורת על ספרו "בצל גניסי"), 235

פרוסט, ר., 240
פריסקו, 230
פרייל, ג., הצייד העיף ; יונה (שירים), 38 ; על
גבריאל פרייל, 36—53
פרוסט, ו., 112

צ

צדכובים, א. ז., 11
צור, י., 120
צייטלין, אהרן, הנוף והנפש, 37
צייטלין, ד"ר ש. ז., 22
צמח, ש., 184

ק

"קול מבשר", 11
קלוזנר, א., 63
הקראים, 211

ר

רדליים, אברהם, 62
פרידלנד, אליעזר ד., שירת ה"אני" בכבשוננו של
הזמן, 42
פנואלי, ש., 52
פראר, ש., 179
פרינץ, ד"ר י., 182
פרנקל, ד., 57
פרידמן, פ., 64
פרלמן, מ., ספר על חקר החברה והמדינה בימי
הבינים (על "המוקדימה" של הוגה הדעות הערבי
אבן-חילדון), 177

בְּצֵרוֹן

נוסד על־ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ו' (224)

סיון-תמוז, תשכ"א

שנה כ"ב (כרך מ"ד)

הַלְאָמוּיּוֹת הַיְהוּדִית בְּגוּלָה

מאת אריה פרטקובר

דמותה של הלאומיות היהודית בגולה נשתנתה במידה כזו בשנים האחרונות עד שאפשר כיום לדבר על תקופה חדשה בתולדותיה, בניגוד ללאומיות הארצי-ישראלית (היום ישראלית) שהתמורות שם אינן ניכרות במידה רבה על אף העובדה המהפכנית של הקמת המדינה. בדרך פאראדוקסאלית הטביעה עובדה זו את חותמה יותר על התפתחות התנועה בגולה, מאשר על ישראל¹.

נשתנו בראש וראשונה נושאי הלאומיות. לאומיות יהודית בתקופה הקודמת מובנה היה מאבק לזכויותיהם האזרחיות והלאומיות של היהודים בארצות מגוריהם, שאיפה לשלטון עצמי ומלחמה באנטישמיות ובהתבוללות כתופעה מדינית. תפקידים אלה כמעט שחדלו לתפוס מקום של ממש בימינו, פרט למאבק באנטישמיות שגם הוא ערכו ירד בהרבה. לעומת זאת מרוכזת הלאומיות כיום סביב שתי בעיות יסוד, והן מצד אחד פרשת היחסים בין העם בגולה לבין העם בישראל, ומן הצד השני בעיית המשך היהודי בגולה. הבעיית הראשונה נודעה אמנם גם בתקופה הקודמת, אולם ערכה אז היה קטן בהרבה, ומובנה עיקרי היה גיוס הכוחות להקמת הבית הלאומי בא"י; ואילו השנייה כמעט ולא נודעה, כי לא הורגשה אז הדאגה לעצם קיומם הלאומי של יהודי הגולה, פרט לחוגים מצומצמים בדרך כלל של שוללי הגולה, שאף הם דאגו בעיקר לקיומם הפיסי של היהודים, ואילו ספיקותיהם ביחס לקיומם הלאומי הודגשו במידה הרבה יותר קטנה.

1) ראה קוי היסוד של לאומיות זו במאמרי: הלאומיות הישראלית. בצרון, חוברת כסלו, תשכ"א, עמודים 87-91.

סיבות התמורה הן ברורות למדי. המאבק לזכויות אזרחיות ולאומיות אינו תופס מקום של ממש בימינו — פרט למקרים בודדים — שכן זכויות אלה הן כיום בחינת דבר מובן מאליו, המוגן מטעם האנושיות כולה, ואילו המיעוטים הלאומיים, שבתקופה בין מלחמה למלחמה הספיקו לרכו סביבם תשומת לב רבה, כמעט ונעלמו, אם בגלל גירושים, או בשל חילופי האוכלוסיה במלחמה ואחריה. מטעם זה ירד גם ערכו של רעיון השלטון העצמי המופר מטעם השלטונות; ואילו שלטון עצמי התלוי ברצונם החפשי של המעוניינים בדבר (כלומר במקרה של היהודים — בעיקר הקהילות ואיגודי הקהילות) מותר להקימו בכל הארצות — שוב פרט ליוצאים מעטים מן הכלל, שביניהם ברית המועצות תופסת מקום בראש. בו בזמן כמעט ונעלמה ההתבוללות כבריחה מכוונת מן העם היהודי ובעלת אופי מדיני. פה ושם מנסות אמנם קבוצות עלובות להיאחזו ב„אידיאל“ הטמיעה, אולם אין שם לב להן בציבור ואין צורך במלחמה בהן, שכן השפעתן היא מועטת ביותר. אף האנטישמיות אינה משדדת את מערכות הציבוריות היהודית. לא נתאמתה אמנם ההנחה כאילו תופעה זו היא ענין של עבר; מזמן לזמן מרימה מפלצת השיטנה שוב ראש, אולם על מקומה המכריע בחיי הציבור ובתנועה הלאומית (הרי הציונות על שני סוגיה העיקריים, כתנועת חובבי ציון וכציונות המדינית, נולדה כתגובה לשנאת ישראל) אין לדבר בימינו.

לא קשה גם להסביר מקומם של הגורמים החדשים. עם קום מדינת ישראל והתפתחותה בשנים הראשונות נתברר מיד, שלא ייתכן לדבר על חיי היהודים באשר הם שם מבלי שים לב לעובדה היסטורית זו. לא היה בתולדות ישראל באלפים השנים האחרונות מאורע כמאורע זה לכוח ולהשפעה. שוב לא תתואר לאומיות שלא תשים לב לבעיית ההמשך היהודי, שכן זו היא הבעייה ב„הא הידעיה“ בחיי האומה בגולה. עברו, כנראה ללא שוב, הימים שבהם היתה יהדותם של המוני האומה בחינת דבר מובן מאליו. החורבן הפיסי או — במקרה של ברית המועצות — התרבותי של היהודים במזרח אירופה, והטמיעה הלשונית והתרבותית, האוכלת בכל פה את יהודי המערב, עתידים כאילו לגזור גזר־דינה של האומה בגולה לכלייה, אלא אם כן נדע לעצור מהלך ההתפוררות.

פרט לשני גורמי יסוד אלה בהתפתחותה של הלאומיות היהודית בגולה קיים, בדומה למצב הענינים בלאומיות הישראלית, גם קשר מסויים עם התורה הכללית של הלאומיות בעולם. אמנם שעה שהלאומיות הישראלית שמה לב בראש וראשונה לנעשה בשטח זה בייבשת האסיאתית והאפריקנית, מורגשת בלאומיות היהודית בגולה בעיקר השפעתם של הזרמים המחשבתיים בארצות אירופה ואמריקה; דבר זה מובן מאליו, שהרי בשתי ייבשות אלה יושב רוב מנינה וגם רוב בנינה של האומה בגולה.

לפי חלוקה זו שומה עלינו להתקדם, בחינת על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

נתחיל במקומה של ישראל כגורם חשוב, ואולי גם כגורם מכריע בהתפתחותה

של הלאומיות הגלותית. נעלמה, או כמעט ונעלמה, במחשבה ובמדיניות היהודית לא רק שנאת ציון, אלא גם האדישות בשאלות מסוג זה. עלתה מאד שלילת הגולה, כלומר ההנחה שלא ייתכן לאורך ימים קיום יהודי בגולה. עלייה זו הורגשה במיוחד בימי השואה ובשנים הראשונות אחריה, שאז דובר בעיקר על קיומם הפיסי הבטוח של היהודים בא"י בלבד. כיום ירדו במידה מסויימת ממדי תנועה זו ולרוב הכוונה לא הסכנה הצפויה לקיומם הפיסי של היהודים בגולה, כי אם לקיומם התרבותי-הלאומי. ושוב נשתנה אפיו של חיוב הגולה. מובנו פעם היה קביעת העקרון של קיום יהודי בגולה כתופעה חיובית ביסודה ושאינה צריכה להשלמה כלשהי על-ידי מרכז לאומי טריטוריאלי; מובנו היום היא אמונה, שיהדות הגולה יש ביכולתה להתקיים הודות להשפעתו של המרכז הלאומי בישראל ועל-ידי שיתוף-פעולה עמו. רק לפעמים רחוקות מופיעה ההנחה, שלפיה הגולה יש ביכולתה להתקיים בכוחותיה היא בלבד. אם מותר להשתמש בקטיגוריות מחשבתיות שנתגבשו בתקופה הקודמת, הרי היום כובשת הלבבות במחנה מחייבי הגולה יותר ויותר הנחתו של אחד-העם על מרכז הרוח בישראל העתיד להשפיע השפעתו בכל רחבי הגולה; ואילו מן הצד השני יש וחוזרים — בממדים הרבה יותר מצומצמים — על הנחתו של דובנוב, שגאון רוחה של האומה יזכה לתיקונו באחד המרכזים בתפוצת הגולה.

אמנם הסתייגות-מה דרושה במקרה האחד וגם השני. הקשרים בין ישראל והגולה היום אינם קשרי תרבות בלבד כפי שתיאר אותם אחד-העם בזמנו. מדינת ישראל קיימת כעובדה מדינית מובהקת, והקשרים בה — לפחות ברוב המקרים — הם בידועים או שלא בידועים גם קשרי נאמנות מדינית. על הקשיים הנובעים מעובדה זו עוד ידובר להלן. יצויין כאן, שיש לראות את המצב הנוכחי כמצב של מעבר, שממנו הדרך עתידה להוליך בשני כיוונים אפשריים: חזרה להנחתו של אחד-העם על ישראל כמרכז רוחני ב ל ב ד, או לקשרי נאמנות תרבותית וגם מדינית מוכרים על-ידי הקהל כולו בעולם כדבר המתקבל על הדעת, באם יעלה בידינו (כלומר בידי האנושיות כולה) להתגבר על מושג הריבונות כיסוד שבלעדו לא תתואר תורת המדינה.

לא פחות חשובה ההסתייגות במקרה השני. ההשקפה על קיום יהודי הגולה כקיום מוחלט וכגורם בעל ערך חברתי ותרבותי דומה לערכו של העם במולדת, גם היא יש לה תומכים בימינו, אף אם מספרם אינו גדול. אם נסיח את דעתנו מן הקבוצות שהצטיינו פעם בלאומיותן הגלותית ושרידיהם ממשיכים פה ושם קיומם העלוב, כגון שרידי תנועות ה"בונד" וה"פולקיסטים", הרי בין הוגי הדעות בדור האחרון יש להזכיר במיוחד את שמו של שמעון ראבידוביץ, שדגל עד מותו לפני שנים מספר ברעיון של הגולה כגורם שווה מבחינה לאומית-תרבותית לעם ישראל, ובעל כוחות יצירה משלו². בכל זאת אף במקרים קיצוניים מסוג זה אין להניח

(2) ראה בעיקר ספרו האחרון: ש. ראבידוביץ, בכל ירושלים, שני כרכים, לונדון תשי"ז, 909 עמ', שבו מחדש הדמיון בין המצב בימינו לימי התקופה הבבלית. כשם שאו

שהכוונה היא למרכז (או מרכזים) של חיים יהודיים בגולה העתיד להתקיים ללא שיתוף-פעולה עם המרכז בישראל וללא השפעה הדדית, שהיא אחד מתנאי היסוד של הקיום היהודי בימינו ובשנים הבאות. כשם שישראל צריכה, לפי ראבידוביץ, לשם קיומה התרבותי-הלאומי עורף של מיליונים בגולה, כן חשובה השפעתה על התפתחות החיים בגולה, אף אם אין לראות בהשפעה זו תנאי הכרחי לעצם קיומו של העם בגולה.

גישה זו, שיש בה מידה לא קטנה של אופטימיות ביחס לעתידה של יהדות הגולה, תעמידנו ממילא על הגורם היסודי השני בלאומיות בימינו בתפוצות ישראל. שהרי תיתכן גם תשובה חיובית מלכתחילה לבעיית ההמשך היהודי בגולה. תשובה זו אינה מתעלמת מן הטמיעה הלשונית, ובמידה לא קטנה גם התרבותית הגוברת ביהודי הגולה, אולם היא אינה רואה בכך סכנה לעצם קיומם הלאומי של היהודים. מטמיעה לשונית ועד התנוונות תרבותית ומיווג עם אחרים, עדיין הדרך ארוכה. שום טמיעה לשונית לא תצליח להרוס את המחיצה הקיימת בחיים החברתיים בין היהודים לבין האוכלוסייה שבקרבה הם יושבים. הגיטו היהודי אמנם נעלם, גבר המגע-ומושא בין היהודים לשכניהם ברוב שטחי החיים, אולם נשאר המרחק הנפשי כביטוי העיקרי בחיים החברתיים; כאן היהודים נשארים ביניהם לבין עצמם. במקום הבידוד כבדורות הקודמים, בא עכשיו הפירוד, אם ברצון היהודים או כתוצאת יחסם של שכניהם³. מלבד הגורמים החיצוניים, שהם חשובים כשלעצמם, קיימת סברה יסודית יותר, שלפיה היהודים אינם נטמעים לא מפני שסביבתם אינה מוכנה לעפלם, אלא מפני שלא תוכל להטמיעם. לפי הנחה זו טבוע משהו בנשמת היהודים שאינו מאפשר להם להיטמא בין הגוים, אפילו אם הם רוצים בכך. התופעה שהיהודים הם עם לבדד ישכון שבגוים לא יתחשב, נקבעה כידוע עוד לפני אפלי בשנים, והיא נשארה ללא תמורות של ממש עד היום. כל יהודי מרגיש ביהדותו, היא מקום מושבו אשר יהיה. מארטין בובר מביא בשלושה נאומיו על היהדות דבריו של מוריץ היימן: „אין שאלת היהודים אלא מה שאדם מישראל שנתגלגל לאי נידח ושומם מכיר בה עדיין כשאלת היהודים” ובובר מוסיף משלו: „אמנם כן, אין היא אלא זו בלבד”⁴.

נהפכה הגולה הבבלית לגורם בעל דינאמיות תרבותית יחידה במינה, שעלה אפילו על היהדות הארצישראלית, כן אפשר לו למצב להיות בימינו. ראבידוביץ גם התנגד לשם „ישראל”, בו משתמשים תכופות בכדי לסמן את מדינת האומה, ועמד על כך שיש להשתמש בשם „מדינת ישראל”, ואילו „ישראל” פירושו העם היהודי על כל חלקיו.

(3) ראה על תופעה זו כביטוי המיוחד ביהדות אמריקה, מאמרו של בצלאל שרמן: די זיאלעקטיק פון אמעריקאנער יידישן לעבן. „יידישער קעמפער”, ניו-יורק, גליון מיום 12 בספטמבר 1958. — התופעה לכשעצמה איננה מוגבלת לארצות-הברית; היא נודעת גם בארצות אחרות.

(4) ראה ספרו: מרטין בובר, במשבר הרוח. שלושה נאומים על יהדות. ירושלים תשי"ג, ג'ט עמודים (הספר הוא תרגום מן המקור בשפה הגרמנית). — על כשלונם של היהודים להיטמע בסביבתם, ראה הרצאתי בכינוס העיוני הראשון בירושלים: אריה טרסקובר, פני הגולה בימינו. „חזות”, קבצים לדברי עיון בשאלות הציונות, האומה והמדינה, ד', תשי"ח, עמ' 240—245.

עד כאן הטעמים שלפיהם אינה צפויה סכנה להמשך היהודי בגולה. אולם טעמים אלה אינם הרווחים ביותר. מקובלים יותר הספיקות, אם אמנם יוכלו היהודים להחזיק מעמד כאומה, ואם אינם צפויה להם הסכנה של התפוררות בגלל הטמיעה המתפשטת. התשובה הניצחת היא שאין פתרון לבעיית יהודי הגולה, אלא על ידי העברתם לישראל, ותשובה זו משמשת כיום אחד הנימוקים העיקריים בתעמולת העלייה, בעיקר מארצות המערב. דרך ישרה מוליכה ממנה לפולמוס שנתעורר בשנים האחרונות סביב הבעייה אם אמנם ההשתייכות לתנועה הציונית איננה גוררת אחריה חובות העלייה. הרוב בתנועה אינו גורס הנחה זו והוא מדגיש ומטעים את התפקידים הנכבדים שעל הציונים למלא בגולה, וזכותו של כל אדם להחליט בענינים מסוג זה ללא לחץ מן החוץ. ואף אלה הנאחזים בישראל כעוגן-ההצלה ליהודי הגולה, עיניהם בעיקר להשפעתו המוסרית והתרבותית של המרכז הלאומי, שיעמוד להם לשמור על קיומם. ויש החוזרים אחרי סעד נוסף במאבק להמשך יהודי, שיכבוש את הלבבות ויגייס למאמץ היסטורי. אלה מדברים בשם קשרי הנצח בין העם ואמונתו, ורואים בביסוסם והעמקתם אחד התנאים העיקריים להבטחת קיומה של האומה. עם התפוררותה של היהדות המסורתית, שהתחילה במערב אירופה עוד במחצית המאה השמונה עשרה והספיקה בהמשך הימים לחדור גם לחוגים רחבים במזרח-אירופה, נתעוררה בצורה זו או אחרת התעמולה האנטי-דתית, וביחוד מצאה מהלכים בתנועת העובדים. לא חסרו גם נסיונות לבססה ביסוס רעיוני, אם בצורה עממית, המתקבלת על דעתו של האדם ברחוב, או מתוך השקפה יסודית, שהסתפקה בכוחה הדינמי של היהדות המסורתית, וההכרה שיש בערכי ההווה כדי להמריץ את תנועת ההתחדשות הלאומית⁵. אמנם לעומת זאת לא חסרו גם נסיונות לחדש כוחה ומעמדה של המסורת היהודית ולהכריז עליה כאחד הגורמים העיקריים בקיום האומה. בחקר החברה בדור האחרון נודע ביחוד נסיונו המפואר מסוג זה של יחזקאל קויפמן בספרו "גולה ונכר", ומבחינה אחרת — אוצר מחשבותיו של מארטין בובר. בימינו נקודת הכובד בפרשה זו עוברת לאט לאט לארצות-הברית, ששם מסתמן מצד אחד ריכוזו המתקדם של הציבור היהודי סביב בית-הכנסת, ומאידך גובר הכיוון הלאומי של כל הזרמים הדתיים, ביניהם גם של זרם המתקנים (היהדות הריפורמית), שלפנים היה אחד הגורמים העיקריים במהלך הטמיעה, ואילו היום רובו עבר למחנה הלאומי. הביסוס הרעיוני לקשרים בין דת ולאומיות זכה לביטוי מיוחד בתנועת הקימום הדתי Reconstructionist מרדכי קפלן מנסה עד היום לגלות היסודות העמוקים של האמונה במהלך ההתחדשות הלאומית, ובפרט בציונות⁶. במסגרת ההשקפה הזאת מצא גם רעיון הבחירה ביטוי

5) ראה כדוגמה של הלך רוחות זה בנומן האחרון, מחקרו של נתן רוטנשטרייך: Nathan Rottenstreich, *Trends in Modern Jewish Nationalism, Judaism*, Spring 1958, pp. 138-146. שבו מדובר על הלאומיות היהודית המודרנית כפרי ההכרה, שהכוחות הממונים על אחדות האומה אין בהם משום החינוכיות הדרושה והם שואבים ממקורות העבר בלבד ואינם דואגים במידה הדרושה לעידוד ההווה היהודי.

6) ראה בעיקר ספרו האחרון: Mordecai M. Kaplan, *A New Zionism*, New

חדש⁷). הגיון היסטורי מובהק מוליך מן המשיחיות היהודית בתקופה העתיקה דרך תנועות „משיחי השקר“, שרובם היו חדורי אהבת עם ואלהים, ויש והיתה להם אמונה שלימה בשליחותם; ודרך הקבלה והחסידות עד ללאומיות היהודית המודרנית שאף היא, ביחוד הציונות, אפשר לראותה כתנועה משיחית ביסודה⁸.

כן נקשרה הלאומיות הגלותית בתחייה דתית, ויש בקשר זה בלי ספק אחת התופעות האופייניות בימינו, אף אם טרם הובררה משמעותה הסופית, וגם לא הוברר היקפה והשפעתה. לפי שעה זו היא בעיקר תופעה אמריקנית, אולם סימניה הנאמנים נראים גם בחלקים אחרים של האומה, ואשר לדמותה, הרי כפי שראינו, פרט לעבודה הרעיונית החשובה שהיא תרומתם של יחידים בלבד, ביטויה העיקרי לפי שעה הוא הריכוז סביב בית-הכנסת הכובש מחדש מקומו כאחד הגורמים העיקריים בחיי האומה. על פי רוב אין כאן ענין של תנועה עמוקת שרשים. יש בה בתנועה הזאת לא מעט מעסקנות סתם, ותיקוי מעשיהם של הגויים, שהרי בארצות-הברית הכנסייה על כל צורותיה תופסת מקום חשוב בחיי הציבור. בית-הכנסת משמש כמרכז החיים החברתיים לכל התנועותיהם וכמרכז לחינוך הדור הצעיר. ייתכן שבכך יסתיים — לפחות לפי שעה — התהליך ההיסטורי המחזיר כתר האמונה ליושנה כחלק בלתי-נפרד מן הלאומיות היהודית; ושוב לא מן הנמנע שיתעמקו היסודות במהלך הימים ויתעורר דבר אלהים בנשמתו של האדם, כפי שהתעורר לפני אלפים בשנים.

כשנעיין בפרשת היחסים בין ישראל והגולה ונעמוד על המאבק להמשך היהודי בגולה, יוברר לנו שהלאומיות היהודית פושטת צורתה כתופעה מדינית ולובשת צורה של תופעה תרבותית ביסודה. אכן יש בקשרים עם ישראל משתו מנאמנות מדינית. כמו כן נעשים נסיונות לחדש בצורה זו או אחרת את האידיאולוגיה האוטונומיסטית⁹. ברם ערכן של תופעות אלה כיום אינו רב. במובן זה חל שינוי כמעט מן הקצה אל הקצה. בתקופה הקודמת העיקר הגדול היו המטרות המדיניות, ואם דובר פה ושם על עניני תרבות (כגון הסיסמה של שלטון תרבותי עצמי), הרי היו חלק מן השאיפה המדינית. ואילו היום העיקר הגדול הן המטרות התרבותיות,

7 York 1955, 172p. שבו מודגשים הדגשה רבה היסודות הדתיים של הציונות. ראה גם הרצאתו בכנס העיוני העולמי הראשון בירושלים: מרדכי מ. קפלן, המפנה החדש בציונות. „חזות“, קבצים לדברי עיון בשאלות הציונות, האומה והמדינה, ד' תשי"ח, עמ' 27—35.

8 ראה כדוגמה חשובה ספרו של אייזנשטיין: Ira Eisenstein, *Judaism Under Freedom*, New York 1956, 262. בו מוסבר הרעיון של עם ישראל כעם בו בחר אלהים להגשמת שליחות מסוימת והמגדילה ממילא עול האחריות המוטל על האומה.

9 על מקומה של המשיחיות בהיסטוריה היהודית וביחוד בתנועת התחייה, ראה דבריו של מנס בקובץ: דער יידישער געדאנק אין דער נייער צייט. באנד 1 — גלות און גאולה, דאקומענטן, עסייען און אויסצוג, געזאמלט און רעדאקטירט פון אברהם מענעס, ניו-יארק 1957, עמ' 428. אריינפיר: גלות און גאולה אין דער געשיכטע פון יידישן געדאנק.

10 ראה הסבר יסודותיו של האוטונומיזם היהודי בצורה חדשה זו, במאמרו של עמנואל פאט: מיט גלויבן אין די פאלקס-כוחות. זעכציג יאר אויטאנאמיזם אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. „צוקונפט“, יאנואר-פערבאר 1958.

ואם עולה מהן מוזמן לזמן גם נעימה מדינית, הרי אף היא באה לשם ביסוס ההכרה הלאומית. כדוגמה ישמש המאבק בטמיצה, שבתקופה הקודמת פירושו היה מלחמה נגד מחנה המתבוללים המתכחשים לעמם (אף כי השכלתם היהודית היתה לעתים רבה), כלומר מלחמה מדינית ביסודה, ואילו היום העיקר הגדול הוא להתגבר על טמיצה, שאין בה משום התכחשות לאומית, אולם יש ויש בה משום עם-הארצות יהודית המערערת את יסודות החיים היהודיים, ואין להתגבר עליה, אלא על ידי מאמץ חינוכי רב. כאן יש איפוא לפנינו — לפי ביטוי של בורוכוב — מקרה של „קולטוריוז“, שבלעדיו לא תזכה הבעייה היהודית לפתרון בימינו.

בעייה אחרת, שהיא מבעיות הגורל של הלאומיות היהודית בתקופה החדשה, הוא ענין הלשון. הגדרות האומה שבהן אנו נתקלים בספרות הסוציולוגית על סוגיה השונים, יהיה ההבדל בין הגדרה והגדרה אשר יהיה, רובן יסוד אחד להן, שהן רואות בלשון אחד הסימנים העיקריים של המושג אומה, הקודם אפילו לטריטוריה. גם החוקרים המייחסים חשיבות יתירה לרצון האדם, שהוא הקובע הכרתו הלאומית, מדגישים בכל זאת גם הם את עיקרון השפה הלאומית כאחד החשובים ביותר. במחקר החברה היהודית די להזכיר את אחד-העם, שהשקפה שלו על רצון הקיום הלאומי נשענת על העברית כעל לשון לאומית, או את שמעון דובנוב הדוגל גם הוא בהשקפה זו, וההבדל בינו לבין אחד-העם הוא ביחס לשפה בלבד, שכן דובנוב הכריז על אידית כשפה היהודית הלאומית וכשפת האוטונומיה היהודית. אבדן השפה הלאומית פירושו איפוא הצעד הראשון לקראת טמיצה והתפוררות לאומית. בזמנם של אחד-העם ודובנוב היה מעמדן של העברית והאידיש במזרח-אירופה איתן. לא כן היום. א"י בלבד הספיקה ליצור מציאות עברית בעלת ממדים רחבים וכח דינמי גדול. המציאות האידיש בגולה מצטמצמת והולכת, ואילו הנסיונות להקים במקומה או על ידה מציאות עברית של ממש, הצלחתם לפי שעה מעטה. לא עברית יורשת את האידיש, כי אם לשונות הגויים, שבקרבתם היהודים יושבים. ככל זאת, הקשר בין טמיצה לשונית לבין טמיצה לאומית, שעוד לפני דור אחד או שנים היה בחינת דבר מובן מאליה, חדל מלהיות כה מובן בימינו; ולא זו בלבד, אלא בינתים קמה בכמה וכמה ארצות תרבות יהודית חשובה למדי בלשון הארץ (הדוגמה החשובה בימינו: תרבות יהודית בארצות-הברית, ואילו בשנים הקודמות נסתמנה התפתחות זו בעיקר בגרמניה וברוסיה) ועוד ידה נטויה. תוך כדי כך מסתבר במידה לא מעטה חשובה של הלאומיות היהודית וצף ועולה הצורך להשתמש בבחינות רעיוניות חדשות שלא נודעו דוגמתן בשנים הקודמות.

קיים קשר אמיץ בין עולמה הרעיוני של הלאומיות היהודית לבין הלכי הרוחות בעולם המערב. בחוגים מסויימים נולד הרעיון של הריבוי התרבותי, שכוונתו להבטיח לכל אדם את הזכות להשתמש בשפתו ולדאוג לפיתוח תרבותו, אף אם שפתו אינה כשפת הרוב באוכלוסייה, ותרבותו אינה כתרבות הרוב. רעיון זה הולם בלי ספק את יסודות הצדק ביחסי אדם ואדם, ואומה ואומה, ויש בו משום ביטול ההשקפה על ריבונות האומה הראשית כאילו לכפות שפתה ותרבותה

על כל תושביה. רב ערכו של רעיון הריבוי התרבותי ליהודים, כלאנושיות כולה. הזכות של ריבוי תרבותי פירושה גם הזכות לתרבות לאומית, אף אם תרבות זו מוצאת תיקונה בתנאים מסויימים בלבד. זר. כאן מושג חדש של אומה, שלפיו לא הלשון היא הקובעת, אלא התרבות, ובה מגיע רצון הקיום של האומה לביטוי העיקרי. על יסודות אלה צמחה איפוא ההשקפה של דו־תרבויות למרדכי קפלן¹⁰). העובדה שיהודי אמריקה (ודבר זה קיים גם בארצות אחרות) רובם משתמשים היום בשפת המדינה, אין בה לכשעצמה משום פגם, אם על ידה תוכל להתפתח שפת העם היהודי ותקום תרבות יהודית של ממש, ויהא גם בשפת המדינה. תופעה זו של ריבוי תרבותי, או של דו־תרבותיות, על אף ערכה הרב לכשעצמה, אין לראות בה מטרה סופית. יש לראות בה בלי ספק צעד חשוב לקראת ערעור מושג הריבונות, ואולי גם ביטולו בהמשך הימים. מריבוי תרבותי מוליכה הדרך לזכות על נאמנות כפולה. קשה להעלות על הדעת נאמנות לשתי מדינות, שעה שעיקרון הריבונות משמש יסוד בחיים המדיניים. לא יאהב אדם שתי מדינות, כשם שלא יעבוד שני אלהים. ההכרזה על זכות נאמנות כפולה בחוגים רחבים של האוכלוסיה היהודית עם קום מדינת ישראל, היה בה איפוא בלי ספק משום צעד מהפכני לפי מושגי תורת המדינה בימינו, אלא כל זמן שעיקרון הריבונות בתקפו, לא מעטים מבין יהודי אמריקה שנרתעים בסופו של דבר והם מכריזים על נאמנותם המדינית לארצות־הברית בלבד, ואילו את העזרה שהם מגישים לישראל הם מסבירים כמעשה פילנטרופי, אולי גם לאומי, ועל כל פנים לא מדיני. לעומת זאת מי שנשאר נאמן להנחתו על הזכות לנאמנות כפולה, עליו להסיק מסקנה שלא תיתכן ריבונות מוחלטת בימינו, ועלינו להשתחרר ממושג זה, כשם שנשתחררנו מכמה וכמה מושגים אחרים לאחר שנתיישנו ואבד אליהם כלת. כאן נפתח איפוא כר חדש ללאומיות היהודית שמשמעות כלל־אנושית לה. לא תיתכן לאומיות יהודית בימינו שמדינת ישראל לא תתפוס בה מקום בראש. אף במאבק על ההמשך היהודי בגולה ממלאה ישראל תפקיד מכריע. מדינת ישראל כמרכז האומה בגולה, כשבני האומה שומרים אמונים לארצות שבהן הם יושבים — פירושו קו חדש במחשבה המדינית. אם ישמש תכלית מוגבלת יהיה בקו הזה משום תופעה חולפת בלבד, אך אם נדאג לביסוסו הרעיוני, הוא עשוי להיפך לדבר קיים שברכה בו ומורה דרך חדשה לחברה האנושית כולה.

10) על השקפה זו ראה ספרו של קפלן: Mordecai M. Kaplan, *The Future of the American Jew*. New York 1949, 571p. Chapter Five. Living in Two Civilizations.

זְמַן שׁוֹקֵן

מאת אברהם גרנות

א

עם הסתלקותו של שלמה זלמן שוקן ירדה מן הבמה היהודית אישיות בולטת, מקורית ובעלת תכונות בלתי-שכיחות. בלבנו יישמר זכרו של איש, ששיתף את עצמו במידה לא מעטה בכמה מזירות חיינו בארצות הגולה וגם בארץ-ישראל, הלך בפעולותיו בקו משלו והגיע לכלל הישגים ניכרים.

ידיעת דרך החיים שלו חורגת אולי מתיאור תולדותיו של איש אחד — ויהיה חשוב במעלותיו. פרשת חיו של האיש משתלבת בקורות עמנו וודאי בתולדות השבט, שאליו השתייך שוקן — ליהדות גרמניה בתקופה שלפני כליונה. שוקן בלט בתוך יהדות זו, בשלהי הפרק הטראגי של ירידתה מגדולתה.

ב

הפרתי את שוקן שנים רבות — מאז 1920, כאשר נבחר כחבר הדירקטוריון של הקרן הקימת לישראל, שאז התחילו פגישותינו לשם בירור השאלות שעמדו על סדר-יומו של המוסד.

בתקופה הראשונה לאחר היבחרו ניתנה לי האפשרות להפירו יפה מתוך פגישותינו בזמנים ובמקומות שונים — בגרמניה ובשווייץ — ולעמוד על אופיו ועל גישתו המקורית לבעיות שונות, במיוחד לשאלות עיסקיות ומינהליות. לאחר מכן, מתוך היכרות יתר בזמן שהותו בארץ-ישראל ובביקורי בארצות-הברית, לשם עבר בינתיים, ניתן לי להציץ גם לעולמו הפנימי, לעמוד על רעיונותיו בשדה התרבות. בפגישותינו הראשונות בעיר הפירה של הולאנד או בבית מגוריו, בעיר הגרמנית השקטה, צוויקאו, הפרתי את ביתו ואת עקרת-הבית המקיימת במאור-פנים את מידת הכנסת-האורחים. וכך גם בביתם רב-המידות בברלין, שבו חשת עצמך כאבוד במבוך של שפעת החדרים. עדיין שמורים עמי זכרונות רחוקים ויקרים, שהטביעו חותמם על יחסי הקירבה לבית שוקן על שני דורותיו.

לכך יש להוסיף את הפגישות הארעיות בערי-המרפא השונות, שם חיפש איש-העסקים הטרוד קצת נופש, ובהן בילינו על רקע הגוף המרהיב-עין, שעות מרובות בשיחות ציוניות ויהודיות. כאחד הביקורים הללו פגשתי גם בצעיר שנברג — הוא הסופר יצחק שנהר — שהיה אז מזכירו של שוקן, וכך הפרתי לראשונה אותו איש יקר, השופע תרבות ושאר-רוח.

ג

בשנים הללו, מפגישה לפגישה, משיחה לשיחה, מתוך חילופי רעיונות, ליבון הצעות ובירור תוכניות נוכחתי לדעת באיזו מידה יכול אני ללמוד משוקן, מנסינו העיסקי, ממחשבתו המקורית, מהאינטואיציה שלו בתחומי פעולה שונים ובמחיצות הרוח. ואכן, רבות השתדלתי ללמוד ממנו ומגישתו המיוחדת לבעיות. פעמים היה ממש מפתיע ומפליא בפתרונות שהיה מוצא לבעיה זו או זו. מבחינה זו היה שוקן אדם בלתי-רגיל, איש-שיחה מעניין, בעל מחשבה קונסטרוקטיבית מיוחדת במינה. שוקל היה את הבעיות לא רק מתוך השוואתן עם בעיות אחרות, בהן היה בן-בית מתוך נסיונו בעסקים שלו, אלא גם מתוך אינטואיציה. היתה לו מעין "פילוסופיה עיסקית" משלו ולא אחת תהיתי על נתיבותיה המקוריות. המגע עמו היה בו כדי להעשיר את רוחי, ודומני שגם לאחרים שנמצאו במחיצתו היה נסיון דומה משעמדו על "הפילוסופיה העיסקית" של שוקן. הם אף הם מצאו תחילה את עצמם מופתעים נוכח גילויה של "פילוסופיה" זו ואחר-כך היו מנסים לתת אותה עניין לתחום שבו היו פעילים.

לאחר שנים, כאשר עלה שוקן — בשנת 1932 — לארץ ישראל, נתחזק הקשר בינינו תוך עבודתנו המשותפת. פעלתי עמו תוך קשר הדוק בשתי מחיצות: זו של הקרן הקימת וזו של האוניברסיטה העברית בירושלים. לאחר שנבחר ליושב-ראש הוועד הפועל שלה.

בראשית דרכו הציונית של שוקן ציפו הכל לכך, שהוא יתפוס מקום במפעלים הפלפליים של התנועה הציונית ובבנין הארץ. שכן ידועים היו מפעליו בתחום הפלפלי בגרמניה והישגיו המרובים כאיש-עסקים. זכרני איזה ענין עורר אצל ציוני גרמניה הדין-וחשבון על ביקורו הראשון בארץ ועל הצעותיו אותה שעה. הוא נבחר אז כחבר הדירקטוריון של הקרן הקימת, מן המוסדות המרכזיים של התנועה. אולם יש לציין שהתקוות, שיהיה שוקן פעיל במיוחד בזירה הציונית הפלפלית, לא נתגשמו אלא במידה מעטה. פעילותו הציונית התרכזה יותר בתחום התרבות. כבר בעשור השני של המאה העשרים נתמנה שוקן כמרכז העבודה התרבותית של ההסתדרות הציונית בגרמניה, ובעבודה זו שיקע את מעייניו ואת מרצו. בה הוא גם הגיע להישגיו הניכרים בפעולתו הציונית והיהודית. הוא יסד הוצאת-ספרים משלו והטיל עליה לטפל בנושאים יהודיים. הספרים שיצאו לאור בהוצאתו הרי הם נכס תרבותי רב-ערך. ההוצאה היא פעלה גדולת לחיזוקה של הרוח היהודית בין אחינו בגרמניה לפני שעלו על אותה דרך-ייסורים שגרמה להחלשת עוצמתם בתור ציבור ובסופו של דבר הביאה לכליונם הפיסי. גם במפעל הספרותי הזה השקיע מחשבה יוצרת, מאמצים אירגוניים וכספיים רבים שבזכותם קמו לנו ערכי-ספרות יהודיים בעלי חשיבות תרבותית-לאומית שאינה חולפת. היה בכך חיזיון שאינו מן הרגילים: בעל עסקים גדול, שעניינו בתחום הכלכלה ובשאלות אירגוניות, נמשך דווקא לתחום התרבות והספרות. מייסדם של בתי-

מסחר „כל-בו“ בערים רבות שבארץ מוצאו מקים מפעל יהודי רוחני חשוב. וכך אירע החזון המוזר: מה שהיה עיקר בפעילותו העסקית של שוקן נהפך לדבר ארעי וצדדי בפעילותו בזירה הציונית. משפחתו של שוקן הקימה בית-עסקים גדול, שהתפתח וגדל במשך השנים למוסד אדיר, שבו מצאו תעסוקה אלפי עובדים ופקידים. קמה שותפות-פעולה בין זלמן שוקן לבין אחיו הבכור שמעון. זלמן היה בה המארגן הראשי ויוצר שיטת הפעולה. שמעון תרם לה באינטואיציה המיוחדת שניחן בה.

ד

בעם היהודי מעולם לא היה קיים ניגוד בין הפעולה העיסקית בחיי יום-יום לבין ההתעניינות בשאלות הרוח או המסורת. שילוב הדברים האלה היה מקובל אצלנו בכל התקופות ובכל הארצות. שונה היה היקף העסקים, אופיים או צורתם, בהתאם למצב היהודים בגלויותיהם, אבל שילוב זה היה קיים בכל מקום ומקום: הסוחר, הסוכן או בעל-המלאכה היהודי היה שוקד על עבודתו שהיתה מקור פרנסתו; ובביתו היה נותן ממצאו ומזמנו, אם בהרבה ואם במעט, לשאלות הרוח. וכך היית מוצא בכל בית יהודי פינה „רוחנית“ ובה — הגמרא, המשנה, ספרי חכמים. העיון בכרכים העבים לא היה נחלתם של תלמידי-חכמים בלבד; לא רק הללו טיפלו בשאלות הכרוכות בעבר ובמסורת, כי אם גם סתם יהודים פשוטי-עם, „עמך“. כך היה הדבר במשך דורות רבים ואפשר שזה עיקר ההבדל שנבדלו בני-עמנו מאלה שאינם בני-ברית.

בכך המשיך זלמן שוקן את הדרך היהודית המקובלת במשך דורות, אף-על-פי שאופי התעניינותו היה שונה, בהתאם להתפתחות הכלכלית ולרוח הזמן. לא סוחר סתם היה שוקן, כי-אם בעל עסקים עצום ומארגן מובהק, אבל עם זאת היה גם הוגה-דעות. לא מספר כרכים עבים, שהיו מצויים בכל בית יהודי, היית מוצא אצלו, אלא ספריה גדולה ובה אלפי ספרים, אבל הרוח המרחפת עליה היתה אותה רוח ישנה — הרוח היהודית. שני הקווים הללו — גישתו העיסקית של כלכלן והתחושה התרבותית של איש הרוח — היוו את שני הקוטבים בחיי שוקן ובפעולתו הציבורית-היהודית. ואפשר שהללו מסבירים גם את הניגודים שאתה מוצא באופיו בשלבים שונים של פעולתו. ייתכן שהניגודים האלה גרמו לכך שאין אתה יכול לסמן הישגים גדולים וכולטים בשתי המחיצות הציוניות של פעולותיו: הקרן הקימת והאוניברסיטה העברית, אף-על-פי שבשתיהן מילא תפקידים נכבדים. מאזן פעולותיו והישגיו בשני המוסדות גם יחד אינו עומד ביחס ליכולתו של שוקן, לכשרונותיו ולעברו בעסקיו הפרטיים. מאזן זה הכוזב במידה לא-מעטה את אלה שהכירוהו ומתוך הכרתם זו תלו תקוות בפעילותו בשני המוסדות הללו.

ה

למעלה ממצצית יובל שנים היה שוקן קשור אל הקרן הקיימת. בתקופת התאחזותנו וגידולנו בארץ הוא היה בה נציג התנועה הציונית.

יש ענין בפרשת פעולתו בקרן הקיימת ואני מטיב להכיריה. כניסתו למוסד חלה בתקופת התפתחותו והתרחבותו ושוקן היה מעורב בפרשיות, שהיו קשורות בבעיות ציוניות בעלות ערך של קיימא. התבלטו בהן הניגודים שהיו קיימים בשורות הציונים, ביחוד בפרשת אדמות מפרץ עכו, הוא עמק-זבולון. הדברים אמורים בבעית רכישת קרקע עירונית או קרקע שהיתה עשויה במשך זמן מה ליהפך לקרקע עירונית. וכאן עלתה לדיון בעית מדיניותה של הקרן הקיימת לגבי האדמה העירונית: אם על הקרן הקיימת להסתפק ברכישת אדמה לחקלאות בלבד, כפי שזה היה מקובל במשך תקופה ארוכה, מאז התחילה לפעול בארץ, או שעליה להכניס במסגרת פעולתה ומעשיה גם את הקרקע לצרכי התפתחות הערים והפרברים התת-עירוניים? זאת היתה הבעיה, שהועלתה בענין עתיד השטחים בסביבות העיר חיפה, המשתרעים צפונה לאורך הים. לפי דעת כולם היו צפונות באדמות אלו, שהשתרעו על אלפי דונמים, אפשרויות גדולות העשויות להטביע את חותמן על התפתחות עיר הצפון ואף של הארץ כולה. הדעות בהנהלת הקרן הקיימת היו אז מחולקות לגבי רכישת קרקע עירונית או תת-עירונית ולגבי מקומה של הקרן הקיימת במדיניות קרקעית עירונית בכלל. אלה שראו את יעודו של המוסד בפעולה למען קידומה של החקלאות בלבד לא גרסו את התרחבות המדיניות הקרקעית שלו עד כדי רכישת קרקע עירונית ותת-עירונית. אחרים רצו להקנות לקרן הקיימת השפעה גם על גיבוש אופי הערים ודרכי התפתחותן. בקרן הקיימת שררה אז גישה שמרבית לבעיה זו. אוסישקין, שעמד אז בראש המוסד, לא נטה להרחבת המסגרת. ואף אותו איש שמרובה היתה השפעתו על גיבוש ההלכה של המוסד, יצחק וולקני — או וילקנסקי — אף הוא לא יכול היה לנטוש את הדרך הסלולה במשך שנות המפעל ההתישבותי. וולקני לא גרס את הרחבת המסגרת בעבודתה של הקרן הקיימת. אמנם היה וולקני לכלכלן מובהק, שהבין את ערך התפתחותן של הערים לביצור כלכלת הארץ, אבל מהסס היה להביא שינויים בהלכה המקודשת של המוסד. מצד שני נמצאו בקרן הקיימת כאלה שדגלו בהרחבת המדיניות הקרקעית של המוסד על האיזורים העירוניים והתת-עירוניים. הורגשה כאן עדיין השפעתו של נחמיה דה-לימה, בעל ההשקפות המוצקות לגבי אופי המדיניות הקרקעית של הקרן הקיימת ושל יוליוס סימון, שאמנם לא נמנה עם קברניטי המוסד, אבל נודעה לו השפעה על התפתחותה הרעיונית של הקרן הקיימת. עם זאת פעל יוליוס סימון גם בתחום מעשי: הוא עמד בראש מוסד חשוב — האגודה הכלכלית הארץ-ישראלית שבארצות-הברית — יצירתם של השופט בראנדייס ותלמידיו, שהיתה פעילה בזמנו בארץ ועבדה עם הקרן הקיימת ברכישת אדמות עמק זבולון ופיתוחן. וזאת — בהתאם לעקרונות הקרן הקיימת, בפרט לגבי קרקע עירונית. שוקן נטל חלק פעיל בפרשת עמק זבולון והיה לו חלק ונחלה בהכרעות שנפלו אז לגביה ושמהן באו תוצאות חשובות לדרכי פעולתו של המוסד. שוקן התייצב בשורת תומכיה של הרחבת המדיניות על הקרקעות העירוניות. הוא גם הכריע בהיסוסים שהיו קיימים בין קברניטי המוסד בנוגע לבעיה העירונית.

היה צורך להחליט על רכישת אדמות בעמק-זבולון והוא היה בין מחייבי הרכישה. הוא העריך הערכה נכונה את הצורך ברכישה זו, ואף לא ראה פגם אם הרכישה תבוצע גם על ידי הון יהודי פרטי, כמו שגרס תושב חיפה יוסף לוי, שעמד במגע עם שוקן. העניין נסתיים בכך שהאדמות נרכשו על-ידי הקרן הקיימת וזאת מפני טעם פשוט, שלא נמצא ההון הפרטי הדרוש לרכישה.

אולם לרכישת אדמות מפרץ-חיפה היתה עוד משמעות, רחבה יותר מבחינה ציונית, וראוי לעמוד עליה שכן מסמנת היא פרק בהתפתחות הרעיון הציוני. מישנה-ענין יש בה גם משום שהיא קשורה בשמו של ברל כצנלסון, שאף הוא נתן אז הסבר למניעים הרעיוניים של הפרשה ולמשמעותה הציונית. וכדאי להעלות בהזדמנות זו את גירסתו של כצנלסון באותו ענין, שכן עשויה היא לשפוך אור על היחסים בינו ובין שוקן, שני האישים שעבדו אז במחיצה אחת בקרן הקיימת.

כצנלסון מספר על המאמצים למען רכישת אדמות עמק-זבולון, הן מצד האנשים שעמדו על-יד ההגה והן מצד אלה שעמדו על משמרותיהם השונות: „לכל רכישת-קרקע גדולה שלנו, המהווה בסיס ליצירות ישוביות חדשות, קודם אצלנו תדיר פרק ויפוח ציוני שאינו פוסק. ויכוח זה, שהתחיל עם בראשית „העבודה המעשית“ של ההסתדרות הציונית, איננו יורד מעל הפרק... „הויכוח הזה לבש ופשט צורות רבות, מימי דוד וולפסון ועד סיסמת ה„אפישנסי“ האמריקאית וה„קונסולידציה“ הגרמנית... מפעם לפעם הוא מופיע כויכוח בין כיבוש וביצור, בין התפשטות והתרכזות, בין זריזות וזהירות, בין מעשיות להזיה, בין משקיות לחזון... בתוך הויכוח הזה נתגלה תמיד ניגוד נפשי יסודי בין ראית הסכנות האמיתיות והמדומות המצוות על „אל תעשה“, ובין ראית סכנת האמת — של אי-עשייה, הפקדת „קום ועשה“... גם האנשים נתחלפו או שהם החליפו את עמדותיהם במשך הויכוח הממושך“... „סאקר ושוקן“, שניהם חניכי „הציונות המעשית“, פגשו לכתחילה בהתנגדות את רכישת עמק-עפ, אבל מאידך זכו שניהם לסייע באקטיביות לעצם הרכישה“... כצנלסון שואל את עצמו, אם עומדת רכישת-אדמה זו על-ידי הקרן הקיימת בפני הביקורת מבחינת השיטה הראציונאלית האומרת: אין מעמיסים משא כספי נוסף על מוסדות עמוסים. האם הכללים הללו נשתמרו במעשה מפרץ-חיפה? ברכישת עמק-זבולון היה דבר-מה לא „ראציונאלי“ והוא שהכריע את הכף. היה כאן לא חוסר שיקול המסיבות והתנאים, אלא חשבון מורכב יותר, חשבון של יום המחר ושל מחרתיים, שיקול הסכנות הכרוכות ב„שב ואל תעשה“, ועל הכל היתה במעשה עמק-זבולון האמונה כי הקפיצה הנחשבונית תעורר כוחות-עזרה חדשים*).

כך ראה כצנלסון את מיבצע אדמות מפרץ-חיפה באספקלריה רחבה. שוקן היה שותף במיבצע זה ובתוך ההיסוסים ששררו אז בלב קברניטי הקרן הקיימת

* כתבי ברל כצנלסון, פרק רביעי, עם גאולת מפרץ-חיפה, עמ' 47—50, הוצאת מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תשי"ו.

היה הוא בין אלה שהכריעו את הפך לטובת הצעד המרחיק-לכת. במעשה זה קנה שוקן את נחלתו בתולדות הקרן הקיימת. היתה זו גם פעולתו הבולטת בימי כהונתו במוסד. ומעניין: בפרשת עמק-זבולון היו שני אישים אלה, המנוגדים כל-כך בהשקפותיהם החברתיות והכלכליות, קרובים זה לזה כמעט בכל פרט. מתח פעילותו של שוקן בקרן הקיימת נחלש במרוצת השנים ועם צאתו את הארץ ירד כמעט לחלוטין. הוא היה עוד, באורח רשמי, חבר הדירקטוריון של הקרן הקיימת, אבל משום מה נתרופפו הקשרים בינו לבין המוסד. אין אני גורס שהיתה זו תוצאה של שינוי עמדה לגבי תפקידיה של הקרן הקיימת במערכת בנין הארץ. אני קובע כאן עובדה שלא היתה לה, עד כמה שידוע לי, סיבה מיוחדת. אולי בא ניתוק הקשרים עקב מסיבות חייו, שינוי מקום מגוריו וכיוצא בכך. מצבי-ענינים דומה אירע גם בתחום אחר של פעולתו בארץ, הוא האוניברסיטה העברית.

1

אפשר היה לשער שבאוניברסיטה העברית יהיה שוקן פעיל מבחינה אדמיניסטרטיבית-משקית ושהמוסד ייהנה מנסיונו העיסקי הרב ומזיקתו הנפשית לעניני תרבות. קיוו שבמוסד העליון להוראה ימצא שדה מתאים להתענינותו בשאלות התרבותיות של העם היהודי, שלהן הקדיש תשומת-לב רבה ושם יגשים את רעיונותיו הקשורים בבעיות הללו.

דומה עלי שגם לגבי האוניברסיטה יכולים אנו לסמן קו דומה שראינו בקשריו עם הקרן הקיימת. שוקן שימש קרוב לעשר שנים (1935—1945) כיושב-ראש הוועד הפועל של האוניברסיטה, ולפי מקור רשמי "התפתחה בזמן הזה האוניברסיטה בצעדים מהירים בשדה ההוראה ובשדה המחקר". לזכותו נרשמת היוזמה שגילה בהקמת כמה מן הבנינים הגדולים שעל הר-הצופים, בהקמת המכון ללימוד החקלאות ברחובות וכדומה. הייתי במשך תקופה ארוכה למדי עד-ראיה לפעלו באוניברסיטה. כשאני מעלה לפני את דרכו בתוך המוסד הזה אין אני מבחין קו אחר מזה שבפעולתו בקרן הקיימת. אולם אין אני יכול להצביע כאן על מעשה נכבד דוגמת מבצע עמק-זבולון, שבו ישתלב שמו עם שמות אישים דגולים אחרים. דומני כי הן בקרן הקיימת והן באוניברסיטה לא מצא שוקן את מקומו, וזאת למרות האפשרויות המרובות שהיו פתוחות לפניו בשני המוסדות גם יחד. הוא לא מצא את הדרך ללבות האנשים הפעילים שם. אין זאת אלא שלא יכול היה להתאים את עצמו לדרכי עבודתם ולא ניסה לשנות את דרכיהם ולהתאימן למה שמצא לנכון לפי השקפותיו שלו. הוא מילא את החובות שהטיל עליו תפקידו הרשמי, אבל לא נעשה מצידו מאמץ לפעול למעלה מזה. היה קיים תדיר מרחק מסויים בינו ובין האנשים שעבדו במחיצתו או שהוטל עליהם לעמוד לימינו במילוי תפקידו. המרחק שהיה נוצר בינו ובין האחרים לא היה לתועלת עבודתו ולא לטובת תכניות-הפעולה שהציבו להם המוסדות. מסופקני אם היה הוא שבע רצון מקיום המרחק הזה. אולם כנראה לא היה בכוחו לסלקו. נזכר אני בפרט אחד, שאפשר יש לו משמעות-מה.

משום־מה היה הוא אומר וחוזר ואומר שאיננו תורם לאותם מוסדות, שבהם היה ממלא תפקיד. לא פעם השמיע באזני הספר לכך: המוסד צריך להיות מעונין בדעתו ובהשקפתו לא בגלל הכסף שהוא תורם או עשוי לתרום, כי אם בזכות דעותיו עצמן. כנראה היה קיים אצלו חשש כזה, אף־על־פי שלא היה לו כל יסוד במציאות. חשש זה הביאני לידי תמהון ופליאה, עד כדי כך שהייתי שואל את עצמי: האם לא היה בפנים נפשו מעין חוסר ביטחון?

גיפר, שלא היה בנמצא קשר נפשי חזק ועמוק בינו ובין המוסדות שלבעיותיהם הקדיש כמה שנים מחייו. שאם לא כן כיצד יכול היה להינתק מהם ניתוק מוחלט? בטוחני גם שזה היה בניגוד לרצונם של המוסדות. יש לשער שהוא ניתק את קשריו עם שני המוסדות מרצונו הטוב. הלא המוסדות המשיכו להתקיים ולהרחיב את פעולתם, ואף עלו בממדי פעולתם. הדבר נראה לי כחידה, שעדיין לא מצאתי פתרונה.

מצער מאד הדבר, שאיש כולמן שוקן, מעמיק מחשבה והוגה דעות, חוזר רוח יהודית במשמעותה הנרחבה, בעל מידות תרומיות, כושר מעשה ורוח־ב־מעוף, שהשתקע בזמנו בארץ והקים בה מרכז למשפחתו, לא מצא בסופם של דברים את מקומו בארץ והיה מחליף את מקום מגוריו בגלויות. יש בכך מן המכאיב ומודה אני שלא אוכל לפרש טעמו של דבר. ביתו עומד בארץ וכן חיים ומעוררים בה שלושת בניו והם פעילים בשלושה תחומים בחיינו: בעתונות הגדולה, בתעשייה ובצבא ההגנה לישראל.

ז

היתה בחיי שוקן פינה שכולה שלו ובה היה עומד ברשות עצמו, בלתי תלוי בשום מסגרת או מוסד. פינה זו הקים שוקן לפי רצונו שלו ובה הגיע לשיא הישגיו האישיים, לביטוי המובהק, הנאה והנאות של אופיו הפנימי: גיר הספר. כאן מצאו סגולותיו ותכונותיו בקעה מתאימה להגשמת שאיפותיו. וזה בכוח האמצעים החומריים שעמדו לרשותו, עשוי היה לבטא ביטוי מושלם את הוויית האיש המקורי והבודד הזה.

במפעלי הספר של שוקן, הן הספריה הנהדרת בירושלים והן הוצאת־הספרים שהוקמו על־ידי „איש הספר“ מתגלה, דומני, האיש בכל שיעור קומתו, עומקו ומידת מקוריותו. כאן תמצא גם את הישגיו הבולטים, שאין לציננם בשלבים האחרים של פעולתו היהודית־ציבורית. כאן מצא את מקומו.

ח

דומני, שבקעה זו שהתגדר בה שוקן, משנגלתה לנגד עיני התמוהות, העלתה לפני את פתרון החידה בחיי האיש שהכרתיו והוקרתיו במשך שנים — חידה שהטרידתני זמן רב.

גרמו לכך שני אירועים:

הראשון — ביקורי בספרית שוקן בירושלים. התפעלתי מהדרה החיצוני ומתוכנו של אוצר־הספרים הבלום שבין כתלי הבנין המפואר. עמדתי במקצת על שפעת האוסף שריכזו ושיכול היה להיות לתפארת לכל עיר ומופת לכל ספריה. אבל יש משהו מיוחד בספריה זו: היא טבועה בחותמו של האיש שצבר במשך שנים את אוצר הספרים הזה. הספרים נבחרו מתוך מעגל אינטרסים רוחניים שלו, ובעיקר לפי טעמו הוא. רוכזו שם יצירות הסופרים שכיבד והעריך, ספרים שנמשך אליהם והירבה גם לעיין בהם עצמם וגם להגות במחבריהם ולצלול לתוך נשמתם. זוהי ספריה של איש אחד, לא של חובב הבוחר לעצמו ספרים ממין אחד או נמשך לספרים בגלל נדירותם, יוקרם או ערכם הסגולי בטפסים יחידים. אסף אותם איש האוהב את הספר ומתעמק בו, המגלה עניין במחברו, המעיין בחיבורים וחוזר תדיר אליהם. אתה מוצא בספרים את סימני הטיפול המתמיד מצד בעל־האוסף. זוהי ספריה חיה ותוססת, לא רק אוסף כרכים שמוציאים אותם מן המדפים בשעת־הצורך בלבד. אישיותו של יוצר הספריה הטביעה עליה צביון מיוחד. בספריה היתה צרורה נשמתו של שוקן. זו היתה שולטת בחלל האולם שמילא אותו רוחם של אותם סופרים דגולים, שפרי־מחשבתם והדי הגותם מלאו את הארונות.

כאשר ביליתי זמן־מה באולם — הספריה היתה אז ריקה מאדם — כאילו הרגשתי את נוכחותו של בעל־האוסף: הנה הוא מתהלך ליד ארונות, מטפס על הסולמות הניצבים לידם, מחפש ספר מסויים או מוציא ספר כלשהו, פותח כרך לפי בחירתו או על פי מצב־רוחו, מעיין בספר הפתוח, מבלה שעה קלה ליד כל מדף ומדף, תוך כדי עיון בספר, נותן סימנים וצינונים בשוליו. אלה היו שעות התיחדותו של איש־הספר עם הספר, שעות הנאה וחדווה, הבאות מתוך מגע של האיש עם אוצרות הרוח שאותם חיבב כלי־כך. ייתכן שבשעות האלו מצא גם נוחם ומרגוע מטרחתו ארוכת הימים.

מצאתי אימית להרגשתי זו בזמן ביקור אחד בספריתו, הפעם לפי הזמנתו של שוקן, שביקש להראות לי בעצמו את האוצרות האהובים עליו. אגיד ללא־היסוס שביקור זה היה לי בבחינת חוויה ממש, כאילו נפקחו עיני. ראיתי דברים נפלאים הראויים להתפעלות, מהם דומים לאלה שנתקלתי בהם בזמן ביקורי בספריות גדולות אחרות. אבל המופלא בכל אלה היה כאן האיש שעמד לפני. היה זה לא רק איש רבי־דיעה ורבי־הבנה בדברי דפוס וכתבי־יד נדירים, לא רק מומחה גדול במלאכת הדפוס, בהוצאות יפות או בכתבי־יד עתיקים. בבחינת חידוש היה לי האיש שדפדף בחיבה, בלטף־ידי, בדפוסים שנצטברו על השולחן. כאילו רוח אחרת היתה באולם. שמחה אינ־סוף קרנה משוקן המתפעל מדברי אמנות וממלאכת־מחשבת, כאשר נטל בידו ספר ביאר באר היטב כל פרט ופרט. החיבה שפעה מקולו, מכל ישותו. היתה זו תמונה בלתי נשכחת, שנחרתה עמוק בלבי ועל אף השנים המרובות שחלפו מאז היא עולה כפעם בפעם לפני עיני רוחי. הוא ודברי־הדפוס שהוצאו מן המדפים והונחו על השולחן היו כאילו חטיבה

אחת. לא מצאתי כאן אותו מרחק שהיה ביחסיו עם בני-אדם. שוקן היה מלא התלהבות וחדווה שלא נתקלתי בהן אצלו קודם לכן. עמדתי מול שמחת חיים, המתגלית אצל אדם בשעת הגשמת מבוקשו הנכסף או חלומו היקר. היה לפני כאילו איש אחר. דומני שבשעה זו נתגלתה לפני דמות שלא ראיתייה או הרגשתייה מעודי וזאת היתה, כנראה, דמותו האמיתית, המבטאת נכונה מה שהיה גנוז עמוק בנפשו. לא בעל-העסקים הדגול, לא העסקן הציבורי המבקש את היעילות במעשי האנשים ובמבצעי המפעלים, לא איש הרעיון המבריק, לא בעל-השיחה המעניין, אלא איש מלא חדווה מפגישתו עם אהובי-נפשו. ואז נתחזרה לי אמת נוספת: כשם שאתה מוצא בני-אדם הקונים עולמם בשעה אחת, אתה מוצא, כנראה גם כאלה שזוכים בעולמם במקום אחד.

במחיצה ההיא, בין הספרים, מצא שוקן את עולמו. האיש, שלבו היה שבו בתוך מחיצה זו, לא היה מסוגל למצוא את אושרו באיזו שהיא מחיצה אחרת. דומה שבשעה זו דווקא ירדתי לעומק נפשו של זלמן שוקן, איש-הספר.

ירושלים, דצמבר 1959.

שיח העתים

בפרוס שנת העשור לקיומו של המכון „גנזים“, ניתן לברך על עשייתו המרובה, אולם גם בהיותו התחלה גדולה, אך התחלה היא, ולא עוד, אף שנקבעו גבולי טיפולו של המכון בסופרי הדורות האחרונים וספרותם, ונקבעו למראשית ההשכלה לפי הקונצפציה המקובלת, הסובלת עירעור, הרי הגבולות נפרצים כממילא. לאמור, הרחבת הטיפול על הספרות העברית הפוליטית על זרמיה בדורות האחרונים מתקדמת כמאליה. ולא עוד, הרחבה גוררת הרחבה — אסיפת החמרים להבנת כל הספרות העברית על זרמיה, תחייב אסיפת חמרים מעבריה, — הספרות בלשונות היהודים ועיקרן יידיש, ואף הספרות בלשונות-לעז ששימשו, שימוש-עראי, את העם לשמו. הרחבה זו, שראשיתה תהא כלילת ראשי זרמי ספרותנו בדורות האחרונים, תהא גם ברוח הגותו האחרונה של אבי המוסד. בדרכו משיבת „גנזים“ סיפר אשר ברש על שפיר-הסיפור שנרקם בו, והוא סיפור שנועד להיות כלי-סיפורי, ויריעתו עתידה היתה שתתפשט על המשולש של סביבי גידול, למן קהילת ברודי דרך קהילת לבוב עד קהילת ז'וליקוב וקהילת בלזא, מרכזים של שלוש התנועות הגדולות, כשהדמויות הראשיות, — ר' שלום מבלזא, ר' יעקב משולם אורנשטיין ור' נחמן קרוכמאל, — פועלות ומפעילות מאחורי הפרגוד. לא זכה הוא ולא זכינו אנו לאותו סיפור, אבל רעיונו דין הוא שינהיר את תודעתנו של המוסד הקרוי על שמו, משל נתלה מעליו פנסו של שיח-העתים.

— דב סדן, מבוא ל„גנזים“, קובץ לתולדות הספרות העברית בדורות האחרונים. בעריכת ג. קרטל. אגודת הסופרים בישראל — הוצאת „מסדה“ בע"מ. תל-

אביב, תשכ"א — 1961, עמ' 11-12.

אִיהוּ גִבּוֹר

מאת יוחנן טברסקי

א

הוא אוהב את האביב — את הגשמים, שהם סימן ברכה. נחלי־אכזב מתמלאים. פרח החרדל מצהיב וניכר ודומה, על שיפועי ההרים זרוע אבק־זהב. הנער יודע שבילים, שאין בהם דריסת הרבים. אוהב הוא כל מקום, שאווירו פתוח. וכצאצאי אדמה אלה מתגדל שמשון וצימח. הרואים אותו אומדים את היד כמה היא שוקלת ואת הרגל כמה היא שוקלת. שמאלו שלו כימין. וקומתו מאהיבתהו בעיני הבריות והם מסתכלים בלבו השעיר וברעמת ראשו ואומרים: „הוא נולד במזל אריה! — הוא אריה ממזלות האש!“ שמשון צוחק והבחורות מתאהבות אליו. ושמשון שומע אנשים אוננים ומתאוננים על השעה האפלה להם כלילה. שומרים יושבים ומשמרים. ואף־על־פי־כן יש שהפלישתים פושטים עם חשכה, חוטפים נשים, אונסים קרקעות האיפרים. גוזלים ועוזלים להם. שמשון אינו אונס עצמו מן הצחוק. לא, הם לא ינשלונו! מחנה דן לא יהא נוח ליכבש להם! ובחורים מתקפצים אל שמשון ובחברתו דומה להם: כל סכנה שמכניס בה את עצמו ואותם אינה סכנה. ולילה אחד —

האש שופעת מן האבוקות האחוזות בין זנבות השועלים אל גדישים, קופצת על קוצים שדרכם לידלק, מהלכת ונעשית שתי אשות — אש של מטה ואש של מעלה. באים הפלישתים לכפותה, אין אנשי שמשון מניחים להם.

— שמשון, שמשון! מה עוללת לנו?

— אבא, הם אומרים: נזדקנה אומתכם. נזדקנה ידכם. נזדקן דינכם!

— לא נזדקנו, שמשון! אבל הם הגלו מארצנו כל חרשי־המתכת. לא חרב

לנו ולא חנית. ואתה... שמשון, אין אש דולקת יחידה.

— אבא, לא יחיד אני ולא אנו הבערנו את ההבער!

— זכור, שמשון: קן זר — העוף נכנס לתוכו ואינו מרגיש, וכשהוא יוצא

כנפיו מתמרטות!

אבל אין שמשון שומע. ובכפר מהלך איש, שזרועו של ימין גדולה ושל שמאל

קטנה. אדם גחון הוא וחד חידה על פי דרך בדיחתו:

— מי הוא האריה, שהוא ראש לשועלים?

ב

דיה נראית על העמק. הגה מדרימה והנה מצפינה. דומה, אין היא עפה, אלא צפה. והנה מטילה עצמה לגובה רב, מרפרפת בכנפיה וצוללת צלילה של פתאום למטה. והנה עוד דיה אחת ודומה: שני העופות שולטים על עמק רפאים. שמשון מפסיע והולך בקומה זקופה ובוהירות, כאילו תייר הוא ההולך לפני מחנה דן ותר להם את הדרך. טיפות, טיפות של דם מאדימים פרגים. מלבינה שושנת הבר. "האם אני מחוץ לגבולנו? כמה קשה כאן לומר איזו היא הארץ ואיזו היא חוצה לארץ. הברשות הפלישתים אני? וקול מי הוא זה? שני שבילים חותכים זה את זה. נערה. עיניה ענבים ירוקים. עיני-פרא. דלת ראשה כזהב תלויה ויורדת.

— מאין ולאין?

— מהבית אל העין.

— בת מי את?

נחל שורק, שההרים משלחים לתוכו את מימיהם, מתנהר בחמה. שתי הדיות, הממהרות לטהר את העמק מכל נבלה, דואות שוב.

— פלישתית אנוכי. דלילה שמי.

— והיכן ביתך?

— בצלע ההר. ואתה? כבשה תועה תוך עדר זר?

— לא כבשה אני.

היא מסתכלת בו. קומתו שתי קומות. ורעמתו... ודומה, מכד אחד הוא ממלא עשרה דליים.

— ומה אתה עושה כאן?

— לא מאומה.

— אם לא מאומה אתה עושה, לא מאומה יהיה לעולם.

— לא, היו דברים ויהיו!

דומה, היא מזעזעת בו אש. ופתע: — אני אורה דבש מגוויית הארי.

שמשון נוטל בצחוק את הפד שלה. היא מקפצת על הסלעים, משל היא ציפור, וכולה קריאה בלא קול: תפשני!.. הוא חובקה ואובקה בורעותיו. היא מצטווחת בפחד ומחייכת. ודמה, הם יונקים זה מזה שמחה ועז. ושמשון מרגיש: האין גם האהבה כיבוש?

אבי דלילה תמיד חולה היה ועוד בהיותו צעיר, דומה היה שכבר הגיע "לדרגת הגיל השלישי", כלומר לשנות גבורות. לא אחת רעדו מעיה של דלילה מרעב. "חלקך יהא טוב", היתה אומרת לה אמה. "את מבורכת. אפילו הכנענים אויבינו קוראים לך, תהילת אשתר' או, הוד אשתר'". ודלילה היתה חולמת — על מי? פעם על בן-עזר ופעם על בעל-הון. היא חלמה על קישוטים ששובצו בקירות הצבועים, על חפצי-שן, על ארגונים עשויים עור בהם תשמור שמלותיה החמודות, אריגים יקרים ומגוונים... אבל העשירים לא באו. וזה — האם לא אדיר-הגיבורים?

ג

שרי הפלישתים, החובשים מצנפות-נוצות ואין להם כמעט חתימת-זקן, יושבים ומדברים בשפל-קול.

— ולדעתי, אין כל סכנה. אנו מזויינים בכל כלי-נשק. והם... רק הזוכים לחסות בצלנו יורדים אלינו ללטוש איש את מחרשתו ואת קרדומו. מלכותם מלכות עשר האצבעות!

— כן. אבל הוא, השונא הלוהט שלנו, סבור, שלעומתו אנו איטרים בין בידינו בין ברגלינו. עלינו להוציא כנגדו ממחנותינו איש-ביניים.

— לא איש. אשה!

— ישמע האל דגן! עכשיו הוא כציפור-השדה המתגנב אל המלכודת! לילה. ענן אחד צף בהיר ועובר. מעל לעופק, בכל עקמימות הרקיע, מקובעים

כוכבים.

שערה של דלילה ספק מצבע הדבש ספק מצבע הזהב. מאז פגשה את שמשון, היתה נפשה רעה עליה. «את במקום אבדון», היו אומרים לה, «ובבית הטעות». אבל הלילה... אולי תיעשה היא, האחרונית, ראשונית? כמה נאה קרן פוך זו, שנתנו לה הסרנים! והם יעשו לה אצעות, נזמים, טבעות. יציאו לה מרגליות עגולות ומבהיקות. כן, עכשיו שעתה שלה. אבל היספר לה סודו וסוד כוחו?

— מה אתה יושב אפל, האהוב ביותר? — היא נוטלת קנקן-יין, החתום בכיסוי-טיין. — שתה מעט, שמשון. שמחה גדולה מאד תבוא אל לבך! יין אשקלון הוא הטוב ביותר.

— דלילה, נזיר אני מן התגלחת, מכל אשר ייעשה מן הגפן ומן הטומאה. רצוני שתהיה יין, הנהדר שלי, ולא חומץ!

היא מוציאה יין אדום כדי מזיגת הכוס. הוא חושב על בית אבא. חיינו נעשו שני חיים. שם של נדר ושל חובה, כאן של חיבה. חיבה?

— אבי אומר: כוח היין עולה על כוח החרב. כוח האשה עולה על כוח החרב. וכוח העין הרואה, הצלולה עולה על הפול.

— באהבה שבינינו! שתה מעט, שמשון! היה אמיץ-לב!

אבל מה זה? החדר יש לו פתח מן הצד. תנועה חשאית, כשל רגליים מיוחפות. כאילו מישהו מתכופף אל סדקי הדלת פנימה.

— מי שם מעבר לקיר?

— מה לך, האהוב ביותר? יבוא לי כך וכך, אם יש שם מישהו!.. עוד

לגימה?

— את משמחת אותי יותר מן היין.

הבכי שלה דומה לצחוק. לא, אין היא צוחקת. עיניה ירוקות כעשב הלח:

— אל תבכי!

— אפשר דלילה שרויה בצער ולא תבכה? איני עוד חביבתך! חשודה אני עליך!

— לא. אבל חושש אני כאן.

— חושש? למה? שתה עוד מעט... וספר — למה אתה מזיר מן התגלחת?

— המעלה מורה על ראשו, מתיירא.

— למה?

— כי העוקר שערו, עוקר כוחו.

— כך?

היא נפתלת כנחש הקדמוני. היא לופתת אותו. מה טעם היא שמחה כל-כך? כמה היא נאה. עיניו השחורות נגחלות. שוב אין הוא חושש לעבור על דעת אבא. אין הוא חושש עוד מפני דעת הבריות. טעם ייני לשפתיה. מהי קוראת? מהי אומרת? היא מחליקה שערו. כמה צוננות אצבעותיה! ראשו על ברכיה. עיניו נעצמות והולכות. האם זה היין הנושן דרכו ליישן? או האם זו היא הנותנת שינה מתוקה לעיניו? ואולם הוא ישן ולבו ער. הגוזת היא את שבע מחלפותיו המובדלות זו מזו? או שמא חולם הוא? לא, היא לא... ופתע דופק הדם בעורקיו: הם! שריי-הפלישתים! אזנו לא הטעתהו איפוא. ארוב ארבו לו! הוא גועה געייה אחת וקולו הולך בכל היישוב. הם סולדים לאחוריהם. ואולם למה כיחשו בו רגליו וכוחו. כאילו סיבכוהו בחבלים זה למעלה מזה? המשום שסעודתו כאן היתה שתייה מרובה מאכילה? „ואולי נטלו רעמי עם רעמתי?”

ד

המון גא נכנס לכל הפתחים של בית-הפולחן אשר בגובה ההר שבעזה. היום חג הנוגע מאוד לכולם. פלישתיות גחונות על בטנן לפני אליל-הצמיחה: דגון, דגון! הדגנו בקרב הארץ כדגה. הדגנו לרוב, דגון, כדגן בשדה! — אנשים שותים יין ומברכים זה את זה. בחללו של הבית נשמע ולא נשמע קול ההברה שעושים הריחיים שביד שמשון. זה תולש באזנו של השבוי וזה תולש בספיח שערו.

— השופט נשפט!

— רק עיניו ניקרו? יסורם, שמשון הנהדר! יגדעו את יד ימינו!

— הוא שילח בנו את שועליו. זיקים ומזיקים! פורץ גדר ונגוע-מידות!

ישחקו עצמותיו!

— נשלח את עור קרקפתו למחנה דן!

שמשון משפיל ראשו. צונן הוא מבחוץ ובוצר מבפנים. החושך הזה... אלוהי שאול ומלך בלהות... ואת, דלילה! את — הנאה ואונאה. את אור — ומחשכים. את שכרון. את קשר ושקר. משוררת — וסוררת!... עכשיו הגעתי לסוף דעתו של אבא — אולי גדול מהגיבור הכובש את האויב מבחוץ, זה המובש את האויב מבפנים. את צוחקת, דלילה? ואולם מעיתך עכשיו מעות של סכנה?

תכשיטיך תכשיטים של סכנה! אתם צוחקים כולכם מסביב? ואולם עוד לא נתדלדלו כל כוחותי. לא! לא! החשכתם עיני, אבל... ה', ה'! חוקני אך הפעם לקום ולנקום! שמשון ניצב ומחבר זרועותיו יחד במאמץ עליון. עמוד מתחיל להתבקע אילך ואילך. צחוק גברים וצווחה של אשה. ההמון מתחבט לצאת. הכיפה נקרעת. העמודים מתמוטטים ונחבטים לקרקע.

מתחת לגוש שייש מוטל שמשון, שלא הגיע אף לחצי המידה של שנותיו, ובפיו צחוק, ודומה: לא מן החבט מת, אלא משמחה אחרונה, שמחה של יאוש: — התפלשי כמוני באפר, פלשת!

שליש מתנות

ר' שמעון בן יוחאי אומר: ג' מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל, וכולן לא נתן אלא על ידי יסורין, ואלו הן: תורה, וארץ ישראל ועולם הבא. תורה מנין? שנאמר: «אשרי הגבר אשר תיסרנו י' ומתורתך תלמדנו» (תהלים צ"ד, י"ב); ארץ ישראל, דכתיב: «כי כאשר ייסר איש את בנו, ד' אלוקיך מיסרך» (דברים ח', ה'), וכתיב בתריה: «כי ד' אלוקיך מביאך אל ארץ טובה» (שם ז'); העולם הבא, דכתיב: «כי נר מצווה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר» (משלי ו', כ"ג). — ברכות ה', ע"א

שְׁנֵי שִׁירִים

מאת אמרים א. ליסיצקי

א

חדל, כְּאֲב־נוֹגֵן, מְלַבְּבִי, אֵל נֵגֵן בּוֹ עוֹד,
כְּלִי-זָמֵר רְעוּעַ לְבָבִי, רַב פְּרָצִים וְסִדְקִים!
כְּצִדְדֵי-רֵיוֹ תִּמְלֹט מִמֶּנּוּ לֹא עוֹ וְלֹא הוֹד -
חדל, כְּאֲב־נוֹגֵן, מְלַבְּבִי, אֵל נֵגֵן בּוֹ עוֹד!
שְׁמַע: צְלִילָיו תִּמְלֹט מִמֶּנּוּ בְּשֹׁפָר, כְּסִסוּד
קוֹל אוֹב מִתְחַתִּיּוֹת, וְרִסוּקִים וּבְקוּקִים וְאַנְקִים -
חדל, כְּאֲב־נוֹגֵן מְלַבְּבִי, אֵל נֵגֵן בּוֹ עוֹד,
כְּלִי-זָמֵר רְעוּעַ לְבָבִי, רַב פְּרָצִים וְסִדְקִים!

ב

נִדְמּוּ חַיֵּי לְטַחְנַת-מַיִם לֹא עוֹד יִסַּב וְלִגְלָה עַל צִיר,
יַעַן הַשְּׁבִית מִפְּלוֹ הַגֶּרֶם בְּהַפְרֵץ בּוֹ מַחְסוֹם-הַשְּׂכָר,
לֹא עוֹד וְלִיוֹ בּוֹ יִצְבֵר בְּשִׂיאָם עַל וְלִגְלָה בְּמַפְלֵעוֹ יִיר -
נִדְמּוּ חַיֵּי לְטַחְנַת-מַיִם לֹא עוֹד יִסַּב וְלִגְלָה עַל צִיר,
וְרָם סוֹבְבוֹ, פְּרוּץ שְׂכָר, הַתְּפִלֵּג בִּיּוֹת זִיוֵי חֲלָמִישׁ וְגִיר,
יְנוֹן קֶרְקַע תְּעַלְתּוֹ הַרְפִּישׁוּ עֵינָיו יְהַפֵּךְ דְּלַח וְעָכָר -
נִדְמּוּ חַיֵּי לְטַחְנַת-מַיִם לֹא עוֹד יִסַּב וְלִגְלָה עַל צִיר,
יַעַן הַשְּׁבִית מִפְּלוֹ הַגֶּרֶם בְּהַפְרֵץ בּוֹ מַחְסוֹם-הַשְּׂכָר.

שְׁנֵי שִׁירִים

מאת גבריאל פרייל

א

זָאב וְגֵלִי עֶרֶב

עוד מעט יִשְׁטַפּוּנִי גְלֵי הָעֶרֶב.
הִזְקֵב יִפְלֹשׁ תּוֹךְ יַעֲרוֹתַי
וַיִּחַפֵּשׂ בִּי הַלּוֹם שְׁנֹפֶמֶח.
אִךְ אֲנִי לֹבְדֵי אֶלֶן בְּסִבְךָ עָנּוּ,
לֹא תִנְחַמְנִי מִתְּכֶת בְּהִירַת אַגְדוֹת.

וְדַאי מֵעֵבֶר לְנֶשֶׁר דְּמִיּוֹנִי
נִבְטוֹת אַגְדוֹת
בְּסוֹ מַעֲיָנוֹת.

וְאֲנִי הַחוּעָה כְּזָאב
בַּיַעֲרוֹתֵי הַמָּרִים.

ב

מִלְכֵי־זוֹת

שְׁקִיעָה מְלֻכּוֹתִית לֹהֶטֶת מֵעַד לְרֵאשִׁי,
עַד הַבַּד מְנוֹסָה הַצֵּר לְהַעֲלוֹתוֹ
בְּגוֹנִים חוֹתְרִים אוֹלֵי אֶד רֵאשִׁיתִי.
וְעַד הַעֵץ - הַצִּפְּרִים אֵינָן נִסְנָעוֹת
מִמְּבוֹכֵי בָקָר וְעֶרֶב, שִׁרְזוּ נוֹבְעֵ
עִם הַיָּרֵק וְהַיָּרֵד,
כְּנִסְיָהֶן מִטְּפָחוֹת עַד־פְּנֵי אָנָם וְצָחִים,
וְהָאֵשׁ הָאוֹכֶלֶת מֵהֶן וְהַלְּאָה.
רָהוּ הַמְּלָכוֹת.

יין-אָבִיב

מאַת יצחק פינקל

בְּפִי כְּרוּב־שֵׁשׁ נֶצֶב בְּמַעְיָן,
אַנְקוֹר שׁוֹבֵר צְמֵאוֹנוֹ בְּגֵן.

סִיוֹט הַכְּפוֹר נָמַס, עֵבֶר ;
כְּרֻכְמֵי־זֶהָב, קֶצְרֵי צִוְּאָר,
מְחִיכִים בְּכַחַל מְקַסֶּף בְּאַפָּר.

בְּוִרְדֵי שְׁרֵיגִים שֶׁל שְׁוֹף רָף
כְּבָר זֹרֵם דָּם מוֹרִיק, יִפְף ;
שְׁטוּף־יַיִן לְבִי כְּפֶשֶׁשׁ יָף.

נְרַקִּיסִים עֲלִיזִים, תְּכָלִילֵי אֶף,
מְרַקְדִים מְחֹזֵל צָהָב מְסַחֲרֵר ;
כְּדִרוֹס־יַיִן אֲחַבֶּק כּוֹכֵב.

דְּבֻדְבֻנְיָה הוֹזָה, כְּמוֹ יוֹרְדָה
לְעֵמֶק סוּד הַגֹּיָה וְרִנְדָה ;
מְגוּלְקָה הַבּוֹיָקָה בְּלֶבֶן מְעוֹר
עֵין־לַיִל נְשֵׂאת עַל עֵב דוֹהֵר.

בְּיוֹגְרַפְיֹת־לִינְקוֹלֵן בְּעֵבְרִית

מאת א. ר. מלאכי

במקום אחר כתבתי, שלינקולן היה הראשון בין נשיאי ארצות-הברית שעוד בחייו עורר תשומת-לב היהודים ברוסיה ופולין, ואשר מיום היבחרו לנשיא ועד יום הירצחו טיפלה בו העתונות העברית, ויחד עם הידיעות על מהלך מלחמת האזרחים באמריקה, שהביאה עתונות זו, הגיבה גם על לינקולן והזכירה אותו גם לשבח וגם לגנאי. שמו אברהם היתעה בראשונה להאמין שהוא יהודי, ודבר זה בלבד עורר התעניינות באישיותו, והוא שימש חומר לשיחת חובשי בית המדרש. עד מהרה אוכזבו היהודים התמימים, כי נודע להם שאין לשמו אברהם וליהדות ולא כלום. ומאידך גיסא, היו כאלה שבדקו ביחוסו של לינקולן ומצאו שהוא „איפר בן איפרים” — כך הביא יוסף כהן צדק בתגובתו על מלחמת האזרחים בסקירתו המדינית „לאום מלאום יאמץ”, בעתונו „המבשר” שהוציא בלבוש (שנה א', גליון 15; י"ב בתשרי, תרכ"ב). ובסגנון מליצי יספר „כי מאחר עלות הביאווה ויבחרוהו להיות, נגיד ומצווה' על „ממלכות ארץ החדשה'”. הוא גם רואה בזה את הסיבה שהביא ללינקולן „להשבית המסחר המגועל" בנפש אדם, „ולטאטא במטאטא השמד”, בהטעימו: „ומה יתרצה זה אל אחיו העבדים אם לא ישלחם חפשים?” בעתונו זה של יוסף כהן צדק, כביתר העתונים העבריים שהופיעו בימים ההם, דובר הרבה על לינקולן. וב„הכרמל” של רש"י פין שיצא בוויילנה גם נדפסו תולדות לינקולן¹. כתובות בידי יוסף אליעזר אפשטיין.

זוהי הביוגרפיה הראשונה של לינקולן בעברית, שנכתבה בשנה השניה למלחמת האזרחים באמריקה. ביוגרפיה קצרה, כתובה „בקיצור נמרץ”, כפי שהמחבר אומר בסופה. בזמן פירסומה בוודאי השביעה, פחות או יותר, את תשוקת הקוראים לדעת על חיי לינקולן, אם כי לא קיבלו ממנה מושג כל שהוא מאישיותו של לינקולן ומפעולותיו ומאבקיו כנשיא ובמערכות המלחמה. ההתחלה היא מקראית-סיפורית: „אלה תולדות אברהם לינקולן ראש נשיא ארצות הברית באמריקה”. אבל אין הסופר מוסר את מאורעות חייו בילדותו, את מקום ושנת הולדתו לא יזכיר, כיוצאם יתחיל מיום צאת אבי לינקולן „מקנטיטא באינדיאנה” בשנת 1817 לשבת בספנסר

(1) „תולדות אברהם לינקולן ראש נשיא ארצות הברית באמריקה”, „הכרמל” שנה ב', גליונות 34, 36 (ה', י"ט אדר שני, תרכ"ב).

(לפי ביוגרפיה זו), ובהרצאה בלטרסטית יספר: „בשנת 1817 יצא אביו מקנטיא באינדיאנה, וישב בספנסר ויקן לו חלקת שדה וכרם, ויהי כשבתו שם עשר שנים, ותחל רוח הדעת לפעמו וייסד שמה בית ספר לנערים, אף תמכו כל תושבי העיר את הבית הזה, ובו למד גם אברהם בנו בן שש עשרה שנה, אשר עד הנה היה נער נעזב ומשולח מכל מדע וחכמה, ויהי כעבור ששה שבועות מיום החלו ללמוד, ויהפך גלגל אביו וירד פלאים, כי ערב לרעהו ותקע לזר כפו, וינקש באמרי פיו ויפול שדהו שדוד ביד הנושה, ויצא נקי מנכסיו ויתקע אהלו באיללנאאסי מלא יגון ואנחה, ולרגלו הלך גם בנו הנער, וחוק למודיו השליך אחרי גוו, במסבות תהפוכות כאלה לא ארכו ימי למודי הנער כי אם ששה שבועות. אך אור הדעת האיר קרבו ולבו, וישקוד לבדו באין מורה דרך על דלתות החכמה, ותבונתו עמדה לו לבוא פנימה, לא נח ולא שקט בעתותי מנוחה לשבת דומם בעצלתים, כי-אם חבק חיק החכמה, ותבוא כשמן בעצמותיו והריחו ברוח דעת ויראת אלהים, אף כי הריש והעוני יצאו לפניו כאיש מגן“.

אין הביוגרף קורא בשם הורי לינקולן, אביו ואמו שמתה בדמי עלומיה; איננו מזכיר את יתמותו וגלמודתו ואת אמו החורגת, שהיתה מסורה לו והיתה מדברת תמיד על הנער לינקולן בהמית-נפש, אהבה והערצה, וגם איננו מזכיר את שם אשתו, זו שהכריעה את גורל חייו. את נישואי לינקולן יזכיר אגב השתקעותו בספרינגפילד, ומספר ששם היה ל„איש מודד“ קרקעות וגם למד אז „דרכי המשפטים והחוקים“, כלומר: פרקליטות, ומוריו בזה היו השופט לאנגאנה ויוהאן ד'סטורטא, „כי התבוננו בו אשר שאר רוח לו וטוב מעללים“, ואחרי שהורשה לו לשמש כעורך דין לקח לו אשה „וילך הלך וגדול עד כי גדל מאד כאשר נראהו עתה בתור המעלה“.

אין ביוגרפיה זו כוללת אפילו ראשי פרקים בתולדות לינקולן, אבל מסר בה המחבר כמה פרטים מחיי לינקולן מן הזמן שהמשפחה עזבה את אינדיאנה ובאה לגור בקאלאס של אילינוי, בקוות אבי המשפחה ש„יערוף ה' עליו טל ברכתו ותלקתו תברך בארץ הזאת“; המלאכות השונות בהן נתנסה העלם אברהם והשתתפותו במלחמה עם ההודים²) והתמנות לינקולן לראש הגדוד במלחמה זו; הבגד אשר בגד בו רעו ושותפו במסחרו, שהציג אותו ככלי ריק ועל לינקולן היה לשלם לבעלי החובות אלף ומאה דולאר „ומוצא לכסף אין“. בקשר לזה מביא הביוגרף את דברי לינקולן במכתבו לאחד מרעיו, בו התאונן ושפך את נפשו: „הייתי כגבר עברו יין וכשוכב בראש חבל, ראשי עלי ככרמל ורוחי נבקה בקרבי, אם אמרתי אלך לעבוד עבודת שכיר למען הכחיד חובי הגדול, הלא הוא נגד כבודי, אך חזקתי זרועותי וחלף רוחי בקרבי להרגיע לב נושי, אף כי מראש ראיתי כי אזלת יד ואפס כסף“, אך בחריצותו ועמלו „השיגה ידו לאסוף כסף די חובו“, ובישרתו ותום-לבו שלם לבעלי-החובות את כל כספם עד פרוטה אחרונה.

(2) זו המלחמה הידועה בשם „בלק האוק“, כי בראשה עמד נשיא האינדיאנים בשם זה („בלק האוק“ — הנז השחור). לינקולן היה מפקד במלחמה זו גדוד של 1600 מתנדבים.

יודע הוא הביוגראף לספר שבשבתו בספרינגפילד מצא לו לינקולן שם „אוהבים ומיודעים רבים“, ועל פיהם נבחר „בשמחה וגיל לאסיפת המחוקקים בארץ“, אבל איננו עוקב אחריו בפסיעותיו הפוליטיות והישגיו עד הגיעו לכהונת נשיא ארצות הברית. יש בביוגראפיה זו כמה פרטים בלתי נכונים וריח האגדה נודף מהם. כך יוצא מדבריו שאבי לינקולן היה איש משכיל, והוא היה רחוק מתרבות והשכלה. ואם כי הצטיין בכשרון מספר, והיה מושך בסיפוריו את לב הילד אברהם ומרתק אותו, אבל לא ידע קרוא. אולם יש בביוגראפיה זו קצת מתכונת-נפשו של לינקולן ותיאור דמותו, כפי שנאמר בסיומה:

„גם בהליכות ביתו הנהו ישר מאד, לא יפזר כספו לריק ונפשו בחלה בתענוגות בני האדם, לא ישתה יין ולא יעשן טאבאק, כל המותרות פגול הוא אליו לא ירצו, כבודו ותהלתו ישמור מכל משמר, מזימותיו ופעולותיו טובים כאחת. לינקולן גבוה מכל העם. פניו כחוש משמן וידיו ורגליו ארוכות, אך כמדת גבהו כן מבנה יתר יצוריו. צעדי רגליו יצער ברוב אונים, אך לאט יתהלך ולא יחיש, ראשו ישוה תמיד וידיו נטויות לאחוריו, לא יתהלל ולא יתהדר בלבושו, מלבושיו פשוטים אך נקיים תמיד באין כל חלאה. אור פניו יצהילו תמיד, לא ידע עצבת ולא יכיר תוגה, בדרשו לשלום מכיריו ודורשי שלומו, יתפשם ביד ושחוק נעים ירחף על שפתיו ולא תואר ולא הדר לו ונחמדהו, בכל זאת עלה כיונק לפנינו וכשורש מארץ ציה, שערותיו שחורות כעורב וקשים, ראשו גדול מאד, ועל פי חכמת הניתוח יראה לנו כח גבורתו וחכמתו, חוטמו ארוך, פיו רחב, וצבע פניו כאיש אשר עבר באש ובמים“.

יוסף אליעזר אפשטיין, מחבר הביוגרפיה, היה בשנות הששים למאה הי"ט, מורה בבית-הספר הממשלתי בשאוול, שבו הורה גם יל"ג. הוא כתב ב„הפרמל“ מאמרים על נושאים היסטוריים וביוגרפיות, מקוריים ומתורגמים, ואף תירגם לעברית את הסיפור „מרים החשמונאית“ של לודוויג פיליפסון (וילנה, תרכ"ג), ואת הספר „דברי הימים למלכי רוסיה“ (שם, תרל"ג). הביוגרפיה של לינקולן נדפסה כדבר מקורי, וכנראה שאב אותה מעתון רוסי.

ביוגרפיה זו נכתבה ונדפסה בעצם סערת המלחמה, בעת שיד הדרום היתה רוממה והצפון נחל תבוסה אחר תבוסה. שבע שנים אחר נצחון הצפון ורצח לינקולן, נדפסה בעברית ביוגרפיה שניה שלו, שחופרה בידי שלמה שריידר וכונסה בספרו „תולדות אנשי השם מחכמי העמים“ שיצא בשנת תרל"ג בוילנה.

בן שבע-עשרה שנה היה המחבר בהדפיסו את ספרו זה, שכולל תולדותיהם של חמישה מגדולי חכמי אומות העולם, מהפכנים וריפורמאטורים, יוצרים וסוללי דרך בספרות ובמחשבה, והם: אבילור, דאנטי, גוס, ראמוס ולינקולן. תולדות האחרון מכילות שבעה עשר עמודים, ולפי החומר הביוגרפי הדל של אותו זמן, טרם נעשה לינקולן נושא למחקר מדעי, הרי זו ביוגרפיה פחות או יותר מלאה. יש בה משום ציור הנשיא המעונה מיום הולדתו ועד מותו הטראגי.

אין ביוגרפיה זו מקורית. כל הידיעות בספר זה הן מתורגמות ומעובדות מרוסית. אבל עצם הטיפול של סופר עברי צעיר בחיי לינקולן ותיאור חייו בעברית, היא עובדה מעניינת ויש להסיק ממנה על התעניינות הקורא העברי באישיותו של לינקולן בראשית שנות השבעים. נראה, שמאורעות חיי לינקולן משכו את לב העלם שריידר והקסימו אותו, ונתן ביטוי לרגשותיו בחיבור תולדותיו. בראשית התולדה יש משהו מן האגדה, כגון שהורי לינקולן היו «מכת החסידים», שלפי תרגומו «קוואקער זעקטע», ומשום שאבי לינקולן היה מ«חסידי אמריקה» «לא כחד תחת לשונו את שנאתו לעבודת הפושם, אשר בעת ההיא יושבי אמריקה באחת נבערו ויכסלו להעבירם עבודת פרך, ונחםם נסתר מעיניהם», ומשום שלא יכול לסבול את להג השאגנים «שכניו אצילי ארץ ווירגיניען, אשר עבודת הכושים כאפס ותוהו נחשבה בעיניהם, והעו את דרכם לא בצדק ולא במשפט», עזב את מקום מגוריו ו«גמר אומר לתקוע אהלו מרחוק, בארץ שממה מאין ישב, ביער צומח עצים, הרחק מבני אדם, ובמקום אשר אך ההד בגאון עוזו ישיב אל חכו שופר».

מליצות כאלו בודדות הן בביוגרפיה זו, ובדרך כלל מתואר לינקולן כגיבור ואיש־הרוח, נבון וחכם, טוב־לב, עניו ושפל רוח. מרבה הוא, המחבר הצעיר, לספר על צמאונו הרב של לינקולן לקריאה ותשוקתו העזה ללימודים, השתלמותו והתפתחותו, אהבתו האנושית ושנאתו לעבודת הכושים, עד גאל אותם מכור עניים ולחצם. את סיפור תולדות לינקולן יסיים: «כן נפל חלל לפני הרשעה האיש אשר כמופת היה לרבים אשר נשא שלום לעמו ודרש טוב לכולם, ואשר הוציא לחפשי 4,000,000 עבדים, ויתר מהם אגודות מעלה וחרצובות רשע, אשר היו קשורים קשר אמיץ בעקבות אמריקה הדרומית»⁸.

הספר חובר, כאמור, בידי נער צעיר, ובימים ההם היה בו גם משום חומר־קריאה לבני הנעורים. והמחבר הצעיר גם פנה אל המבקרים בבקשה שרק צעירים בני גילו יבקרו את הספר, באמרו: «אם נער בן שבע־עשרה שנה אתה, נא גשה אל בקורת העתקתי, כי שנותיך שנות ידידך».

מבקר פזה לא נמצא לספר. אולם אבי המחבר, אליהו זלמן, שעל חשבונו יצא הספר, עודד את הבן בטורים מספר אשר באו בראש הספר: «העתקתך «תולדות אנשי השם מחכמי העמים» לשפת עברית תביא לשמחת לבבי ברכה רבה לנערים אשר יראת אבותיהם תכביד עליהם נחושתה, מלמוד ספרי העמים. למטרה הזאת בקשתי את ידידי הנכבד מו"ה יצחק נ"י מיכאלווסקי איש ווילנא סוכן כללי להמגיד, להדפיסה על הוצאותי כאלף אכסמפלרים ומלאתי את ידו לתת שמונה מאות מהם למנחה לטובת חברה מרפי השכלה בישראל בס"ט

3) משום שתורגם מרוסית ישנם אי־דיוקים אחרים. את העיר שיקאגו יקרא טשיקאהא. וכן יכנה את היהודים שלינקולן נלחם עמם בשם שחורים וכושים, וטעותו זו באה לו מפני שמלחמה זו ידועה בשם «בלק האוק».

פטרסבורג⁴). ואת שני מאות הנשארים אחלק לידידי ואוהבי. — אדמה כי פעולתי זאת תמצא חן גם בעיניך, בני היקר! ותחשבה לתודה על עמלך. ואולי תרהיב בנפשך עוז להוסיף ידך שנית בהעתקה אחרת, כי עוד נער רך בשנים אתה, ומה אומר לך עוד? חכם בני ואשיבה חורבי דבר⁵.

ביוגרפיה של לינקולן בעברית כתב המשורר העברי מ. גארסון, שנדפסה בכמה המשכים ב"העברי" של גרשון רוזנצווייג⁶.

זוהי הביוגרפיה השלישית בעברית, וראשונה במעלה. היא חופרה על אדמת אמריקה, ל"א שנה אחרי פטירת לינקולן, דמותו כבר נתגבשה כאחד מגיבורי האומה והוא כבר נתקבל ונתקדש כאחד מאבות הריפובליקה האמריקאית ושני לוואשינגטון, וכבר נעשה חומר למאות דורשי רשומות, הפכו והפכו בו סופרים וחוקרים ועשרות ביוגרפיות נכתבו עליו; כבר נרקמו מאות אגדות מסביב לאישיותו ונתגלו תעודות רבות שהפיצו אור חדש על לינקולן ותקופתו ועל ידן גם נפצו כמה וכמה אגדות, והסופרים התחילו לתאר את לינקולן המציאותי. גארסון יצא בעקבות ביוגרפית לינקולן שבאותו דור, אבל מקורית היא הביוגרפיה שלו בהרצאתה, והיא הביוגרפיה המקורית היחידה בעברית עד היום הזה⁷.

גארסון היה משורר עברי שצמח על אדמת אמריקה. הוא היגר לכאן בראשית שנות השמונים, ואז כבר עודד אותו סמולנסקין שיקדיש את עצמו לספרות. אולם כמשורר נתגלה בשנות התשעים. בהשפעת דוליזקי, שגארסון העריץ אותו מאד ואף הוציא על חשבונו את ספר שיריו, התחיל לכתוב שירים ב"נר המערבי" שמהם עשה רושם מיוחד השיר "גושפנקא דבדילא", על מכס הטקסא על בשר כשר שחפצו אז להנהיג בניו-יורק. הוא גם פירסם מאמרים אחדים, שהמעולה שבהם היא הביוגרפיה של לינקולן.

זוהי ביוגרפיה מפורטת, והוא מסר בה לקוראים המהגרים ציור נאמן מלינקולן האיש, המנהיג והדיפלומט, הנשיא והלוחם לאחדותה של אמריקה. וכך הוא מתאר אותו בראשית תולדותיו: "כיונק שעשועים בארץ ציה כשושנה נחמדה בשדי חוחים נראהו במסבת בית הוריו, ידי אומנות ומיניקות לא חלו בו. הורים ומורי דעת לא נהלוהו על מבועי החכמה והמדע, ובכל זאת הפה שורש ויעש פרות, הלך וגדל עדי העלה מרומים שיאו, ויהי בן דלת העם הזה, אשר כירח ימים בכל ימי חייו שקד על דלתי בית הספר, והמחסור אכף עליו לשלוח בעבודה ידיו מאז היותו בן שש שנים עד בואו באנשים, לאות ולעד נאמן לשפספיר אבי כל חוזי חזיונות, כי ידי זרים לא חלו בחזיונותיו, אף כי לא הרבה להקשיב ללמודים בבתי הספר

(4) ראה בנוון זה "תולדות חברת מרבי השכלה בישראל", חלק א' (ס' פטרבורג, תרמ"ו).

עמוד 108.

(5) שנה ו', גליונות 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17 (ח', י"ד, כ"א מרחשון; ח', י"ד, י"ט, כ"ו כסלו; ג', י', י"ח, כ"ד טבת; ב', ט' שבט, תרנ"ו).

(6) בעברית נמצאים תרגומים משלש ביוגרפיות של לינקולן, של אמיל לוודויג, בתרגום מ. בוגדנובסקי; של דושימס דוהארטי, תרגום יאיר בורלא ושל מרים א. המילטון, תרגום אשר ביילין.

לחכמה ומדעים, כאשר לא חלו ידי זרים בהמשא אשר נשא לינקולן על מערכות גטיסבורג, גם מבלי עזרת הורי ומורי בתי הספר הרמים".

כאזרה אמריקאי מאוהב הוא גארסון בלינקולן. "אחד היה אברהם לינקולן — ידגיש — אשר לשמו ולזכרו תאות נפש כל בן אמריקאני כל עוד רוח החופש תפעמהו".

הביוגרפיה חדורה אהבה ללינקולן, והוא לא נמנע מתאר את "תכונות נפשו הנפלאות", את "הכשרונות הנעלות אשר חלקה לו הטבע ביד נדיבה", את "רוחו הכביר, נפשו העדינה ואהבתו העזה להמון בני עמו כרם כשפל". אולם עם זה אין בביוגרפיה רבת-כמות זו מריח האגדה. הוא ייסד אותה על זכרונותיו של לינקולן וזכרונות בני דורו; תיאורי עתונאים מאותו זמן ושיחותיהם של הקרובים אל לינקולן ומתי-סודו. הוא גם מסר תרגום מכרוז השויון שהוציא לינקולן בראשית שנת 1863 על חרות הכושים וביטול העבדות בארצות הברית, ואף תמצית ממשאו בגטיסבורג הביא. אין ביוגרפיה זו מדעית, אבל המחבר השתמש ברוב החומר שהיה מצוי בימים ההם. הרצאתו נאה ואינה חסרה נימים ליריים ותיאורים מלבבים. אפשר לראות את גארסון בצדק כביוגראף העברי היחידי של לינקולן. המשורר העברי עשה בעבודתו זו בזעיר-אנפין מה שעשה המשורר האמריקאי הגדול קארל סאנדבורג בביוגרפיה של לינקולן שלו, אם כי אין דמיון בין הביוגרפיה העברית והביוגרפיה המדעית-האמנותית ומקיפה של סאנדבורג, כשם שאין להשוות את המשורר העברי למשורר האמריקאי. חשובה לנו עצם העובדה שגם משורר עברי מצא עניין בחיי לינקולן ועסק בחיבור תולדותיו.

קץ מגולה

ואתם, הרי ישראל, ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל, כי קרבו לבוא. כי הנני אליכם ופניתי אליכם, ונעבדתם ונודעתם. והרביתי עליכם אדם כל בית ישראל כלה, ונתשבו הערים והחרבות תבנינה. והרביתי עליכם אדם ובהמה ורבו ופרו, והושבתי אתכם קדמותיכם, והטיבותי מראשתיכם, וידעתם כי אני ד', והולכתי עליכם אדם את עמי ישראל וירשוך, והיית להם לנחלה ולא תוסף עוד לשכלם (יחזקאל ל"ג, ח'—י"ב).

אמר ר' אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: "ואתם הרי ישראל, ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל..." וגומר.

— סנהדרין צ"ח, ע"א.

עֲלֵית רַבָּנִים גְּדוּלָה לְאַרְעֵי־יִשְׂרָאֵל לְפָנֵי 750 שָׁנָה

מאת אברהם ב. ריבלין

ראשי מדינת ישראל טוענים טענה גדולה כלפי תפוצות הגולה: למה אין המנהיגים ואנשי־הרוח בקהילות התפוצות עולים ארצה, שכן חזקה עליהם שעם עלותם ימשכו אחריהם המונים.

מן הראוי, בקשר לכך, להזכיר עלייה גדולה של רבנים מאירופה המערבית — מצרפת ומאנגליה, אשר לפי ממדיה לא היתה עלייה כזו מאז חורבן הפית השני ועד ראשית העלייה של מגורשי ספרד ופורטוגל.

עלייה זו התקיימה בשנת תתקע"א (1211), כלומר לפני 750 שנה, בשנת 1141 אחרי חורבן בית שני. השתתפו בה בערך 300 רבנים, מהם ידועי שם — מצרפת ומאנגליה. העולים האלה חידשו את הישוב העברי בירושלים, אך הישוב הזה הושמד כליל בהסתערות הטטארים כעבור כמה עשרות שנים בלבד.

כאשר עלה ארצה כעבור 56 שנה (באלול שנת ה'כ"ז, 1267) הרמב"ן (רבנו משה בן נחמן, או נחמני), אחד המאורות הגדולים אשר זרחו על שמי היהדות בגולת ספרד, לא מצא כבר בירושלים אלא שני יהודים בלבד. וכך כתב ממחרת יום הכפורים, כלומר כחודש ימים אחר עלותו ירושלימה, במכתבו הראשון מן הארץ אל בנו נחמן בגירונדי אשר בספרד: "... כל הקדוש מחברו, חרב יותר וירושלים יותר חרבה מהכל. אך עם כל חורבנה היא טובה מאד ויושביה (המושלמים) קרוב לאלפיים ונוצרים בתוכה כשלוש־מאות ואין ישראל בתוכה, רק שני אחים צבעים הקונים צביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מנין מתפללים בביתם בשבתות". מעניין הדבר, שגם לפני שעלו ירושלימה הרבנים מצרפת ומאנגליה, היה בה רק יהודי אחד, שהיה לו רשיון צביעה, כמוכה מדבריו של הנוסע רבי פתחיה מרגנשפורג (רגנסבורג) שבגרמניה, מגדולי הרבנים ומפרשי התלמוד בימי הביניים, שביקר בירושלים בשנת 1190 וכתב שאין בעיר זו מבני ברית, אלא רבי אברהם הצובע והוא נותן מס הרבה לפחה".

מה היתה עלייה גדולה זו של רבנים מצרפת ומאנגליה לפני 750 שנה, ומה גרם לה, לא ידוע בבירור. ידוע שרובם של 300 הרבנים האלה היו מצרפת, מתלמידי "בעלי התוספות". היו ביניהם רבנים ומנהיגים רוחניים בעלי שם,

ביניהם רבי יחיאל מפארז (שבדעתו היה להנהיג בירושלים את עבודת הקרבנות); הרב יוסף ב"ר ברוך (שנזכר אחרי זה בכתביו בכינוי-לווי בתוך "רבי יוסף איש ירושלים"); הרב שמשון בן אברהם משאנץ (סאנס), מגדולי בעלי התוספות וממתנגדיו החריפים של הרמב"ם; הרב יונתן הכהן מלוניל (ממעריצי הרמב"ם, שגם עמד אתו בחילופי מכתבים), ועוד רבנים בעלי שם ומעמד חשוב.

אין לנו פרטים על העלייה הזאת ועל גורמיה, ואף לא ידועים כיום מקומות הקבורה של הרבנים העולים. הרב ב"צ עזיאל המנוח, הרב הראשי לא"י, שנפטר לפני כחמש שנים, סבור היה, כי שירי ציון הלוהטים של יהודה הלוי הם שהיו הגורם להתעוררות זו. ותימה היא: אם אמנם היה בכוחם של השירים האלה להשפיע על יהודי צרפת ואנגליה, כיצד לא השפיעו על יהודי מולדתו, ספרד, שמבחינה תרבותית וכלכלית עמדו אז במזל שיגשוג ופריחה? סבורני, כי התעמולה למסעי הצלב, שהתנהלה אז מזה עשרות שנים באירופה (וביחוד בצרפת ובאנגליה) היא שעוררה גם בין יהודי הארצות הללו את הכיסופים הרדומים לארץ האבות ולעיר הקודש. זאת ועוד: באנגליה שלטו אז המלך ג'ון, שכל אמתלא היתה כשרה בעיניו לסחוט כסף מן היהודים, וההגמון הגדול של קנטרבורי, החשמן הקתולי סטיפן לאנגטון, אשר לאחר מכן, לאחר מותו של המלך ג'ון, שימש כיורש-עצר. חשמן זה רדף את היהודים ובשנת 1221 אף הנהיג את אות הקלון באנגליה.

רבי שלמה איבן-וירגא (שגם בנו, רבי יוסף וירגא, זכור לטוב, כי חיבר ספר בשם "שארית יוסף" על כלל התלמוד) כותב בספר הקורות "שבט יהודה":

"בשנת קע"א העיר ה' את רבני צרפת ורבני אנגליטרא ללכת לירושלים והיו יותר משלש מאות וכיבדם המלך כבוד גדול ויבנו שם בתי כנסיות ובתי מדרשות. גם הכהן הגדול רבנו יהונתן (הנזכר לעיל — א. ר.) הלך לשם ונעשה להם נס, התפללו על הגשמים ונענו ונתקדש שם שמים על ידם."

יהודה אל-חריזי מספר בספרו "תחכמוני":

"העיר ה' את רוח מלך ישמעאלים בשנת ד' תתק"ו (1190) ויצו להעביר קול לאמר לבוא ירושלים כל הרוצה".

רבנו יהונתן הנ"ל הוא שעמד, כפי הנראה, בראש השיירה, אם כי גם על כך אין הוכחה ברורה.

רבי דוד ממוסול, "ריש גלותא", הוא שהשתדל לפני השולטן איל-עדיל, אחיו של צלח-אדין, כי ירשה לרבנים להתיישב בה ולהקים בנינים ומוסדות ציבור, — כנזכר במכתב של אחד מעולים אלה, רבי שמואל ב"ר שמעון: "...והביא ראש הגולה חותם מאת המלך הכליפי".

זמן קצר לאחר עלייתם של הרבנים האלה, עלה ירושלימה יהודה אלחריזי (בשנת 1216) וב"תחכמוני" הוא מספר, כי נפגש בירושלים "עם מלאכי אלקים, חסידי אל עליון, הבאים מארץ צרפת לשכון בציון ובראשם הרב החסיד רבי יוסף בן הרב רבי ברוך יהי אלוקי ברוך, ואחיו החכם רבי מאיר".

למעשה, אלה הם כל המקורות על עלייה גדולה ואומללה זו, אשר רבים מבין חוקרי הישוב בכלל דלגו עליה (בכללם גם ד. נ. ברינקר ז"ל מירושלים, שבספרו על ירושלים הוא כותב שמאז חורבן בית שני ועד עליית רמב"ן אין לנו כל פרטים על קורות הישוב העברי בא"י).

עם הסתערות המונגולים על ירושלים בשנת 1260 בערך, הושמד כל הישוב העברי. רבים הצליחו להימלט לכפרי הסביבה ועד שכם הגיעו (לשכם הועברו גם ספרי התורה, ששימשו לאחרי-מכן את מחדשי הישוב בהנהגתו של הרמב"ן). אולם הודות לאותם רבנים-עולים, אשר לפי עדותו של רבי שלמה איבן-ירגא בספר-הקורות "שבט יהודה" הקימו בעיר בתי כנסיות ובתי מדרשות, מצא הרמב"ן אפשרות לשכן את מוסדות הציבור היהודים שנוסדו על ידו 7 שנים אחרי שואת-הטאטארים. כי כה דבריו, במכתבו אל בנו נחמן: "...מצאנו בית חרב בעמוד שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לבית הכנסת, כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בחורבה זוכה... והתנדבו לתיקון הבית וכבר התחילו לבנות ושלחו לעיר שכם להביא משם ספרי התורה אשר היו בירושלים והבריחום שם בבוא התתרים. והנה הציבו בית כנסת ושם יתפללו, כי רבים באים לירושלים תדיר אנשים ונשים מדמשק וצובא וכל גלילות הארץ, לראות בית המקדש ולבכות עליו. ומי שזיכנו לראות ירושלים בחורבנה, הוא יזכנו לראותה בבנינה ובתיקונה".

עלייה גדולה היתה זו באופן יחסי, אבל נראה כי "לא אכשרא דרא", הדור ההוא לא הוכשר להכניס שינוי בישוב העברי בארץ, אלא רק הצליח לשמור על הגחלת שלא תכבה לגמרי. היתה זו אחת החוליות בשרשרת הגדולה של עליית יהודים לארץ ישראל במשך כל הדורות, וראויה היא חוליה זו כי יוצב לה ציון, רבנים עולים אלה, הם שהנהיגו בא"י והארצות השכנות את שיטת הפלפול של "בעלי התוספות" בלימוד התלמוד.

לעתיד לבא

ר' אלעזר הקפר אומר: עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל, שייקבעו בארץ ישראל, שנאמר: "כי תבור בהרים וככרמל ביס יבוא (ירמיה מ"ו, י"ח). והלא דברים קל וחומר: מה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה, נקבעין בארץ ישראל; בתי כנסיות ובתי מדרשות, שקורין ומרביצין בהן תורה, על אחת כמה וכמה!

התאטרון העברי במדינת ישראל

מאת חיים נמזו

השתקפות המציאות בתיאטרון הישראלי

אחת מתכונותיו של התיאטרון הישראלי כיום היא העובדה, שאין הוא מנותק מן המציאות שלנו, ומשקף אותה הן ב"מחזות המקוריים", שאם אמנם אינם עדיין אלא נסיונות תיאטרוניים, הרי אינם נטולי רעננות — (האופיינית לבוסר, אומרים הפסימיסטים שבנו; הסימפטומאטית לגידול ולהתפתחות, אומרים האופטימיסטים!). על כל פנים, המחזות האלה שואבים נושאים והשראתם מן הכרוניקה היומיומית ומהווים עצם מעצמותיה ובשר מבשרה של המציאות. הקהל הישראלי רגיש מאוד לתיאורה של המציאות הזאת, אך תובע הוא מן המחזאים יתר העמקה בנושא, יתר חדירה לנפש הדמויות הפועלות במחזותיהם ויתר יציבות בבניינה של העלילה.

עוד לפני קום המדינה קמו להקות זעירות של שחקנים צעירים שלא זכו עדיין להשתלב בחיי התיאטרון המקצועי, או כאלה שמסיבות ידועות עזבו את הלהקות הוותיקות והחלו מציגים מחזות קאמריים באמת, מבוססים על הרפכ"נפשות מוגבל. הן נהגות לעבור בישובים הקטנים, בכפר ובספר, ומביאים את אמנות התיאטרון למקומות שאליהם לא מגיע התיאטרון ה"רשמי" והמוכר אלא לעתים נדירות. הקיבוצים והכפרים מקבלים להקות-נודדות אלו בסבר פנים יפות, והשחקנים מוצאים בהם אודיטוריום בלתי-מפונק על-ידי היצע האמנותי המגוון של הערים הגדולות, אולם יחד עם זה זהו קהל-צופים אסיר-תודה, קשוב ודרך לקראת המתרחש על הבמה ומגיב בהבנה על הצלחותיהם או כשלונותיהם של ה"טובאדורים" שלנו.

פרט לאלה קיימות להקות זעירות בצבא ההגנה לישראל, שתפקידן הוא בידור, ולפרקים גם מסייע הוא לחינוכו המשמעותי או התרבותי של החייל הישראלי. להקות אלו חשיבותן מרובה לא רק משום שהן ממלאות תפקיד חינוכי, אלא גם משום שהן מסייעות בצבא להפצתה ולהשתרשותה של הלשון העברית

(*) ראה "בצרון", חוברת ה', אייר תשכ"א.

בקרב החיילים, שרובם הם עולים חדשים, ששליטתם בלשון המדינה קלושה וכשהם מסיימים את שנות תקופת שירותם הריהם דוברים, קוראים וכותבים בשפה זאת.

אך אין לזלזל גם בחשיבותן של הלהקות הצבאיות ככמות נסיוניות. לא זו בלבד שהן מגלות תכופות כשרונות חדשים בתחומי המישחק, הכתיבה והבימוי, אלא הן השכילו בשנות קיומן לסגל לעצמן סיגנון מיוחד של בידור קל, המבוסס על מערכונים קצרים, סאטיריים או הומוריסטיים, וכן על פזמונים מדוקלמים, משוחקים ומזומרים הנחרתים תכופות בזכרון צופיהם, מועברים על-ידי שידוריהם של "גלי צה"ל" — אל רבבות המאזינים, חיילים כאזרחים, ונעשים קנין העם, פשוטו כמשמעו.

הלהקה הראשונה, "צ'זבטרון", נוסדה על-ידי הצעירים, חברי הפלמ"ח, שניסו למצוא ביטוי לאווירה ששררה "מסביב למדורה" עוד לפני קום מדינת ישראל, בעתות האימונים הצבאיים הבלתי-ליגאליים, בימי שלטון הבריטים בארץ. עם מלחמת העצמאות הלכו אלה בעקבות החיילים הלוחמים, ועידודם בכל מקום. הם עצמם היו תכופות מחליפים את עט הסופר ואת כלי-המנגן בכלי-הנשק ולחמו בצד חבריהם. השירים שנכתבו על ידי משוררי ישראל, הושרו בצד הפזמונים שנכתבו על-ידי משוררי ה"צ'זבטרון" והפכו לנכס תרבותי של הדור הצעיר בארץ. עם קום המדינה המשיכו אלה בהופעותיהם. הם הפכו ללהקה אזרחית השומרת על המסורת החברתית-צבאית של פלוגותיהם שפורקו בינתיים וניטמעו בצבא ההגנה לישראל. אך לאט לאט נפרדה החבילה. ה"צ'זבטרון" שבק חיים לכל חי. הלהקות הצבאיות ממש, באו במקומו: להקת פיקוד הצפון, להקת המרכז, להקת הנח"ל ועוד. חברי הלהקות הללו היו כולם צעירים בגיל שירות הצבא, שעברו את תקופת האימונים הצבאיים ואחרי כן צורפו אל הלהקות הקיימות, המתרוקנות מחבריהן עם תום כל מחזור את תקופת שירותו. כאמור, היו בלהקות אלו צעירים וצעירות מוכשרים. אחדים מהם נתקבלו — עם תום תקופת שירותם הצבאי — כשחקנים בתיאטרונים הקיימים, אחדים ניסו לייסד להקות משלהם (כמו ה"בצל ירוק") וממשיכים בהופעות להקה, המעלה מדי עונה בעונה תכנית בידור חדשה, אך, הפעם, לכלל הצופים, אזרחים וחיילים בחופשה, בערים וביישובים החקלאיים בארץ.

בתוכניותיהן של להקות אלו משתקפת המציאות היומיומית הישראלית יותר מאשר בתוכניות של התיאטרונים המקצועיים. ככל תיאטרון, הלהקה חוכרת אולם ומוכרת פרטיסים, אך מובן, שתקופת נסיונה הבימתי במשך שנתיים של שירות, אינה מקנה לה את הטכניקה המקצועית ולא את ההימצאות השיטתית בתורות הבמה השונות וברפרטואר התיאטרוני האוניברסלי, כיוון שאין היא מתפנה לעסוק בכך, וכל זמנה מוקדש לתוכניות-בידור לחיילים. כניסתם ל"שוק" התיאטרון המקצועי, היא, איפוא, לרוב מוקדמת — פרט למקרים נדירים של שחקנים צעירים מוכשרים, שכשרונם מחפה על החולשות המקצועיות — וגורמת תכופות לירידת

רמת המישחק על במותינו. אולם מאידך, זהו מקור לריענונו של התיאטרון בכוחות צעירים אשר, בבוא העת ולאחר תקופת-נסיון מסויימת, עשויים הם לשמש חיל-מילואים ללהקות ה"רשמיות" הנזקקות להזרמת דם חדש בעורקיהן.

בלהקות הצעירות הללו ניתנת הזדמנות לסופרים ומשוררים צעירים לנסות את כוחם באספקת חומר ספרותי להן, וכה ניתן בהן סיפוי לפרחי הדרמתורגיה הישראלית להופיע ביצירותיהם בפני הקהל, ללמוד מן הנסיון, לתקן את שגיאותיהם ולשפר את מלאכתם.

"תל"ם"

בעיית הקליטה התרבותית של העולים החדשים מעסיקה את מוסדות התרבות שלנו. יש לזכור, שרבות עולים חדשים לא טעמו מעולם, בארצות מוצאם, טעמו של תיאטרון. ידיעותיהם בלשון העברית הן על-פי-רוב צנועות ביותר. ה"הסתדרות" הגיעה על כן לכלל רעיון להביא אל העולים הללו — רובם מארצות ערב — מחזות שנושאים ידוע להם פחות או יותר. התנ"ך ותכניו אינם זרים להם, וכן הובאו אליהם, בישובי הכפר והספר בהם נשתכנו "מחזות מקוריים" אחדים שיש בתוכם, לדעת אנשי המרכז לתרבות, יסודות חינוכיים מבחינה לאומית, או מנקודת-מבט החינוך לאזרחות טובה. הנסיונות הראשונים היו מעניינים ביותר. הקהל שלא ראה הצגה תיאטרונית מימיו לא תפס מיד את המתרחש לנגד עיניו על הבמה, ולעומת זאת היו גם מקרים של הזדהות כה שלמה עם המתארע בהצגה עד כי הצופים עירבבו בתמימותם את גבולות האמנות והחיים, הבמה והמציאות, ונקטו עמדה שאינה משתמעת לשתי פנים לטובת הדמויות החיוביות של המחזה ולרעת הטיפוסים השליליים. בל נשכח להעיר, כי הקהל לא הובא אל אולמות-התיאטרון העירה, אלא התיאטרון בא אליו. נבנתה במה נודדת מיוחדת שאיפשרה את ההצגה בשדה, תחת כיפת השמיים, בסמוך לישובים שמהם באו, או הובאו, הצופים.

לאט לאט נתברר כי הלשון הקשה והעלילה המורכבת של המחזות, שבכתיבתם נתכוון המחזאי לקהל-הצופים הרגיל בעיר, אינן מכוונות לקהל הזה. או פנה המרכז לתרבות לכמה סופרים והזמין אצלם מחזות מיוחדים לעולים החדשים, שבנין ההתרחשויות בהם יהיה פשוט ככל האפשר ושהלשון תהיה "בסיסית", קלה ומובנת. והמעניין הוא, כשזכה אחד המחזות הללו להצלחה אצל קהל-הצופים החדש הזה, החלו התיאטרונים נוהגים להציגו גם בעיר. והמפתיע הוא, שעם כל פשטותו של מחזה מעין זה, עם כל תמימותה ופשטותה של ההצגה, נתקבל בתשואות גם אצל הקהל העירוני, שאף הוא הפגין נטייה למאמץ-מחשבה זעיר יותר ולקליטה של לשון פשוטה יותר. מובן, כי במקרים כאלה נשקפה סכנה לרמתן הפלילית של ההצגות בתיאטרון הזה. אך לאוהרה בפני סכנה זו לא תמיד היתה אונם של מנהלי התיאטרון קשבת.

האירגון שהוקם במטרת פופולאריזאציה של אמנות התיאטרון, נקרא בשם

„תל”ם”, תיאטרון למעפרות. בזמן האחרון נתמעטו הצגותיו בקרב העולים החדשים. האם משום שהאחראים לו סבורים כי הנסיון לא הצליח ולא הצדיק את ההוצאות ואת המאמץ האירגוני שהושקעו בו, או משום שלא היתה להם הסבלנות להתמיד יותר ולראות מה הן המסקנות הממשיות שאפשר להסיק מדרך זו של הליכת התיאטרון אל העם־בדרך.

להקות זעירות — והמגמה לדצנטרליזציה של התיאטרון

כמה מן האמנים שהיו קשורים בעבר עם „המטאטא”, או תיאטרונים אחרים, נתארגנו ללהקות זעירות, קאמריות ממש, והן מציגות מחזות בעלי מספר נפשות מוגבל, בעיר ובכפר. יש הרואים בתופעה זו של להקות מצומצמות מעין נטייה בתיאטרון הישראלי לדצנטרליזציה, כיוון שאין בכוחן לשאת בעולן של להקות רבות־משתתפים, ויש הרואים בכך תופעת־לוואי, אשר עצם מהותה וקיומה מעידה על צורך מותאם לתנאי הארץ. לסוג להקות זעירות אלה יש לייחס קודם כל את נסיונו הנועז — ששבק חיים לכל חי — של מיכאל אלמן, שייסד מלכתחילה תיאטרון־זירה כנהוג בהרבה אוניברסיטות אמריקניות. אך כעבור פחות משנתיים נאלץ מייסדו של תיאטרון „זירה” לעבור לצורת „תיאטרון רגיל”, וכשלוש שנים לאחר זאת לנעול את התיאטרון ולצאת ל„החלמה” פינאנסית לחוץ־לארץ.

מבחינת רמת המישחק היה תיאטרון זה קרוב מאד לרמת חובבים, אך כאן ניסו, בראשונה בארץ, להציג מחזות „אוואן־גארד” כמחזהו של בקט: „אנו מחפים למראל” ומספר „מחזות מקוריים” נסיוניים. אווירת המאבק על עצם קיומו של תיאטרון־זעיר זה היתה סימפאטית, כמו גם הרצון — התמים — לבצע מחזות חדישים בכוחות־מישחק פרימיטיביים למדי. אולם עצם קיומו של תיאטרון „זירה” גיוון משך שנים אחדות את הנוף התיאטרוני הישראלי, בתקופה שלאחרי קום המדינה.

קבוצת שחקנים, בראשותם של שני קומיקאים, אחד שריד מן התיאטרון הסאטירי „המטאטא” ואחד פליט מן התיאטרון הקאמרי, יסדו במה סאטירית משלהם בשם „סמבטיון”. הם פעילים זה שנתיים וזו להם התכנית השלישית, שהורכבה כתוכנית ריוויז.

התיאטרון הזעיר „פרגוד” שהצגותיו הוגבלו עד עתה לשלושה שחקנים (שני שחקנים ושחקנית אחת) בלבד, ממשיך אף הוא את קיומו זו השנה השלישית. מייסדו והרוח החיה שבו הוא זיגמונד טורקוב, שהיה שחקן ידוע בתיאטרון היהודי הפולני ועבר עתה מן המישחק באידיש, שהיה רגיל בו כל חייו, אל המישחק בלשון העברית. מאמצו זה הוכתר בהצלחה והקהל — שבתוכו מצויים רבים מחסידיו בפולין — ממשיך בתמיכתו בו.

להקות החובבים בקיבוצים

חגיגות, יובלות, פסטיבאלים, הצגות המוניות, כל אלה מחייבים את ה„קיבוצים” לעידוד נטיותיהם הדרמטיות של חבריהם. ואכן מספר חובבי־המישחק

בקיבוצים ומספר חובבי-ההצגות-החובבים בהם אינו מבוטל. רבים מחברי הקיבוץ מוצאים סיפוק בעבודת חבריהם בחיבור טקסט, בהתקנת תפאורה נאה ובהעלאת הצגה. ועדות התרבות של הקיבוצים מעודדות, בדרך כלל, את הפעילות הדרמתית הזאת. שלעתים מצליחים מארגניה לבצע הצגות-ראווה רבות רושם, שמשותפים בהן לפעמים מאות חברים. להצגה כזאת אופי של פסטיבאל עממי. המחזאית-במאית, שולמית בת-דור, ניתנסתה בהצגות מסוג זה, שהסביבה הטבעית, הנוף שמסביב לקיבוץ משמשים בהן רקע ועמל כפיהם, הנטיעות, החורשות והשדות, מהווים את התפאורה של ההצגה כולה.

מובן שאין ליושבי הכפרים והקיבוצים הזמן הדרוש לתירגול, לחזרות ולאילוף בתחומי המישחק וההיגוי, אך לעתים מפתיעה יוזמתם וכשרון-ההמצאה שלהם. מלבד מיפגני-המונים אלה, נערכות בקיבוצים גם הצגות-חובבים רגילות, שהצלחתן מעידה על זיקת חבריהם לאמנות התיאטרון ועל אהבה לאמנות זו.

סיכום

מכל האמור ברור מה רבה היא חשיבותו של התיאטרון בחיי התרבות והחברה במדינת ישראל. הקהל הישראלי הוא רגיש, מגיב, תרבותי ברובו. הוא גדול מאוד, מבחינה יחסית. כי על אוכלוסיה של כשני מיליון, שאך לרבע ממנה השפה העברית היא אורגאנית לו, או שאינה זרה לו, ואשר כרבע ממנה הם הילדים ותלמידי בתי-הספר, מוצגים, בממוצע, 25 מחזות חדשים מדי שנה בשנה, ומבקרים בהצגות אלה בעיר ובכפר למעלה ממיליון וחצי מיליון צופים. כל איש המתעניין בתיאטרון בארץ מבקר בו לפחות שלוש פעמים בשנה, ולא מעטים הם אלה שאינם מחסירים כמעט אף אחת מ-20 עד 25 ההצגות החדשות הניתנות בתיאטרונים הישראליים, פרט לנוכחותם בהצגות-החובבים הכפריות ובחגיגות-העם הדרמתיות השונות. זהו קהל אוהב תיאטרון ומכבד את יוצריו, קהל העוקב אחר התפתחותו של שחקן או מחזאי, הקורא מאמר-בקורת, מסכים לו, או חולק עליו ועל כל פנים אינו מתייחס בשוויון-נפש למתרחש בעולם התיאטרון. קהל זה רואה ביצירה הדרמתית והבימתית הישג מהישגיה התרבותיים של הארץ, מיצרך חיוני לחיי הרוח שלו, אחת מאבני-הפינה של חיי התרבות של העם כולו.

בן עולם הבא

אמר ר' יוחנן: כל המהלך דלד אמות בארץ ישראל, מובטח לו שהוא בן העולם הבא.

— כתובות ק"א, ע"א

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

עַל יוֹם-טוֹב הַלְמָן

(ציון לזכרו המבורך)

מאת הלל בבלי

א

הידיעה על פטירתו של ד"ר יום-טוב הלמן בחודש ניסן שעבר, בירושלים, העלתה לפני את דמותו של אותו אדם מצוין שהתהלכנו אתו בשנות העשרים, בימי שבתו בניו-יורק כחבר מערכת „הדואר“.

אנין-הדעת היה ויקר-מדות, איש השיחה המנצנצת, המחודדת ואיש ההגיון הנוקב, החותר. היה לי הרושם במחיצתו שהוא מכסה הרבה יותר משהוא מגלה, שהשפע הפנימי שלו גדול משהוא נראה לעין בדיבורו, בכתביו; ראיתיו תמיד בבחינת תני ושייר, כאילו חכה לשעת-כּוּשֶׁר בה יקום ויפרוק את העול המעיק עליו, עול מחשבה כבושה המבקשת פורקן.

אישה-התפעלות היה בתוך-תוכו, שנתלהב מדבר-אגדה, מרעיון מורכב, מלשון-שירה. כמה פעמים הביע לפני את השתוממותו על הכח המסתורי האצור בדברי שירה, ביחוד בשירתו של ביאליק, כח המעביר אותך אל עולמות אחרים כמוסים שהשכל הקר אינו יכול להגיע אליהם.

ועם זה היה איש הפלפול המפותל, הנצחני, הסודק שערות. הוא אהב להסתפל בדברים מתוך זוית-ראייה צדדית, מבודדת ולערער את המקובל ולסתור את תפיסת השכל הפשוט, ה„בעל ביתי“ מתוך קורת-רוח של בעל-תריסין.

עמוס היה אידיאות ותכניות של עבודה עיונית שלא הגיעו מעולם לידי ביצוע. הרוץ היה ורשֶׁלֶן כאחד. חרוץ במחשבה מופשטת ורשֶׁלֶן במעשה, בגילום מחשבה ערטילאית שכמה פנים לה במכבש הביטוי הממצה.

ספרות עברית ופילוסופיה ישראלית היו המקצועות השנים הקרובים ללבו ביותר ונשא את נפשו באותן השנים שהכרתיו לחבר מעין מסקר פילוסופי על הספרות העברית החדשה. לאור המחשבה הישראלית מדורי-דורות, היה סבור, יקבלו כמה מחזיונות ספרותנו הארה חדשה וממילא גם פרצוף חדש.

— אני נושא ספרים במוחי — אמר לי פעם — אלא שצריך אני לילד אותם. שני ספרים בשלים אצלי ממש. צריך אני לנער את עצמי והם ישרו מאליהם כנשור פרות מן האילן.

— אדרבה, קום ונער!

— ונשאלת השאלה, — סלסל בקולו תוך כדי הנעת אגודל, — מי יוציא את ספרי לאור? כלום יש אצלנו מו"לים לענינים דקים כאלה? אולי כל ענין-הכתיבה אינו כדאי? תיקו!

זכורני: מטיילים היינו, אני ושמעון הלקין והלמן בשדרה החמישית ביום-אביב בהיר והלמן כדרכו העיר בחיוך מריר על הספרים השנים שלו הפשלים במוחו — האחד על ביאליק והשני — על דוד ניימארק, אלא שאין לו מו"ל להוציאם. אותו רגע התחייבנו אני והלקין וקבלנו על עצמנו את אחריות ההוצאה של הספר הראשון על ביאליק והעדנו לנו עדים שנים נאמנים: את האריות הנוהמים שבקרבת הספריה. הלמן נעץ בנו עינים תמהות כמאוכזב ונפנף את ידו בלגלוג: עוד חזון למועד! ההשתעשעות בחזון-הספרים היתה יקרה לו שבעתים מעצם חיבורם של הספרים.

ב.

יש שנעימה לירית נזרקה בדבריו שהיה משתדל לטשטש ולהבליע אותה בליצנות קלה. בהמית-לב רבה היה מדבר על אודיסה, על אותן השנים בראשית המאה, כשלמד בישיבה של רב צעיר, בה הורו ביאליק וקלוזנר. תקופה קצרה זו נצטיירה בזכרונו כתקופת-הזהב בחייו והיה קושר לה כתרי-זהב. באודיסה, היה חוזר ואומר, הייתי מוקף אורה של בית. היודע אתה מה זה בית? — והבית בעיקר — בית הרב ר' חיים טשרנוביץ, הישיבה בה הסתופפו חברים יקרים שוחרי תורה. שמותיהם של צבי וויסלבסקי ויבל"א יחזקאל קויפמן היו נשאים על שפתיו באהבה יתירה, ביחוד היה מפליג בשבחו של קויפמן „מבחור זה יש לצפות לגדולות". הוא גם אמר באותם הימים לכתוב מסה על קויפמן ולתתה בכתבי-עת שהתכוננתי להוציא. אמר — ולא כתב. „אל תצטער", נחמני „עוד יבוא יומה של המסה. קויפמן יגדל וגם המסה תגדל. מי יודע, אולי תקבל עוד צורת-ספר". אל רב צעיר התיחס תמיד כתלמיד אל רבו, והזכיר את שמו — הרב סתם — בדחילו ורחימו.

— אני נוהג לערוך ביקור אצל הרב אחת לחודש וכשאני שומע דבר-תורה מפיו נדמה לי שאני שוב בישיבה, באודיסה.
— על הרב אין חולקין. אפשר לא להספיק לו, אך אין חולקין על הרב. השומע אתה מתנגד שכמותך?

זוכר אני: טיילנו בחוצות ברונפס, מקום-מגוריו, אגב שיחה פנה אלי ואמר: היודע אתה מה חסר לי כאן באמריקה שלכם: הרגשת-בית. באודיסה היתה לי אילוסיה של בית, כאן אין לי גם זאת. גדולה וטובה היא אמריקה, ארץ רחבת-

ידים, אעפ"י שאני לא ראיתי אלא מעט ממנה, אך לי היא זרה. אוהב אני, כידוע לך, את המופשט, את האידיאה, אך קשה לחיות במופשט בלבד, בדמיונות, בזכרונות. בית — זהו עיקר הציונות שלי.
בה בשנה הפליג הלמן עם משפחתו לארץ-ישראל.

ג

בשנת תרצ"ז ראיתי אותו ראייה אחרונה בביתו, "בית-המעלות", בירושלים. הימים ימי-המאורעות בארץ וכשיצאנו מביתו לטייל ברחובה של עיר נודע לנו ששעה קלה לפני יציאתנו נפגע ערבי ברחוב בני-יהודה. חיילים בריטיים שוטטו הנה והנה ונשקם בידם. אחד מהם נגש אלינו ובדק אותי בדיקה מהירה. אני מודה לך, אמרתי לו, על הכבוד הרב שחלקת לי בבדיקה זאת.

— יהודי אמריקני, רטן החייל ונסתלק.

— איזה בריטי טפש, — העיר הלמן כנעלב. — אותי אף לא בדק. כלום יודע הוא מה גנוז במקל המסומר שלי?

כעשברנו על אחת הפינות של רחוב בני-יהודה ראינו צעירה כבת ארבע-עשרה בקצה המדרכה עומדת לבדה ועיניה מטייפות.

— הרואה אתה בחורה זאת? — לחש הלמן, — זאת היא בתיה בתי. היא "מקשרת", מוסרת למי שמוסרת מה שיש למסור בלשון-חשאים. בתיה שלי, ורגש גאון בפניו.

— הנה הספרים שלנו, — העיר הלמן כשהרחקנו ללכת. — כאן ספרים נכתבים מאליהם, כל יום ספר חדש ועל פרחך אתה שותף בעשייתנו.

— והספרים שלך, שאין לאחר חלק בעשייתם? מה שלומם של אותם הספרים השנים? הזוכר אתה?

— תוסיף עליהם עוד שנים. אין דבר. הם שמורים אצלי במקום היותר בטוח — במוחו של אדם. יבוא יומם.

בחזירתנו, כשעברנו שוב על פנת רחוב בני-יהודה ראינו שהבחורה איננה. — בתיה שלי עושה עכשו את שלה — היא מקשרת. וניקש במקלו במרצפת נקישה של נצחון.

עם סגירת החוברת נתקבלה הידיעה המדהימה על מותו של המשורר, הסופר והמחנך הדגול הלל בבלי. מאמרי הערכה על אישיותו ויצירתו יבואו בחוברת הבאה.

אינשטיין - על העם היהודי ושלום העולם

מאת יצחק עברי

לפני שבועות מועטים חלפה בעתונות הידיעה, כי ממשלת גרמניה המערבית גמרה אומר להוציא בול-דואר עם תמונת אלברט איינשטיין. נתקנאה ממשלה זו בממשלת ישראל, והחליטה לכבד את הגאון המנוח באות-הוקרה. אילו היה איינשטיין חי אין כמעט שום ספק בדבר שלא היה נותן הסכמתו לכיבוד זה. שלא כפרופ' מארטין בובר, סירב פרופ' איינשטיין בהתמדה, אחרי מלחמת העולם השנייה וכינונה של מדינת גרמניה המערבית, לקבל כל מיני אותות הוקרה והכרה מצד ממשלתה של מדינה זו ומצד אגודות-מדע גרמניות. בסוף שנת 1948 פנה אליו ידידו הפיסיקאי פרופ' אוטו האן במכתב והודיעו, כי „האגודה למדעים על שם מאכס פלאַנק“ (בעל התיאוריה של הקוואנטים ובעל פרס נובל, שהיה, אגב, ישר באדם ואף עוזר בשנות חייו האחרונות לחבריו היהודים במצוקתם כמיטב יכולתו) תהא מאושרת לראותו מתחבר לה כ„חבר מדעי בחו“ל“, כאשר הסכימו לעשות כמה אנשי-מדע יהודיים, השוכנים מחוץ לגרמניה. איינשטיין ענה לו ב־28 ביאנואר, 1949, כדברים האלה:

„מכאיב לי הדבר שעלי לומר לך „לאו“, שהרי אתה אחד המעטים בין הבריות ששמרו על הגיונתם ושעשו כל מה שביכולתם בשנות הרעה ההן. אבל לא אוכל עשות אחרת! הפסע של הגרמנים הוא באמת השפל שבפסעים שבוצעו אי פעם בתולדות האומות המכוננות בנות-תרבות, כביכול. ההתנהגות של האינטלקטואלים הגרמניים — אם נראה אותם כחטיבה אחת — לא היתה טובה יותר מהתנהגותו של המון-העם. אפילו עכשיו, אין לראות שום סימן של צער או חרטה, או רצון לתקן את המעט שנשאר לתיקון אחרי רציחות ההמונים. בשים לב לנסיבות אלה נפשי בוחלת, במידה שאין להתגבר עליה, בכל השתתפות במשהו המייצג את החיים הציבוריים בגרמניה.“

בשעה שפרופ' תיאודור הויס פנה אליו, בזמן ששימש בכהונת הנשיא של גרמניה המערבית והודיעו על תכנית לחדש את קיומה של „מחלקת השלום“ של המיסדר הפרוסי „פור לה מריט“, ואף שאלו אם הוא מוכן להצטרף, השיב איינשטיין במלים מעטות, ב־16 ביאנואר, 1951:

„תודה לך בעד מכתבך ובעד החומר הרצוף. בשל רצח-ההמונים שביצעו הגרמנים בעם היהודי ברור הדבר וגלוי ששום יהודי המכבד את עצמו לא ירצה בשום פנים ואופן ששמר יתא קשור, באיזו דרך שהיא, במוסד גרמני רשמי כלשהו. לפיכך אין חידוש החברות שלי במיסדר „פור לה מריט“ בא בחשבון כלל.“

עד אחרון ימיו לא שינה פרופ' איינשטיין את דעתו בעניין זה אף כמלוא נימה. הוא, שגדל ונתחנך על אדמת גרמניה, נקט עמדה ברורה בהחלט בנידון זה: אין כפרה לחטא האיום, ואין מקום לספק שלא איכשר דרא של גרמניה לרצות עוונה הקיבוצי. עורכיו של הספר „איינשטיין על השלום“, שיצא זה לא כבר בניו-יורק והמכיל מבחר נאומיו ומכתביו, ומהם רבים שלא ראו עדיין את אור הדפוס, מעידים, שאין לך דבר שהדאיג את איינשטיין יותר בשנות חייו האחרונות מאשר חימושה של גרמניה. בשנת 1955 כתב: „אין אני תופס כלל, כיצד יכולות אומות המערב, למרות הנסיון האיום שהיה להם עם המיליטאריזם הגרמני, לעסוק בחימושה של גרמניה“. הוא היה משוכנע, כי נייטראליזציה צבאית של גרמניה היא בבחינת תנאי קודם ליחסי שלום בין מזרח ומערב.

איינשטיין ראה את השלום הבינלאומי ואת המוסר האנושי ראייה כוללת ומכלילה וראייה של „הא בהא תליא“. הוא לא האמין, שיש זכות קיום לאנושות, החוררת על דגלה סמלים ומטרות נאציות, וראה ביחס אומות העולם לעם ישראל נקודת-מיבחן, שממנה ניתן ללמוד על עתידו של עולם ועל סיכוייו לעמוד בנסיון של הדור האטומי ולהינצל מעונשו של המבול.

מכיוון ששאלת שמירת שלום העולם ושאלת שמירת קיומו של העם היהודי הטרידו ביותר את מנוחתו והיו קרובים ביותר ללבבו, הרי אין זה אלא טבעי, שהעסיקו את מוחו גם בימיו האחרונים ממש. רצה המקרה שהחכם ברטראנד ראסל יפנה אליו אז בבקשה, לחתום, עם כמה אנשי מדע ורוח, על גילוי דעת התובע פירוק נשק אטומי, הפגת המתיחות בין מזרח למערב, והסכם הדדי על ביטול המלחמות. גילוי-הדעת הזה נשלח לראשי הממשלות בעולם כולו כחודש ימים אחרי פטירתו של איינשטיין, שבוע ימים לפני ועידת ז'נבה וכחודש לפני כינוסה של ועידת האו"ם לדון בדרכי השימוש של שלום באנרגיה האטומית. כשבועיים לפני מותו, נתבקש פרופ' איינשטיין ע"י הקונסול הישראלי בניו-יורק להכריז הכרזה לרגל יום-השנה לעצמאות ישראל, שהיה ממשמש ובא. איינשטיין נפטר ב-18 במאי, 1955, וכנראה היו שעות-חייו האחרונות קודש להרהורים על מדינת ישראל, שכן הניח על שולחן הלילה שליד מיטתו עמוד ראשון של ההכרזה שהיה בדעתו להשמיע בפומבי.

אפשר שאין לך עוד גילוי דעת אחד של איינשטיין שיבהיר בפשטות רבה כל כך את השקפתו בנידון הצורך הדחוף בתחייה מוסרית של האנושות, כדבריו שנקראו עם חנוכת מצבת הזכרון לגיבורי גיטו וארשה (ב-18 באפריל, 1948), פרופ' איינשטיין הצהיר אז:

„ככל שהעוול הנגרם על ידי הבריות, לפרט או לעם שלם, גדול יותר, כן עמוקים יותר רגשי המשטמה והבוז שלהם לקרבנם. התרברבות וההירות-שווא של אומה מונעים את עלייתם של רגשי החרטה על פשעיה. אולם, אלה שלא לקחו חלק בביצוע הפשעים אין בלבם אהדה לסבלות הקרבנות החפים מפשע של הרדיפות האיומות ואין בלבם תחושה של סולידאריות אנושית. זוהי הסיבה לכך ששרידי יהדות אירופה עדיין מתענים במחנות ריכוז, בעוד אשר ממשלות הארצות דלילות האוכלוסיה על כדור הארץ הזה עדיין נועלות שעריהן בפניהם. אסילו

הזכות שלנו לביה לאומי בארץ ישראל, זכות שהוכחה באורח כה חגיגי, בוגדים בה עתה. בתקופה זו של ירידה מוסרית, שבה אנו חיים, שוב אין לקול הצדק שום כוח השפעה על הבריות! הבה נכיר ברורות ובל נשכח זאת: שיתוף פעולה הדדי וקידום הקשרים האמיצים בין יהודי כל הארצות הם המגן והמחסה הפיסי והמוסרי היחיד שלנו במצב הנוכחי. אבל לגבי העתיד, תקוותנו תלוייה בהתגברות על ההידרדרות הכללית במדרון, מהבחינה המוסרית, הידרדרות המאיימת קשות על עצם קיומה של האנושות. הבה נעמל בכל כוחותינו, ויהיו חלשים ככל שיהיו, למען המטרה של החלמת האנושות מירידתה המוסרית הנוכחית ושל רכישת חינויות חדשה ועוצמה מחודשת, במאמציה למען היושר הצדק ולמען חברה הארמונית. ע"ל.

דברים אלה של גאון המאה העשרים, שנאמרו לפני קום מדינת ישראל וב"אביבה" של המלחמה הקרה, עדיין כוחם יפה כבשעת נתינתם גם בשנה השלוש-עשרה לקיומה של מדינת היהודים ובשנה השש-עשרה למלחמה הקרה — בלב-חורפה של זו. לכאורה, הכל מודים בתכונותיו המוסריות הנעלות של אותו מלומד גדול. אך רבים הכופרים בחושו המעשי ובכונות גישתו לשאלות הביניים לאומיות בכלל, ולשאלת הבטחת השלום בפרט. מדרכם של גאוני ארץ, שמגלים בדבריהם פנים שלא כהלכה לא רק בחייהם אלא גם לאחר מותם. דבריהם הנועזים ועמידתם העשויה לבלתי חת מתמיהים, לעתים קרובות, את מעריציהם, כשם שהם מעוררים ביקורתם של יריביהם. איינשטיין בחייו הוגדר על יד רוב משקיפים כפאציפיסטן תמים, ואחר כך — כאינטרנציונאליסט שאין לו תקנה, או גם כגרור של הקומוניסטים. אמנם, אמת נכון הדבר, כי בתקופות שונות של חייו ניסו כמה אישים וארגונים לנצל את שמו של הומאניסטן גדול זה והחתמיהו על הכרזות וגילויי-דעת, שצוטטו אחר כך לשם הכתמתו כאוהדם של הקומוניסטים, אף כי מעולם לא היה קומוניסט.

על צד האמת, לא חל שינוי יסודי בדעות העיקריות של איינשטיין על החיים, על בעיות החברה ועל בעיות מלחמה ושלוש. דעותיו אלה באו לידי ביטוי וניסוח בהיר בתכלית הבהירות בספריו ובנאומיו והם היו כחוליות רצופות בשרשרת של השקפת עולם מוצקה אחת. מכאן ראייה נוספת לכך, ש"תמימותו" של איינשטיין לא היתה תמימה כל כך, ושגישתו הנבונה לבעיות העולם והחברה כפילוסוף וכאיש מדע גאוני היתה מספירה עליונה ומאיכות בת-קיימא יותר מכל התככים ומכל הנימוקים הסופיסטיים של הפוליטיקאנים למיניהם.

טוב איפוא, שידידיו של איינשטיין, אוטו נתן וה. נורדן, חברו יחד להוציא קובץ נאומיו והרצאותיו שס איינשטיין. קובץ זה עושה רושם גם מבחינת גילוי אופיו האידיאליסטי של המלומד הגדול וגם מבחינת חדירתו המעמיקה לבעיות הזמן וגישתו הריאליסטית אליהן.

כל הטענות שאיינשטיין היה בלתי-מעשי בעולם המדינאות, ימצאו בספר נאומיו ואגרותיו אגרת-תשובה לשואל, לאחר בינוי הפצצה האטומית, אם כדאי להפקידה למשמרת אצל ארגון האו"ם. תשובתו של איינשטיין היא: "לא!" וטעמו ונימוקו: ארגון האומות אינו אלא ארגון של נציגי ממשלות שונות ויריבות.

הצהובות זו לזו. ואילו את סוד הפצצה אין להפקיד אלא בידי ממשלת-תבל בינלאומית, וזו — עדיין לא באה לעולם. גם להצעה שהוצעה אחרי תום המלחמה, למסור את סוד הפצצה לרוסים — אין כל שחר, לדעתו. משל למה הדבר דומה — אומר איינשטיין — למי שמבקש לעשות שותפות עם חברו ומפקיד בידו את כל הונו והריהו נמצא מסתכן בהפסד גמור... משמע שהוצבו גבולות לבלתי-מעשיותו של איינשטיין, שתמך, מתוך ראייה מפוכחת בהחלט, ברעיון ממשלה פדראלית כל-עולמית וברעיון הנייטראליות בין הגושים כתריס בפני התנגשות בין מזרח ומערב.

שמא תאמרו: רעיון הממשלה הפדראלית הבינלאומית עדיין רחוק הוא ממימוש והילכך הוא „בלתי מעשי“. התשובה לכך היא, כי אדם הנתון ראשו ורובו לענייני המדיניות הבינלאומית ואינו חשוד על שמאליות או קיצוניות כעדלי סטיבנסון, שגריר ארה"ב וראש משלחתן באו"ם, תמך זה לא כבר בפומבי בדעתו של פרופ' איינשטיין המנוח באמרו: „תקוותה היחידה של האנושות להתקיים תלויה בהתעלותה מעל לקרתנות לאומנית ובהקמת המוסדות המינימאליים הנחוצים לשמירת סדר העולם ושלומו. במסיבה של ביה"ס לרפואה ע"ש איינשטיין של ישיבה-אוניברסיטה בניו-יורק, שבה הפיע סטיבנסון את גודל הערצתו לאיינשטיין כגדול המדענים והחוזים של הדור, הדגיש את גודל הנחיצות להקים ממשלה פדראלית בינלאומית ומשטרה בינלאומית שתוכל להגן על „משפחת האדם“ בתקופה נסערת זו.

שני צדדים באישיותו ובדרך התפתחותו של איינשטיין שאינם מצויים, כרגיל, באדם אחד. מחד גיסא היה הוא מלומד המסתגר בד' אמות של הלכה — מאתימאטיקה עיונית ופילוסופיה — ומאידך גיסא היה בעל לב חם ומרגיש, המוכן להקריב עצמו בכל עת ובכל שעה למען שלום המין האנושי ולמען ישועת עמו היהודי. רגשותיו כבן מסור לעם היהודי ראויים עוד יותר לציון ולהבלטה מחמת העובדה שלא גדל בסביבה לאומית, או בסביבה חרדית, ולא ראה בצעירותו את מראיהם של ההמונים היהודיים במזרח אירופה ולא הפיר מקרוב את אורח-חיהם המגובש.

מבחינה פוליטית כללית נתקרב, אחרי מלחמת העולם הראשונה, לסוציאליזם דימוקראטיים שבגרמניה, אף כי לא נצטרף רשמית למפלגה. בנאום שנאם אז לפני סטודנטים בברלין הספיר, כי האידיאלים העיקריים שלו מורששים בדימוקראטיה. הוא גינה את השלטון האבטוריטארי, בין מימין ובין משמאל, ואמר:

„כל הדימוקראטים האמיתיים חייבים לעמוד על המשמר, פן תוחלף העריצות הימנית מהטיפוס הישן בעריצות מעמדית חדשה מהטיפוס החדש! אל נא תפתח, בשל רגשות נקם, לקבל את ההנחה הרתזאטון, כי אין להתגבר על אלימות אלא באלימות; כי נחוצה, ולוא רק באורח זמני, דיקטטורה של הפרוליטאריון כדי להכניס לראש בני הארץ הזאת את התפיסה הדרושה על החירות. השימוש בכוח מוליד רק מרירות, איבה וריאקציה...“

מכאן שאותו גאון למד לקחה של המהפכה הבולשביסטית כבר בשנותיה

הראשונות, לפני שלמדוהו כמה מגדולי הדור. אמנם, אשלייה אחת היתה לו אז, והיא שניתן לחנך את האומה הגרמנית לדימוקראטיה בדרך ההסברה וההדרכה. כעבור 25 שנה כתב בצער לידידו מאכס בורן:

„אותה שעה היינו משוכנעים, כי נוכל לעזור להפוך את הבחורים האלה לדימוקראטים. איזו תמימות היתה זו מצדנו, ואם גם היינו אז רק בני ארבעים. צחוק יעלה על שפתי כל אימת שאני מהרהר בכך, איש מאתנו לא העלה או על דעתו, כי האינסטינקט חזק לאין ערוך מהאינטליגנציה. טוב לשמור זאת בזכרונו לכל יישנו המשגות החמורים של הימים ההם.“

איינשטיין לא היה מוכן מעולם להקריב את חירות הפרט על מזבח הסוציאליזם נטול-החירות. הוא לא היה מוכן מעולם להתפשר עם משטר העריצות אפילו על בסיס של עראי, והוא ראה במיפנה שחל במהפכה הרוסית תחת שלטונו של סטאלין אכזבה עוד יותר גדולה מן האכזבה שהנחילה לו הרפובליקה של וויימאר, שנדרדרה במדרון הכשלונות בשנות השלושים. כשביקרתי אצל פרופ' איינשטיין בשנת 1952 בביתו, בפרינסטון, שמעתיו מדבר על סטאלין ומעשי האכזריות שלו במרירות ובזעם. איינשטיין, הוותן והנוח לבריות מאין כמוהו, קרא בקול, כשהגיע לנושא זה, „אותו שודד!“ בשביל סטאלין העריץ ושונא היהודים לא הרגיש איינשטיין אלא רגש של בוז עמוק.

אבל, עם כל היותו אנטי-סטאלינאי מובהק, לא נרתע מלגנות את המבקשים לנצל את סכנת הקומוניזם לצורך התקפה על החירויות באמריקה. ב־14 ביאנואר, 1954, כתב איינשטיין בתשובה למכתב של תושב ניו-יורק אחד:

„אני מסכים לחלוטין להערותיך הביקורתיות על אודות המשטר בברית המועצות. אפשר להוסיף כהנה וכהנה לדברים שאתה אומרם בגידון התנאים השוררים שם, כגון הסילופים והשקרים שבמשפטים המדיניים הנערכים שם, המעוררים כמעט את הרושם, כלפי חוץ, של לינאלוזאציה של רציחות, שלילה גמורה של הזכויות האזרחיות של הפרט ושל מעוטים מדיניים, וסילוף בודון של האמת למען מטרות פוליטיות, דבר הנעשה שם לעתים יותר קרובות מאשר אצל שאר אומות. אבל בכל אלה אין להשתמש להצדקת המתרחש במדינתנו או תחת הסיסמה של „מלחמה בקומוניזם“. הסכנה הקומוניסטית מנוצלת כאן על ידי פוליטיקנים ריאקציוניים כאמתלה להסוואת התקפותיהם על הזכויות האזרחיות.“

המבוכה בעניין עמדתו של איינשטיין כלפי הקומוניזם חלה גם על תפקידו כאחד מיוצרי פצצת האטום, שהוא לכאורה תפקיד הסותר את מאבקו למען הפאציפיזם. אלא שאין כאן סתירה כלל ועיקר, אם נשים לב למניעים ולגורמים ההיסטוריים שכפו עליו הר כניגית.

שוב ושוב הסביר איינשטיין את תפקידו זה, כדרך שעשה באגרתו לפרופ' מאכס פון לאוא (ב־19 במארס, 1955):

„פעולתי בנוגע לפצצה האטומית ופנייתי לרוזולט יסודה בעובדה, שהיתה קיימת סכנה, כי היטלר יקדים והפצצה האטומית תהיה ברשותו תחילה. מטעם זה חתמתי על מכתב שנוסח על ידי פרופ' שילארד. אילו ידעתי שחשש זה אינו מקוצק, גם אני וגם שילארד היינו ממאנים להשתתף בפתחת „קופסת פאנדורה“ זו, שכן אי איומי בממשלות אינו מצמצם לגבי גרמניה בלבד.“

בתשובה לשאלת יאפאני אחד, משוחרי תנועת השלום, כתב פרופ' איינשטיין

ב־20 בספטמבר, 1952:

„השתתפתי בייצור הפצצה האטומית הצטמצמה בתחומי מעשה אחד ויחיד: תחמתי על מכתב לנשיא רוזוולט שבו הרגשתי את הנחיצות של גיטויים בהיקף רחב ביחס לאפשרות ייצורה של פצצת אטום. היה ידוע לי בהחלט על הסכנה הנוראה שאימה על האנושות במקרה הצלחתם של הגיטויים האלה. אבל למרות זאת ראיתי הכרח לעצמי לנקוט צעד זה, מפני שהיה קרוב לוודאי שהגרמנים עוסקים בבעיה זו ויש להם כל הסיכויים להצליח במשימתם. לא ראיתי שום ברירה אחרת לעצמי אלא לפעול כפי שפעלתי, אף שהייתי כל ימי פאציפיסטן משוכנע“ (ההדגשה — של כותב המכתב).

במכתב אחר לאיש תנועת השלום ביאפאן הוא חוזר ומסביר, כי חלקו העיוני בפיצוח האטום אינו גורם לו הרגשות אשמה, שכן אין לעכב את הקידמה האנושית והמדעית, ואילמלא עשה זאת הוא היה מישוהו אחר מגיע למסקנות שהגיע אליהן בתורת היחסות שלו. ואין צריך לומר, שכוחו לשנות את מהלך המאורעות וההחלטות היה כאין וכאפס (כידוע התנגד איינשטיין להטלת פצצת האטום הראשונה על יאפאן). אולם, העובדה במקומה עומדת, שאיינשטיין, שראה ברוצחי עמו (והוא הדגיש בכל מקום „עמי“ ולא הניח מקום לספק, כי בעם היהודי הוא דבק ולא בעם אחר) את הפושעים הגדולים והאכזריים ביותר בתולדות האנושות, לא היסס לנטוש את העקרון הפאציפיסטי ולבחור בצוו היהודי הקדמון „הבא להרגך השכם והרגי“. הוא בחר בצוו זה מתוך הוודאות, כי טוב החדלון משלטון רשע ועריצות היטלראי בעולם, וכי אין האנושות צריכה להרתע מפני הסכנה האטומית האיומה ביותר במקום שהאפשרות האחרת היא: כניעה לנאציזם.

באיגרת לפאציפיסטן יאפאני, הריהו מדגיש (ביוני, 1953):

„מעולם לא הייתי פאציפיסטן מוחלט, כי אם פאציפיסטן מסור. במסיבות מסוימות מאמין אני כי השימוש בכוח הוא מוצדק, ביחוד נוכח אויב הזומם להשמיד אותי ואת בני עמי. מה שאין כן במקרים אחרים, שאינני רואה בהם שום הצדקה לשימוש בכוח, כדי ליישב סכסוכים בין אומות שונות“.

ובאיגרת שנייה לאותו פאציפיסט יאפאני אומר איינשטיין שוב:

„אני פאציפיסט מסור אך לא פאציפיסט מוחלט. פירושו של דבר, שאני מתנגד לשימוש בכוח בכל המסיבות, פרט למצב שבו אנו ניצבים מול אויב ששם לו למטרה את השמדת החיים כמטרה בפני עצמה“.

האויב שבאיגרת ב', הרואה ב„השמדת החיים מטרה בפני עצמה“ הוא הוא האויב שבאיגרת א', שבה מדובר בפירוש על „הזומם להשמיד אותי ואת בני עמי“... כל אימת שהועמד איינשטיין לפני הברירה בין השלמה עם השמדת העם היהודי ובין הפרת העקרון של שמירת השלום, לא הניח איינשטיין מקום לספק: אין שלום לרשעים!... בתחום זה לא ידע פשרות ולא גרס יחסות.

מי יגלה עפר מעיניו לראות, בעצם הימים האלה את חרפת כל הנושאים שמו לשווא, המטיפים לסליחה על פשעי הגרמנים ולקדושת חירות-הדיבור הדימוי קראטית גם בשביל כל הניאונאצים באשר הם שם !?

ג. קרסל

(במלאות לו חמישים שנה)

סאת ירוחם טולקם

א

מזה עשרים וחמש שנה, מאז שנת תרצ"ו, עובד ג. קרסל את עבודת הספרות העברית ומעשירה עושר רב בספריו, מאמריו ומסותיו בתחומי-חקר שונים: חכמת ישראל, מדע הספר, תולדות הישוב, הציונות, חקר הספרות והעתונות. הוא נכנס ובא באקראי, ובבואו הביא בידו מסת-חקר נכבדה על אביה של חכמת ישראל, יו"ט ליפמאן צונץ, ומיד עוררה את תשומת-דעתם של שני אישים גדולים, ב. פצנלסון המנות ודב סדן יבלח"א, שהחלו מתעניינים בצעיר האלמוני, פועל בפרדסי פתח-תקוה, שלאחר עבודת יומו הקשה נתפנה בערבים לעיון ולמחקר. שמונה שנים רצופות עבד ג. קרסל את עבודת הפרדס; יומם שקד על תבונת-כפיו, צער גידול אילנות, ובלילות ישב על התורה. ואומנם מאז ראשיתו ועד עתה מצטיין קרסל בזיווג-מידות זה, "האחת היא מידת-הנגן הניפרת בחיבוריו על סדרם וסדורם; האחרת היא מידת-המעורב בתוך העם ועמליו ויודע מחסורם וסיפוקו, ומשנזדווגו שתי מידות אלו שנעשו לו כדי שרת למגמה המובנת מאווירת-סביבו וצרכם — דימוקראטיזציה של חכמת ישראל במובנה הנרחב והמגוון כאחד" (ד. סדן במבואו ל"מדעי החברה" לג. קרסל).

רחבה גם רחבה היא יריעתו של ג. קרסל; תחילתה חכמת ישראל במערב, חיבת-ציון ואבות הציונות, והמשכה חקר העתונות, היישוב ועוד. סקירה מרפרפת על שורת ספריו וקצת מאמריו דייה להביננו היקף עיוניו מרובי-התחומים והעניינים. דרך מחקרו היא שיטתית ותקופה קשורה בחברתה. מחקריו הביבליו-גראפיים נודעים בדיוקם ויסודיותם, ואין בהם משום מלאכה, מלאכת הליקוט והרישום השקדנית בלבד, אלא הם מצטיינים בבינת האיזון והחיקור ששורשם בבקאות רבה.

משאוי גדול של ספרים, ל"ז במספר, ושל מסות ומאמרים, למעלה מתת-ר"ק (קרי: 1100!), תלוי לו לקרסל והוא הורם ומנטלם בענווה. עבודותיו הביבליו-גראפיות הן מורי-דרך לרבים, לחוקר ולמורה, לקורא ולתלמיד כאחד. בספרו "מדעי החברה בעברית" ניצב לפנינו מחברו כחלוץ, משל יצא אדם לפעלו במרחבי

יער עבות ובמגורתו בידו הוא מפלס לו נתיב בינות לסבכים המשורגים, והראייה: «מחפרו עלה בשדה-בור וחרשו חרישה ראשונה, שידדו מערכות מערכות ותילמו תלמים תלמים» (ד. סדן: סעיפים קטנים, דבר 1939, 6, 23). וראינוהו כראות חלוץ, משום ש"לא מצא לפניו עבודה דומה, לא רשימה ולא מאמר. הוא יצא ללקט כל שנתפרסם בלשונו משך ארבעים שנה — בענייני חברה כלליים, בין שנכתב מעיקרו עברית בין שניתרגם מלשונות אחרות, וצירפו כביבליוגראפיה סדורה וערוכה, שחלוקת המדורים ומדורי-המשנה והמפתח מניחים פתח נוח לאוריני-טאציה קלה ומהירה" (שם). קרסל גילה כאן לפני הקורא העברי שאינו נזקק ללשון אחרת דרכי-הנחייה במחשבת העמים במדע האדם והחברה, ובכך זכה והיה לאחד ממשכילי הרבים אצלנו, כי חשוף חשף לעיני הרבים פרשיות רבות בספרות המחשבה שלנו ושלהם. והוא הדין בספרו האחר "מדע המקרא", המצטיין במיצועי הספרות בנושא זה בשלוש הלשונות: עברית, אנגלית וגרמנית. כל כוונתו של קרסל בעבודותיו הפיבליוגראפיות היא הצד השימושי והתועלתי, לפיכך הכליל ב־797 היחידות מבחר עשיר במדעי המקרא ערוך לערכיו בצירוף הספר תמציתי.

ב

העתונות העברית מילאה, כנודע, בראשיתה תפקיד נכבד בחיי ישראל; לא זו בלבד שליוותה והאירה את חיי הפזורה שלנו, אלא היא שנתנה ניב־שפתים ללשונו ורב חלקה בעיצובן המחודש של התרבות והספרות שלנו. היא ריבתה גם טיפחה את היצירה והמחשבה הלאומית, ועל רקעה וקרקעה צמח וגדל דור הסופרים וההוגים, מברשי הציונות הראשונים ויוצרי ספרותנו החדשה. מכאן אתה למד על חשיבות ידיעתה וחקירתה, שכן היא הבבואה המהימנת הרחשי הדור על מאווייו וכיסופיו. אין פלא איפוא שמאו ראשיתו ועד עתה נותן קרסל את דעתו לחקר העתונות למען דעת אותה ידיעה מדוקדקת כל צורכה. מתוך עיון מתמיד במקורות ראשונים אלה — העתונות העברית לסוגיה ולארצותיה — העלה החוקר שלנו שפוני תורות ומחשבות של סופרים ראשונים בזמן ובמעלה ועוררם לחיים חדשים על-ידי כינוס מבחר יצירתם הזרוייה בתוככי העתונות, כגון זו של דוד גורדון, הרי"מ פינס, פרומקין ועוד. כאשר הוא דן בתולדות העתונות מעמידנו קרסל על השפעתו, ערכו, כיוונו ומגמתו של העתון, ומבליט אגב כך את ייחודי-אופיו וכוונתו של העורך. שכן לא ראי "המגיד" כראי "היום". עורכו של הראשון בא להורותנו כי נוסף לתעודתו הנכבדה של עתון עברי "לשרת את הקורא בדיעות מהעולם היהודי והכללי מצוייה תעודה אחרת ונכבדה הימנה והיא — לכוון את דעת הקהל באפיק ראוי ורצוי שנמצא לו ברעיון ישוב ארץ ישראל, ואילו זה "היום" — בולמוס של "אירופיות" אחזו, ו"אירופיותו" זו החרישה את צרות ישראל. וכך מונה ק. ברוב חיבה ובינה את שבחיו ומעלותיו של כל אחד מהעתונים וכתבי-העת העבריים, שכולם ביחד וכל אחד בפני עצמו היו כלי מחזיק ברכה והשראה לספרותנו החדשה.

תוך כדי עיון העלה קרסל מירכתי השכחה את הראשונים לציון, שמהם מן הראוי לעמוד במיוחד על הרבנים אלקלעי וקאלישר ועל משה הס. שנתים ימים שידל ב. כצנלסון ז"ל את קרסל כי יקבל על עצמו את עבודת התרגום של מכתבי הס ולצרף אליהם הערות מסבירות. אולם מרובים היו היסוסיו של ק. בשל ההערות שהצריכו בדיקת כל הספרות הסוציאליסטית משנות השלושים ואילך של המאה הי"ט. אולם לבסוף נתרצה ונגישתי לעבודה ועד היום אני מחזיק טובה ותודה לכצנלסון, שבעטיי נתגלה לי עולם חדש ואף הוקסמתי ממנו. המחבר שקד כדרכו על עבודתו זו עד שהתקינה כל צורכה כראוי לו ולנושא. המפתח שצירפו לספרו זה הוא מעין לפסיקון ביוגרפי של כל האישים הנזכרים ב"משה הס ובני דורו" והמבוא, שהוא ספר בפני עצמו, כולל תולדות חייו של הס על רקע זמנו וכן את ראשית תולדות הסוציאליזם והאישים שפעלו באותו דור.

ג

מהיותו חוקר מעמיק הריהו שואל לארכיונים, ועתונים ישנים וחופר בטמוני דו"חות ופרוטוקולים, מצרף פרט לפרט ובונה את בניינו ההיסטורי מן המסד ועד הטפחות. מה שעשו רבו הגדול, דב סדן, בחקר ספרותנו על שתי לשונותיה בפלסו בזה נתיבות הבנה ותפיסה חדשות לא שיערון קודמיו, עושה קרסל בחקר ישובה של הארץ וקורות מושבותיה. בספרו הפולל והמקיף על תולדות פתח-תקוה בפה ההיסטוריון שלנו תחילה לגורמים שקדמו הרבה לייסודה של "אם המושבות". על יסוד מקורות ראשונים ומהימנים מפריך קרסל אמיתות מקובלות ומערער לחלוטין את התפיסה הציונית השיגרתיית מבית מדרשה של חובבי ציון על טיבו של הישוב הישן ומעמידנו על היסודות הפרודוקטיביים שהיו שפונים וגלומים בישוב זה, שחי לכאורה על הבטלה ועל החלוקה. וכאן העלה ההיסטוריון אמת היסטורית חשובה, שלא זו בלבד שהיתה סמוייה וכמוסה עד עתה, אלא שמימי מל"ל ועד ימינו אלה העלימוה מדעת הרבים. על-ידי-כך החזיר ממילא עטרת המעשה לראש עושיו — לתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם של הגר"א והחת"ס. לאור מקורותיו של ק. אנו למדים, שלא זו בלבד שפתח-תקוה קדמה לה לחיבת-ציון, אלא שמייסדיה הראשונים היו במעורריה בכרוזם הנודע "קול מעיר". קרסל השתחרר לחלוטין מהלך-הדעות הרעיוני-פובליציסטי הרווח מאז ועד היום ביחס להערכת הישוב הישן ורואה את הדברים והמעשים ראות היסטורית אובייקטיבית. לאור תפיסתו זו השכיל ק. להערות את המניעים הנפשיים שהמריצו את ראשוני המייסדים להיאחז בקרקעם. מחוסר תיעוד ארכיוני נעלץ החוקר דגן להסתמך על מקורות שבדפוס — ידיעות וכתבות ומאמרים הזרויים במבוכי עתונות, וכאן עמדה לו בינתו ההיסטורית לצרף וללבן כל דבר קטן כגדול.

בזכות סגולות-חקר אלו נתייחד לו לג. קרסל מקום נכבד בספרותנו העברית. הוא משווה במאמריו ובמסותיו המרובים דמות לסופרים והוגים, עורכים ובונים, הוא שר המזכיר, מזכיר נשכחות ומערער על טעויות שבהווה, ואינו נותן לפורה

כי ימלוך. הוא מהדיר מהדורות חדשות של ספרים וכתבי-עת, מקדים הקדמות, עורך וכונס.

בשנת תרצ"א, לרגל יובלו של הנ"ס כתב ר' בנימין: „הכל קראהו, ראוהו, שמעוהו, ובכל זאת לא נתפרש כהלכה ולא הוקף עוד כראוי. מפליא הדבר שאין לנו עוד היום ספר מקיף על סוקולוב, ספר שיתן לנו את כל דמותו. — — — נקבצו פעם בפעם חלק מכתביו, אך לא אנתולוגיה של כתביו“. והנה בא עתה קרסל ומילא מבוקשו של הסופר הגדול שהיה בזה פה לרבים ועל-ידי-כך מילא חסר זה; ק. הסדיר אנתולוגיה בת ג' כרכים הפוללת מבחר כתביו של הנ"ס בצירוף מסה מקיפה על אישיותו רבת-הפעלים וההישגים של סוקולוב הסופר והמדינאי. עתה שוקד ג. קרסל על שני לפסיקונים גדולים, הלפסיקון הצינוני והלפסיקון לספרות העברית החדשה, שקהל הקוראים והמעיינים מצפה להם מזה זמן רב. ואחרון אחרון — קרסל כמייסדו ומנהלו של המכון „גנונים“ הוא פרק חשוב בפני עצמו; קרוב לעשר שנים רצופות אצל קרסל מברכת ידו ופעילותו למכון הזה, האוצר עתה בתוך כתליו אוצרות יקרים של אגרות סופרים וכתבי זכה להיות, לאחר מאמצים ולבטים מרובים, לחי הנושא את עצמו. במכון טיפוחו זה השקיע קרסל ממיטב הידע המקצועי שלו, והודות לפירסומו ולקשריו בא בכתובים עם סופרים ואישים רבים, ובדרך זו העשיר את המכון באוצרות יקרים של מכתבים ואבטוביוגרפיות של סופרים עברים. ביובלו זה אנו מברכים את קרסל כי יוסיף וילך בכוחו זה, וכשם שקולמוסו נאמן עמו עד עתה, כן ייאמן לו גם להבא לאורך ימים ושנים!

ידיעות

לסופרים שכתובותיהם היו ידועות למחבר. הסופרים שלא הגיעם טופס-השאלון מתבקרים שים לשלוח בהקדם לג. קרסל, רחוב ארלוזורוב 109, חולון, תשובות לשאלות האלה:

- א. תאריך הלידה (יום וחודש, עברי או לועזי) ומקומה.
- ב. שם פרטי ומשפחה (במקרה של שינוי — גם השם הקודם).
- ג. מקומות המגורים השונים עד כה.
- ד. פרטים על הפירסומים הספרותיים (ראשית הפירסום והיכן, השתתפות בכתבי עת, ספרים, תרגומים לעברית ותרגום היצירות ללועזית, הצגות מחזות וכי' ליד כל ספר יש לציין את שם ההוצאה, מקום ההדפסה, שנת ההדפסה והמהדורות.

„מפת ערב“ לגבריאל פרייל
בהוצאת „דביר“ יצא ספר שירים חדש מאת גבריאל פרייל בשם „מפת ערב“. זהו ספר השירים השלישי של המשורר. שני ספריו הקודמים הם: „נוף שמש וכפור“ (תשי"ה); „ג' מול כוכבים“ (תשי"ד) — הראשון בהוצאת „אוהל“ והשני — מוסד ביאליק. ג. פרייל זכה בפרטי ל. למד, המועצה למען הספר היהודי ו„בצרון“.

לפסיקון לספרות העברית

בית ההוצאה „ספריית הפועלים“ מודיע, שהוא מכין „לפסיקון לספרות העברית החדשה“ (200 השנים האחרונות) בעריכתו של ג. קרסל. שאלון בירביבילוגרפי נשלח

בעולם היווני והיהודי". במסר לספרות יפה זכו המשורר אברהם ברוידס על ספרו "אל השחר הגנוז" וד"ר ישראל אלדד על ספרו "הגיונות מקרא". פרס עוזיאל לספרות תר"גית ניתן להרב י. א. פרג, על ספרו "שיח השדה". פרס למדן לספרות ילדים ונוער ניתן לסופר נתן יונתן על ספרו "בין אביב לענף". כל פרס הוא 500 לירות ישראליות.

יובלו של יעקב מארקובינעמני

העברים בשיקאגו חגגו בראש חודש ניסן את יובלו של המספר יעקב מארקובינעמני למלאות כ"ה שנה לעבודתו הספרותית באמ"ריקה. הערכות על מפעליו התרבותיים והספרותיים נשאו ד"ר יהודה רוזנאל, ד"ר דוד גרובארט, ד"ר אברהם ג. דוקר, שבידך את בעל היובל בשם המדרשה ללמודי היהדות. ד"ר ישעיהו רבינוביץ שלח מכתב ברכה ומר מאיר גביש הגיש לבעל היובל את הוקרתה של הקונסוליה הכללית של ישראל. המעריכים עמדו על סגולותיו כמספר והעלו על נס את הסיפורים בספרו "רסיסי חיים" המצטיינים בלבביותם, ברגש הרחמים ובאור החסד שהמספר שופך על הנפשות, ואף על בעלי החיים, שהוא מתאר.

יובל ד"ר מאיר וכסמן

פא"ן קלוב עברי ערך ב"ג סיוון מסיבה לכבוד החכם והסופר, ד"ר מאיר וכסמן, לרגל יובלו הספרותי והופעת ספרו (באנגלית) "תולדות הספרות העברית בימינו". דברי הערכה נשאו פרופ' צבי שארפשוטיין המ"שורר משה פייגשטיין. המעריכים עמדו על פעולתו של ד"ר וכסמן ותורמתו לחקר ספרות ישראל. פרופ' הלל בבלי ישב בראש. ד"ר וכסמן ענה כלפי מברכיו ודיבר על הצורך בהתעוררות רוחנית והתאזרות הכר חות העברים היוצרים באמריקה לשם מלחמה בירידה התרבותית וההתנכרות לנכסי רוחנו.

מלון עברירוסים

פרופ' פלטיאל שפירא, ראש המחלקה העברית באוניברסיטת מוסקבה, מכין לדפוס מילון עברירוסים וכן גם מונוגרפיה על

"אודים" — קובץ של יצירות סופרים שניספו בשואה

בהוצאת "עוגן" שליד ההסתדרות העברית הופיע הפרך הראשון של הספר "אודים" בעריכת אלחנן אינדלמן. הקובץ מכיל לקט של שירה וסיפורת מפרי עטם של סופרים עברים שניספו בשואת אירופה בשנים ת"ש—תש"ה. בספר הקדמה של העורך ומאמר מקיף על הספרות העברית בין שתי מלחמות העולם מאת מ. בך-מאיר ז"ל, ובאו בו משיריהם וסיפוריהם של 54 סופרים עברים וכן גם תולדות קצרות.

ש. ז. זצר לישראל

הסופר הישיש ש. ז. זצר, הפליג למדינת ישראל על מנת להשחקע בה. מר זצר נתפרסם בזכות מאמריו על ניטשה ועל שאלות חיים וספרות שנידפסו ב"הדור" של דוד פרישמאן. הוא הירבה להשתתף בעתונות האידית והוציא ספרים על תולדות הנצרות, החסידות ותולדות הבעש"ט ותירגם קטעים מן "הוורה" לאידית. סמוך למלחמת העולם הראשונה ערך את הירחון "התחיה" ובשנים האחרונות הוציא שורה של קבצים בעברית ואידית, שהכילו מחקרים ומסות בענייני הספרות העברית העתיקה והחדשה, היסטוריה, תולדות ועוד.

פרס לאפרים ליסיצקי

המשורר והסופר העברי הידוע אפרים א. ליסיצקי, קיבל פרס קובנר לשירה על ספרו "כמו היום רד", שהופיע לפני זמן קצר בהוצאת מחברות לספרות והמכיל שירים ופואמות שכתב המשורר בעשרים השנים האחרונות. הפרס לשירה אידית קיבל המ"שורר יוסף רובינשטיין על ספרו "מגילת רוסלאנד". הפרסים חולקו מטעם מועצת הספר יהודי של "ג'ואיש וולפר בורד".

פרמי רמת-גן

עיריית רמת-גן חילקה פרסים לחכמת ישראל, ספרות יפה, ספרות ילדים ונוער לשנת תשכ"א. הפרס לחכמת ישראל הוענק לפרופ' א. צריקובר ז"ל על ספרו "היהודים

בן־יוסף ניתן המענק בעד הטרילוגיה „עיר קסומה“ ו„סופת שלום“ ולה. עשני בעד אוסף של 101 סיפורי פולקלור מן ההווה הצפתי ותיאורי נופה.

התפתחות העברית החדשה. לפי ידיעות שהגיעו ממוסקבה לפרופ' כ"ץ, קיימות קתדראות ללשון העברית בשלוש אוניברסיטאות — במוסקבה, לנינגרד וטיפליס, אלא שמספר תלמידיהן מוגבל מאד.

ארונו של משה הם לישראל

ארונו של משה הם, הסוציאליסטון היהודי הנודע בגרמניה והוגה הדעות הציוני, שקרא לשיבת ישראל לארצו בספרו „רומי וירר־שלים“, יועבר בקרוב לישראל.

פרסי צפת ל. בריוסף וי. עשני

מענקי עידוד לסופרים בצפת בסך אלף לירות כל אחד, ניתנו במסיבה חגיגית שהשתתפו בה ראש עיריית צפת, א. הכהן ומר ר. מירלמן מארגונייה, שתרם את הכסף. לי.

אבירות

בישראל ומנהיג פועלי אגודת ישראל. המנוח נולד בלודז' בשנת 1903 ועלה לארץ בשנת 1925. הוא היה בין מייסדי הקיבוצים הדתיים וראג לביסוסם. כמו כן השתתף לאחר מלחמת העולם השנייה באירגון „הבריתה“ ועליית המעפילים. חיבר מספר ספרים: „מאיר באהבה“ (על הרב מאיר שפירא), תולדה של האדמו"ר מגור, מבוא לשבחי הבעש"ט ומבוא ל„יד החזקה“ וכן גם השתתף במאמרים ובמסות בכל העתונות בארץ.

דוב קמחי ז"ל. — בגיל של ע"ב שנה נפטר בירושלים המספר והמסאי דוב קמחי (מלר). המנוח נולד ביאסלוי, גאליציה המזרחית. בשנת 1908 עלה ארצה וגמר את חוק לימודיו בבית המדרש למורים, הוא שימש מורה בגימנסיה העברית בירושלים. ספריו הם: „על בלימה“, „מעברות“, „אמש“, „סיפורים קטנים“, „ניקאסו“ (סיפור מימי שיבת ציון), „אחרית“, „על שבעה ימים“, „ספר הכליונות“, „מסות קטנות“, „בין השטין של התנ"ך“, „בית חפץ“, „סיפורי אהבה“ ועוד. הוא תירגם מכתביהם של הרצל, בירר־סון, ארוולד וסטיפאן צווייג, יעקב ואסרמאן ואחרים, וערך אנתולוגיות ממבחר הסיפור הישראלי. בסיפוריו ורומאניו תיאר קמחי את החיים בארץ ישראל בראשית המאה הנוכחית, את התלבטויות העלייה השנייה, המאבק בין הישן והחדש, התנגשויות הדורות והתרבויות וכו'. שלום לעפרו.

ד"ר יצחק שווארצבארט ז"ל. —

מנהיג ציוני ולוחם לזכויותיהם של יהודי פולין בפולין העצמאית. בימים הראשונים למלחמת העולם השנייה היה חבר לסיים הפולני שבגולה, קודם בצרפת ולאחר מכן בלונדון. בשנת 1946 בא לאמריקה ונתמנה כאן מנהל המחלקה לאירגון של הקונגרס היהודי העולמי והיה בין היוזמים של יום הזיכרון לחללי שואה וכתב הרבה מאמרים על חורבן יהדות פולין. בן ע"ב היה במותו.

פרץ נפתלי ז"ל. — כלכלן מפורסם

בגרמניה, הגיע לארץ בראשית שנות השלושים. שימש מרצה בטכניון בחיפה ובבית הספר למשפט וכלכלה בתל־אביב. במשך עשר שנים, משנת 1938 עד קום המדינה היה מנהל באגף הפועלים בתל־אביב. נבחר לכנסת הראשונה ונתמנה שר החקלאות ושר הסעד. פ. נפתלי כתב כמה ספרים בעברית ובגרמנית על בעיות כלכלה.

שמואל יבנאלי ז"ל. — בתל־אביב נפטר

אחד מוותיקי העלייה השנייה, שמואל יבנאלי (וארשאבסקי) בגיל של ע"ז. המנוח נתפרסם בזכות מעשהו הגדול לפני מלחמת העולם הראשונה — שליחותו לחימן ועידוד עליית יהודיה לארץ. יבנאלי עסק בתרבות, ספרות ומחקר וערך כרכים אחדים של „ספר הציונות“, ספר הכינוס לרעיון הציוני, שהופיע בהוצאת מוסד ביאליק.

בנימין מינץ ז"ל. — שר הדואר

Greetings from . . .
**HICKORY HOUSE,
Inc.**
144 West 52nd Street
New York, N. Y.

Greetings from . . .
**DR. HARRY
WECHSLER**
737 Park Ave.
New York City

Greetings from . . .
CHECKER CAB CO.
2124 St. Marys Ave.

Greetings from . . .
**PEOPLE ICE &
COAL CO.**
73 City Hall Ave.

Greetings from . . .
**NEW BEDFORD &
ACUSHNET CO-OP
BANK**
115 Willim St.

Greetings from . . .
H. W. MOORE
1009 Pearl St.

Greetings from . . .
**TELL CITY
CHAIR CO.**
Tell City, Indiana

Greetings from . . .
**ENGLAND
MOTOR CO.**
Ford Dealer Since 1926
Greenville, Miss.

Greetings from . . .
**THE ROBERT
TREAT HOTEL CO.**
"A Knott Hotel"
50 Park Pl., Newark, N.J.

Greetings from . . .
**RUSS BENDER
BEAUTY SHOP**
517 E. Henry Clay
Milwaukee, Wis.

Greetings from . . .
**GETZ JEWELRY
STORES**
Seventh & Vine St.

Greetings from . . .
**THE G. M.
McKELVEY CO.**
210-226 W. Federal St.

Greetings from . . .
**MONARCH
PROVISION CO.**
920 W. Fulton Market
Chicago, Ill.

Greetings from . . .
**THE B. H. STIEF
JEWELRY CO.**
214-216 Sixth Ave. No.

Greetings from . . .
DREILING MOTORS
230 E. College

Greetings from . . .
**ADOLPH'S
RESTAURANT**
1045 N. Rush St.

Greetings from . . .
A World-Famous
Landmark
THE OCCIDENTAL
Where Statesmen Dine
Next to the Willard Hotel

Greetings from . . .
**HARRINGTON
HOTEL CO., Inc.**
11th & F Sts., N.W.
Washington, D. C.

Greetings from . . .
**FEDERAL BOILER
CO., Inc.**
Midland Park, N. J.

Greetings from . . .
WHITE GLASS CO.
315 Eau Claire St.
Eau Claire, Wis.

Greetings from . . .
**PENNS LADIES
APPAREL**
1412 Main St.

**Morris Letter
Service**
519 Center St.

**Tenth Street
Hardware**
620 Ttenth Street

Kenin & Posner
16 Court St., B'klyn, N.Y.

Morris J. Larsen
235 W. Wilson St.

**Evangeline
Funeral Home**
New Iberia, La.

Walter W. Schultz
18119 Torrence Ave.

**SALUTE TO ISRAEL
ON ITS BAR MITZVAH YEAR**

TEMPLE MENORAH

620 - 75th Street
Miami Beach Florida
RABBI MELVIN HELFGOTT
MAURICE REVITZ, Pres.

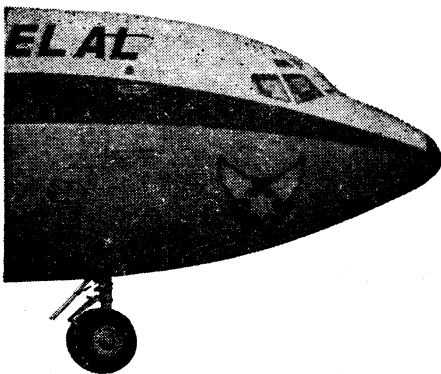
TEMPLE BETH EL
of Northern Westchester
Chappaqua, N. Y.
RABBIMELVIN HELFGOTT
STANLEY M. ESTROW, Pres.

**KISSENA
JEWISH CENTER**
43-43 Bowne Street
Flushing, N. Y.
RABBI ABRAHAM KUPCHIK
Pres. ABRAHAM SPIEGEL

A TREASURY OF JUDAISM
By Dr. Philip Birnbaum

הספר מגיש לכל אדם מישראל את דעת היהדות בתהדורות בלשון אנגלית צלולה וברורה אשר ירוץ בה כל קורא. החיבור הזה שנתפרסם לתהילה יעשה עליך רושם בליימחה ויסייע לגידולם והתפתחותם הרוחנית של צאצאייך. "אוצר היהדות" של ד"ר בירנבוים הוא ספר-חובה בכל בית יהודי. זהו ספר לימוד מצוין שאין לו חבר לבוגרים ולבני הנעורים.
המחיר \$5.00

HEBREW PUBLISHING CO.
79 Delancey St. New York 2, N.Y.

TEL AVIV NON-STOP!

EL AL does it with the new Boeing 707/420 jet. It's the only non-stop flight from New York to Tel Aviv. Non-stop service starts June 11th. On the way back, stop over at London, Paris, Rome. See your travel agent or EL AL Israel Airlines, 610 Fifth Avenue, New York 20, N.Y., PLaza 1-7500.

**Use the Pleasant
Laxative**

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 83c size
Save as much as 61c

Also available in 39c and 18c sizes

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX
THE CHOCOLATED LAXATIVE

**SALUTE TO ISRAEL
ON ITS BAR MITZVAH YEAR**

**CONG. AHAVATH
ACHIM of Belleville**

121-139 Academy St.
Belleville, N. J.

Rabbi Victor Cohen
Jack Orlinsky, Pres.

**CONGREGATION
OF MOSES**

Rabbi Myron B. Movsky
2501 Stadium Drive
Kalamazoo, Mich.

**CONG. RODEPH
SHOLOM**

Bridgeport, Conn.
Dr. Harry Nelson, Rabbi
David J. Leon, Cantor
Harry Malin, Educ. Dir.

**FOREST HILLS
JEWISH CENTER**

106-06 Queens Blvd.
Forest Hills, N. Y.

Rabbi Ben Zion Bokser
Milton Winograd, Pres.

**JEWISH CENTER
of Torah Emeth**

78-15 Parsons Blvd
Flushing, L. I.

Rabbi H. Joel Laks
Pres. Harry Rudnet

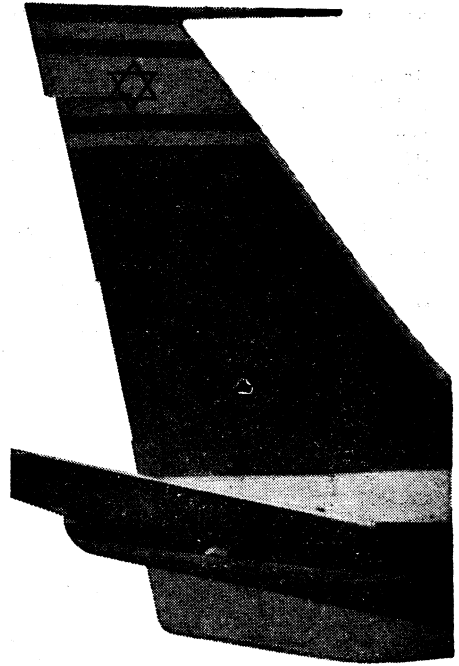
**UNION REFORM
TEMPLE**

475 N. Brookside Ave.
Freeport, L. I.

Rabbi Bernard Zlotowitz
Pres. Daniel Schnier

VASSAR TEMPLE

140 Hooker Avenue
Poughkeepsie, N. Y.

FIRST! NEW YORK TO

GEORGE FRIEDLAND, PENNSYLVANIA'S MAECENAS

GEORGE FRIEDLAND

George Friedland, Pennsylvania's renowned Maecenas, achieved success in a traditional American way: through hard work, vision and exceptional skill in merchandising, translating his own good fortune into benefit for, literally, thousands of his fellow-Americans. He has diverted a considerable portion of his talent and energy toward philanthropic activities, transcending concepts of race, color or creed. He has invested in the well-being of this country, contributing in the fields of medical research, education, religion, culture and human relations. He is president of George Friedland Foundation, through which he contributed to the welfare of his fellow men. He is founder and past president of Temple Adath Irsael of the Main Line, Merion, Pa.

In October, 1952, George Friedland was presented by the Government of Israel with an unprecedented Distinguished Service Award for his efforts to help stabilize the economy of the new State of Israel. He was chairman of the Philadelphia Israel Bond campaign in 1957, and continues to play a key role in the Bond campaign. He has also served as vice president of the Allied Jewish Appeal. He is chairman of the Campaign Clearance Committee and a member of the Education Committee as well as of the Executive Committee, of the Federation of Jewish Agencies of Greater Philadelphia.

As art patron and owner of a valuable art collection, primarily French Impressionist and Post Impressionist works, he has made contributions of paintings to the Phoenix Art Museum, the Mayfield School in Pasadena, California, the Newman Hall at UCLA, and to the Tel Aviv Museum in Israel.

Mr. Friedland and his wife, the former Myna Siegel, have two daughters, Mrs. Jack Grabosky of Philadelphia and Mrs. Arnold D. Cohen of Wynnewood, and five grandsons—Richard and Steven Grabosky and Michael, Jeffrey and Bruce Cohen. Mr. Friedland is a member of the B'nai B'rith and the Executive Board of the Philadelphia Lyric Opera Company for the 1961-62 Opera year.

May Mr. Friedland enjoy many more decades of distinguished activities on behalf of our people for the enrichment of our cultural heritage!

TEMPLE ADATH ISRAEL AND ITS SPIRITUAL LEADER

"Temple Adath Israel of the Main Line" was established in Merion, Pennsylvania in the year 1947. Its distinguished patron founder and past president is Mr. George Friedland. Its spiritual leader since its inception has been Rabbi Martin Berkowitz.

Rabbi Berkowitz is a man with a mission—to make Temple Israel the finest synagogue, in point of service to a Jewish community.

The first synagogue he was called to, he has in 15 years poured into it a lifetime of work. Today, his guiding hand is evidenced in the wealth of religious, educational, and cultural programs provided for the Jewish community.

In the winter of 1946, a newly ordained rabbi arrived in Lower Merion Township in answer to a call from a group of Jews who had organized themselves as the Main Line Hebrew Association. He was armed with an excellent background plus youth and energy and purpose. A graduate of Teachers College of Temple University, Martin Berkowitz had studied at the Jewish Theological Seminary, and in that year of 1946 had been ordained with the degrees of Rabbinic Ordination and Master of Hebrew Literature.

He had undertaken graduate study in Education at Dropsie College and Rabbis at the Seminary as well as Jewish Musicology, in which he had shown an exceptional talent. For a time, he had served as director of the Department of Music and of the Cantorial Department for the United Synagogue of America in New York.

His first challenge was the establishment of a synagogue, or as he recognized, the establishment of an "idea" for a synagogue. Early in 1947, newspapers announced the formation of the first synagogue on "the Main Line."

To get across the "idea" of a synagogue, Rabbi went to work to organize a full program of activities—even though there were only a handful of people to make use of them. The Hebrew Association then consisted of about 20 families.

"Twenty marvelous families," Rabbi says of them. "They were men with a dream, a dream of a synagogue on the Main Line. But they were for the most part retailers and had no experience in organizing a religious institution."

In the first six months of 1947, Rabbi Berkowitz had established traditional Friday evening services with sermons and choir chanting of the prayers; a week-day Hebrew School, which consisted of only three youngsters, and a Sunday School with six youngsters; a Sisterhood, which was

developed from the Women's Auxiliary; a Men's Club; and a Youth Group. The Rabbi also served as teacher. He also trained and directed the choir. And turned the lights out at night.

With these activities under way, he then set out to assemble a congregation. Brochures and newspaper ads were prepared and distributed, but then, as now, the major effort came through shoe-leather. For almost three years, Rabbi Berkowitz rang doorbells four or five evenings a week.

With the opening of the school season in the Fall, 90 youngsters were registered. Unable to conduct the various classes alone, he engaged two Sunday School teachers and a week-day teacher.

In 1948, Rabbi Berkowitz developed the first adult education program—classes in Bible, which he conducted, and which were held in the homes of various members. A year later, when the congregation moved into its new Wynnewood home, he instituted Saturday morning services. This started as a children's service, and developed into a Family service. To fill a void, he prepared a Prayer Book for the Sabbath Morning Family Service. This became the prayer book for the Bar Mitzvah Service.

Years later, he created a new Haggadah for the American Family, which relates the ancient story to the modern setting.

More recently, he has prepared "Prayers of Consolation," a new prayer book designed to offer messages of comfort to bereaved families.

He has also prepared a Family Prayer Pamphlet to express concepts found in Sabbath morning prayer book, applied to the Friday evening service.

The growth of the congregation each succeeding year, which finally led to the physical expansion of Temple Adath Israel to its present site required an intensification and expansion of synagogue services. To this task, Rabbi Berkowitz devoted himself unstintingly.

Among his other activities, he always managed to maintain his interest in Jewish music.

He has also found time to use the medium of television to bring the message of Judaism to a wide audience.

Among his offices and community service affiliations, he is vice president, Rabbinical Assembly of America; vice president, Board of Rabbis of Greater Phila.; Member of the Chaplaincy Division, Federation of Jewish Agencies and a Member, Main Line Ministerium.

RABBI MARTIN BERKOWITZ

**AMERICA'S
MOST DISTINCTIVE
BURIAL ESTATES**

Dedicated to the Memory
of one of its Greatest Heroes

**HAYM SALOMON
MEMORIAL PARK**

Frazer—Penna.

Philadelphia Office—1928 Spruce St.

Rittenhouse 6-5471

"LUSCIOUS AS THE BERRIES"

JACQUIN'S

BLACKBERRY FLAVORED BRANDY

Made by America's Oldest Cordials Producer

Charles Jacquin et Cie., Inc., Phila., Est. 1884 / 70 PROOF

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except Feb. - March, May - June, Nov. - Dec., when published bi-monthly, and July and August when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1961, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.